شىنجاڭ تەزكىرچىلىكى

新疆地方志

1
2005

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى

پەسىللىك ژۇرنال
21 - يىل نەشرى

ئومۇمىي 70 - سان

2005 - يىللىق
1 - سان

مەسلىھەتچىلەر
ئۇيغۇر سايرانى
ئىمىن تۇرسۇن
نۇرمۇھەممەت دۆلەتى
سابىر ئەلى

باش مۇھەررىر
دىلمۇرات مۇسا

مۇئاۋىن باش مۇھەررىرلەر
ئابدۇرۇپ ئېلى
ئەخمەت روزى تۇغرۇل

تەھرىر ھەيئەت ئەزالىرى
(ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە تىزىلدى)
ئابدۇرۇپ ئېلى، ئابدۇشۇكۇر تۇردى، ئابدۇقېيۇم خوجا، ئابلەت نۇرەۋن، ئابلەت ئىمىن، رامىلە، غويۇر ھوشۇر نىيازى، غوجائەخمەت يۇنۇس، قادىر ھاپىز، قاسىم خوجا، قۇربان مامۇت

مەسئۇل مۇھەررىر
ئەخمەت روزى تۇغرۇل

مۇندەرىجە

مۇجەدەتلەر

ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ 2005 - يىللىق خىزمەتلىرىنىڭ مۇھىم نۇقتىلىرى 1
شىنجاڭنىڭ 2004 - يىللىق تەزكىرە خىزمىتىدىكى چوڭ ئىشلار 4

تارىخ سەھىپىسىدە

ئالتاي قوزغىلىڭى ۋە ئوسمان ....
...... نۇرمۇھەممەد دۆلەتى، ئابدۇرېھىم ياقۇپ 10
تارىخقا يېزىلمىغان ئىشلار . . . مەھمۇد ئىلياس ئىدىقۇتلۇق 26

تۈنۈگۈن ۋە بۈگۈن

شىخشۇ يېزىسىدىكى قىرغىزلارنىڭ ئولتۇراقلىشىش سەۋەبى ۋە ئۇلارنىڭ يۇرت - ماكان قۇرۇش جەريانى .... ئابدۇلئەزىز مامۇت 35

تارىخي ئەسلىمە

چىن دوستلۇقنىڭ يالدامىسى .... ماھمۇد زەيدى 39

بىلىپ قېلىڭ

جان تىكىپ ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە قاراقۇرۇم تاغلىرىنى كېسىپ ئۆتۈش پىداكارلىقى 44

ئىلمىي مۇھاكىمە

پائول پېللىئوتنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا ئارخېئولوگىيىسىگە دائىر پائالىيىتى ۋە ئۇنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرى .... تەلئەت ئوبۇلقاسىم تۇمەن 52

مۇقاۋىدا: كۇچا دۇلدۇل ئوقۇر بۇددا خارابىسىدىن تېپىلغان ساكيامۇنىنىڭ ياغاچ ئويما ھەيكىلى
سۈرەتنى تەلئەت ئوبۇلقاسىم تۇمەن تەمىنلىگەن

ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ 2005 - يىللىق خىزمەتلىرىنىڭ مۇھىم نۇقتىلىرى

2005 - يىلى 10 - بەش يىللىق پىلاننى ئىشقا ئاشۇرۇشتىكى ئاچقۇچلۇق بىر يىل، شۇنداقلا پۈتۈن پارتىيە، پۈتۈن مەملىكەت خەلقى پارتىيە 16 - قۇرۇلتىيى ۋە 16 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 -، 4 - ئومۇمىي يىغىنلىرىنىڭ روھىنى ئومۇميۈزلۈك ئەمەلىيلەشتۈرۈپ، ئىسلاھاتنى چوڭقۇرلاشتۇرىدىغان، ئېچىۋېتىش دائىرىسىنى كېڭەيتىدىغان، تەرەققىياتنى ئىلگىرى سۈرىدىغان بىر يىل. ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى «ئۈچكە ۋەكىللىك قىلىش» مۇھىم ئىدىيىسىنى يېتەكچى، «توغرا كەيپىياتنى تىكلەش، ئۆيۈشقاقلىقنى ئاشۇرۇش، قائىدە - تۈزۈملەرنى تۈرغۇزۇش، كەسىپنى گۈللەندۈرۈش»نى پىكىر يولى قىلىپ، خادىملارنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرۈش ۋە خىزمەت سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش مەزمۇن قىلىنغان «ئىككىنى ئۆستۈرۈش يىلى» پائالىيىتىنى داۋاملىق قانات يايدۇرۇپ، دەۋر بىلەن تەڭ ئىلگىرىلەپ، يول ئېچىپ يېڭىلىق يارىتىپ، تەزكىرە خىزمىتىدە تىرىشىپ يېڭى ۋەزىيەت يارىتىدۇ.

1. خادىملارنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرۈشنى نىشان قىلىپ، ئىدىيىۋى - سىياسىي خىزمەتنى پائال ياخشى ئىشلەيدۇ.

1) پارتىيە 16 - قۇرۇلتىيى، 16 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 -، 4 - ئومۇمىي يىغىنلىرىنىڭ روھىنى ئۆگىنىش ۋە ئىزچىللاشتۇرۇشنى داۋاملىق چىڭ تۇتۇپ، پارتىيىنىڭ لۇشيەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرىنى ئەستايىدىل ئۆگىنىپ ۋە چوڭقۇر ئۆزلەشتۈرۈپ، كادىر ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ سىياسىي ساپاسىنى تىرىشىپ ئۆستۈرۈپ، تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ سىياسىي سۈپەت ئۆتكىلىنى ھەقىقىي تۈردە چىڭ ئىگىلەش، تەزكىرە خىزمەتلىرىنى ياخشى ئىشلەش ئۈچۈن پۇختا ئاساس سالىدۇ. سىياسىي ئىنتىزام تەربىيىسىنى داۋاملىق كۈچەيتىپ، بارلىق كادىر، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ سىياسىي سەزگۈرلۈكىنى داۋاملىق ئاشۇرۇپ، پارتىيە مەكىزىي كومىتېتى بىلەن قەتئىي بىردەك بولۇپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغدايدۇ، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرىدۇ.

2) پارتىيە ئىستىلى - پاكلىق قۇرۇلۇشى ۋە چىرىكلىككە قارشى تۇرۇش خىزمىتىنى داۋاملىق كۈچەيتىپ، چىرىكلىشىشكە قارشى تۇرۇپ ئاينىپ كېتىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئىقتىدارىنى ئاشۇرىدۇ.

ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى پارتىيە قائىدە - نىزاملىرى، سىياسىي ئىنتىزام ۋە قانۇنلارنى داۋاملىق ئۆگىنىشكە تەشكىللەپ، ئىبرەت تەربىيىسى ئېلىپ بېرىپ، بارلىق پارتىيە ئەزالىرى ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى قانۇننى بىلىش، چۈشىنىش، قانۇنغا ئاڭلىق رىئايە قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ.

پارتىيە ئىستىلى - پاكلىق قۇرۇلۇشى مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى ئەستايىدىل ئەمەلىيلەشتۈرۈپ، پارتىيە ئىستىلى - پاكلىق تەربىيىسى ئېيى پائالىيىتىنى ئەستايىدىل، ياخشى قانات يايدۇرۇپ، «سەككىزدە چىڭ تۇرۇش، سەككىزگە قارشى تۇرۇش» تەلىپى بويىچە رەھبىرىي كادىرلار پاك - ئىنتىزامچان بولۇشقا دائىر بەلگىلىمىلەرنى ھەقىقىي تۈردە ئەمەلىيلەشتۈرۈپ،

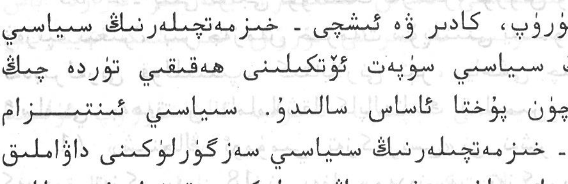

چىرىكلىككە قارشى تۇرۇش - پاكلىقنى تەشەببۇس قىلىش خىزمىتىنى ئۈزلۈكسىز چوڭقۇرلاشتۇرىدۇ.

3) ئورگاننىڭ پارتىيە قۇرۇلۇشى خىزمىتىنى

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىردىن-بىر ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

كۆچەيتىدۇ.

پارتگۇرۇپپا خىزمىتىنى ئەستايىدىل ياخشى ئىشلەپ، پارتىيىنىڭ دېموكراتىيە ـ مەركەزلەشتۈرۈش تۈزۈمى پرىنسىپىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، پارتگۇرۇپپىنىڭ يادرولۇق رەھبەرلىك رولىنى جارى قىلدۇرىدۇ؛ پارتىيە ياچېيكىلىرىنىڭ ئىدىيىۋى قۇرۇلۇشى، تەشكىلىي قۇرۇلۇشى ۋە ئىستىل قۇرۇلۇشىنى ئەستايىدىل ياخشى تۇتۇپ، پارتىيە ياچېيكىلىرىنىڭ جەڭگىۋارلىق، قورغانلىق رولى ۋە پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئاۋانگارتلىق، نەمۇنىلىك رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، پارتىيە ياچېيكىلىرى ۋە پارتىيە ئەزالىرىنى «ئۈچكە ۋەكىللىك قىلىش» مۇھىم ئىدىيىسىنى ئىزچىللاشتۇرۇش ۋە ئەمەلىيلەشتۈرۈشنىڭ تەشكىللىگۈچىسى، ئىلگىرى سۈرگۈچىسى ۋە ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزگۈچىسىگە ئايلاندۇرىدۇ.

4) ئورگاننىڭ مەنىۋى مەدەنىيلىك قۇرۇلۇشىنى ياخشى تۇتىدۇ.

مەنىۋى مەدەنىيلىك بەرپا قىلىش پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇرۇپ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئىدىيە ـ ئەخلاق ساپاسى ۋە پەن ـ مەدەنىيەت ساپاسىنى تىرىشىپ ئۆستۈرىدۇ. ئۇدا 3 يىل «ئاپتونوم رايون بويىچە مەدەنىي ئورگان» دېگەن نامنى ساقلاپ كەلگەن ئاساستا مەنىۋى مەدەنىيلىك قۇرۇلۇشىدا تىرىشىپ زور بۆسۈش ۋە ئۆسۈش ھاسىل قىلىپ، ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك مەدەنىي ئورۇن بەرپا قىلىشنى قولغا كەلتۈرىدۇ.

جەمئىيەت ئامانلىقىنى ھەر تەرەپلىمە تۈزەش خىزمىتىنى داۋاملىق ياخشى ئىشلەپ، ئامانلىق ساقلاشتا شەھەر دەرىجىلىك نەمۇنىچى ئىلغار ئورۇن دېگەن نامنى ۋە 2005 ـ يىلى شەھەر دەرىجىلىك تازىلىقتا ئۆلچەمگە يەتكەن ئورۇن دېگەن نامنى تىرىشىپ قولغا كەلتۈرىدۇ. مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسىنى كۈچەيتىدۇ، پىلانلىق تۇغۇت، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى، كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى، ئاياللار بىرلەشمىسى ۋە پېشقەدەم كادىرلار خىزمىتىنى پائال ياخشى ئىشلەيدۇ.

2. تەزكىرە تۈزۈش سۈرئىتىنى تېزلىتىپ، تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ سۈپىتىنى ئۆستۈرۈپ، تۇنجى نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسىنى ئاساسىي جەھەتتىن تاماملاشقا كاپالەتلىك قىلىدۇ.

2005 ـ يىلى تۇنجى نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسى تاماملىنىدىغان ئاخىرقى بىر يىل، ۋاقىت قىس، ۋەزىپە ئېغىر، بىز جەزمەن خىزمەت سۈپىتىنى يەنىمۇ ئۆستۈرۈپ، ماسلىشىش سالمىقىنى ئاشۇرۇپ، ئۈنۈملۈك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، كىتابلارنى تېز، ياخشى چىقىرىشقا، تۇنجى نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسىنى ئاساسىي جەھەتتىن تاماملاشقا كاپالەتلىك قىلىمىز.

1) «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى»نى نەشر قىلىشتا زور بۆسۈش ھاسىل قىلىمىز. 2005 ـ يىلى كەسپىي تەزكىرىدىن 18 نى يەنى «مەدەنىيەت تەزكىرىسى»، «بىناكارلىق تەزكىرىسى»، «ھۆكۈمەت ئىشلىرى تەزكىرىسى . ھۆكۈمەت»، «يەر تەزكىرىسى»، «مىللەتلەر تەزكىرىسى»، «ئاممىۋى تەشكىلاتلار تەزكىرىسى. سودا ـ سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى»، «ئاممىۋى تەشكىلاتلار تەزكىرىسى . ئاياللار بىرلەشمىسى»، «مۇھىت ئاسراش تەزكىرىسى»، «ئەسەر نەشرىياتچىلىقى تەزكىرىسى»، «مائارىپ تەزكىرىسى»، «ساياھەتچىلىك تەزكىرىسى»، «رەڭلىك مېتال سانائىتى تەزكىرىسى»، «تاشقى سودا تەزكىرىسى»، «مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى تەزكىرىسى»، «نوپۇس ۋە پىلانلىق تۇغۇت تەزكىرىسى»، «ئۈنىۋېرسال ئىگىلىك تەزكىرىسى»، «باھا تەزكىرىسى» ۋە «يېزا ـ بازار كارخانىلىرى تەزكىرىسى»نى نەشر قىلىشنى تىرىشىپ قولغا كەلتۈرىمىز؛ مەبلەغ ئەمەلىيلەشكەن ئەھۋالدا «شەخسلەر تەزكىرىسى»، «چوڭ ئىشلار»، «ئومۇمىي بايان»، «رايونلارنىڭ تەسىس قىلىنىش تەزكىرىسى»، «مۇزلۇقلار، ئېقىنلار تەزكىرىسى» ۋە «يەر قىياپىتى تەزكىرىسى»نى نەشر قىلىشقا ئورۇنلاشتۇرىمىز. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئومۇمىي تەزكىرىنىڭ ئېچىدىكى كەسپىي تەزكىرىلەردىن «ھايۋانات تەزكىرىسى»، «ئۆسۈملۈكلەر تەزكىرىسى»، «تۇپراق تەزكىرىسى»، «يەر ناملىرى تەزكىرىسى»، «گېزىتچىلىك تەزكىرىسى»، «ئاممىۋى تەشكىلاتلار تەزكىرىسى . كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى»، «دېموكراتىك پارتىيە ـ گۇرۇھلار تەزكىرىسى»، «دىن تەزكىرىسى» ۋە «ئەدەبىيات ـ سەنئەت تەزكىرىسى»نى تۈزۈش، تەكشۈرۈپ بېكىتىش ۋە نەشر قىلىش خىزمىتىنى چىڭ تۇتىمىز.

2) ۋىلايەت (ئوبلاست)، ناھىيە (شەھەر) تەزكىرىسىدىن 9نى يەنى «جېمىنەي ناھىيىسى تەزكىرىسى»، «قۇمۇل شەھىرى تەزكىرىسى»، «خوتەن شەھىرى تەزكىرىسى»، «توققۇزتارا ناھىيىسى تەزكىرىسى»،

«كېرىيە ناھىيىسى تەزكىرىسى»، «نىيە ناھىيىسى تەزكىرىسى»، «چىرا ناھىيىسى تەزكىرىسى»، «توقسۇن ناھىيىسى تەزكىرىسى» ۋە «ئاقسۇ ۋىلايىتى تەزكىرىسى» نى تەھرىرلەپ، تەكشۈرۈپ بېكىتىپ نەشر قىلىمىز.

3) «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى. ئورمانچىلىق تەزكىرىسى» نى ئۇيغۇرچىگە تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلىش، «قاغىلىق ناھىيىسى تەزكىرىسى» (ئۇيغۇرچە)، «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى. سوت تەزكىرىسى» (ئۇيغۇرچە)، «ئۇلۇغچات ناھىيىسى تەزكىرىسى» (قىرغىزچە) نى تەكشۈرۈپ بېكىتىش، نەشر قىلىش ۋەزىپىسىنى تاماملايمىز.

4) «شىنجاڭ يىلنامىسى» نى نەشر قىلىش - تارقىتىش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەيمىز. 2005 - يىللىق «شىنجاڭ يىلنامىسى» نىڭ خەنزۇچىسىنى 9 - ئاينىڭ 30 - كۈنىدىن بۇرۇن، ئۇيغۇرچىسىنى يىل ئاخىرىدىن بۇرۇن نەشر قىلىمىز. يىلنامە تارقىتىش تورىنى زور كۈچ بىلەن قۇرۇپ چىقىمىز، ئېلان تويلاش ۋەزىپىسىنى ئورۇندايمىز، يىلنامىنىڭ تارقىتىلىش مىقدارىنى ئۈزلۈكسىز ئاشۇرىمىز.

5) ئىلمىي جەمئىيەتنىڭ خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەيمىز. «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلىنى ياخشى باشقۇرۇپ سۈپىتىنى ئۆستۈرىمىز، «تەزكىرە ئۇچۇرى» نى تۈزۈش، تارقىتىش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەپ، سىغىمىنى ئاشۇرۇپ، تەسىرىنى كېڭەيتىمىز.

6) «تەزكىرىچىلىك قوللانمىسى» ناملىق كىتابنى نەشرگە تەييارلايمىز.

3. ئۇلىما تەزكىرىنى تۈزۈش خىزمىتىنى ۋاقتىدا باشلايمىز.

ئاپتونوم رايوننىڭ 2 - نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش لايىھەسىنى تۈزۈپ ھەمدە مۇۋاپىق دائىرىدە پىكىر ئېلىپ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقلىتىپ جايلار ۋە تارماقلارنىڭ ئىزچىل ئەمەلىيلەشتۈرۈشىگە چۈشۈرۈپ بېرىشىگە يوللايمىز.

4. تەزكىرە قوشۇنىنى كەسپىي جەھەتتىن تەربىيىلەشنى كۈچەيتىپ، تەزكىرە كادىرلىرىنىڭ كەسپىي ساپاسىنى ئۆستۈرۈمىز.

2005 - يىلى پىلان بويىچە 2 قارار تەزكىرە خادىملىرىنى تەربىيىلەش كۇرسى ئاچىمىز، بىر قارار‌دا ئاساسلىقى تەزكىرە خىزمىتىگە يېڭى قاتناشقانلارنى تەربىيىلەشنى ئاساس قىلىمىز، يەنە بىر قاراردا باش مۇھەررىر ياكى مۇدىرلانى تەربىيىلەشنى ئاساس قىلىپ، ئۇلىما تەزكىرىنى تۈزۈش خىزمىتىگە تەييارلىق كۆرىمىز.

ئالدىنقى يېرىم يىلدا بىر قېتىم تەزكىرە خىزمىتى يىغىنى ئېچىپ، تەجرىبە ئالماشتۇرۇپ ئۇلىما تەزكىرىنى تۈزۈش خىزمىتىنى مۇھاكىمە قىلىمىز.

يىلنامىگە ماقالە تەشكىللىگۈچىلەر يىغىنى ئېچىپ، ئېلان كەسپىي خادىمى ۋە يىلنامىنى تارقىتىش خادىمىنى قوبۇل قىلىش، تەكلىپ قىلىپ ئىشلىتىش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەيمىز.

5. مەمۇرىيەت ۋە ئارقاسەپ كاپالىتىگە ئائىت خىزمەتلەرنى ياخشى ئىشلەپ، تەزكىرە خىزمىتىنى تېخىمۇ ياخشى مۇلازىمەت بىلەن تەمىنلەيمىز.

1) كادىرلار، ئەمگەك - ئىش ھەققى، ئۈنۋان باھالاش، مالىيە، تۇراقلىق مۈلۈك ۋە ئاپتوموبىللارنى باشقۇرۇش قاتارلىق مەمۇرىيەت ۋە ئارقاسەپ كاپالىتى خىزمىتىنى ئەستايىدىل ياخشى ئىشلەپ، ئىش ئۈنۈمى ۋە خىزمەت سۈپىتىنى ئۆستۈرىمىز.

2) شارائىت يار بەرسە ئىشخانا بىنايىمىزنى بېزەيمىز.

3) ئىش بېجىرىشنى ئاپتوماتلاشتۇرۇش سەۋىيىمىزنى يەنىمۇ ئۆستۈرۈش ئۈچۈن، مەبلەغ ئاجرىتىپ كومپيۇتېر سېتىۋالىمىز؛ تەزكىرە تورىنىڭ نورمال ئىشلىشىگە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن زۆرۈر مەبلەغ ئاجرىتىمىز.

4) مەبلەغ ئاجرىتىپ 2 ئائىلىلىك قورۇسغا چىنىقىش مۇئەسسەسەسى ئورنىتىمىز.

5) ئامىمىنىڭ تۇرمۇشىغا كۆڭۈل بۆلۈپ پاراۋانلىق تەمىناتىنى ئۈزلۈكسىز ياخشىلايمىز، ئاممىا كۆڭۈل بۆلۈپ كېلىۋاتقان مەسىلىلەرنى شارائىت يارىتىپ بىر - بىرلەپ ھەل قىلىمىز.

www.uyghurkitap.com

شىنجاڭنىڭ 2004 - يىللىق تەزكىرە خىزمىتىدىكى چوڭ ئىشلار

1 - ئاينىڭ 7 - كۈنى

ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى پارتگۇرۇپپىسى 2003 - يىللىق دېموكراتىك تۇرمۇش يىغىنى ئاچتى، پارتگۇرۇپپا ئەزالىرى ئاپتونوم رايوننىڭ تەلىپى بويىچە ئۆزلىرىنى سېلىشتۇرۇپ تەكشۈردى، تەنقىد ۋە ئۆز - ئۆزىنى تەنقىدنى قانات يايدۇردى.

1 - ئاينىڭ 14 - كۈنى

ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى خۇلاسىلەش - تەقدىرلەش يىغىنى ئېچىپ، 2003 - يىللىق خىزمەتلەرنى خۇلاسىلىدى، 2004 - يىللىق خىزمەت ۋەزىپىلىرىنى ئورۇنلاشتۇردى، 2003 - يىلدىكى 6 ئىلغار خىزمەتچىنى تەقدىرلىدى.

1 - ئاينىڭ 15 - كۈنى

بۇرۇلتوقاي ناھىيىلىك تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى تارىخ - تەزكىرە نەتىجىلىرىدىن پايدىلىنىپ ناھىيە ئەھۋالىغا دائىر ساۋاتلارنى ئومۇملاشتۇردى، ئۇلار تۈزۈپ چىققان بۇرۇلتوقاي ناھىيىسىنىڭ تارىختىن بۇيانقى ئاساسىي ئەھۋالى ئۆز ئىچىگە ئېلىنغان 500 دىن ئارتۇق بىلىم ساۋاتلىرى ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى قاتارلىق تارماقلار تەرىپىدىن تارقىتىلدى، بۇنىڭ بىلەن ناھىيىدىكى كادىر - ئامما ئارىسىدا ناھىيە ئەھۋالىغا دائىر ساۋاتلارنى تەشۋىق قىلىش، ئۆگىنىش تەربىيىسى پائالىيىتى كەڭ قانات يايدۇرۇلدى.

2 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 3 - ئاينىڭ 2 - كۈنىگىچە

ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى پارتگۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى، مۇئاۋىن مۇدىر، شىنجاڭ تەزكىرە ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى سۈي شۇجيې «شىنجاڭ يىلنامىسى» تەھرىراتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ليۇ بىڭ، ئىلمىي جەمئىيەتنىڭ كاتىپى لى ۋېيدۇڭلار بىلەن بىللە جۇڭگو تەزكىرە جەمئىيىتىنىڭ خارىبىندا ئاچقان جۇڭگو تەزكىرە جەمئىيىتى خىزمەت تەجرىبىلىرىنى ئالماشتۇرۇش يىغىنىغا قاتناشقاندىن كېيىن، جىلىن، لياۋنىڭ، شاڭخەي، جياڭسۇ، گۇاڭشى، يۈننەن، سىچۈەن قاتارلىق ئۆلكە، شەھەرلەردە ئېكسكۇرسىيىدە بولدى، قېرىنداش ئۆلكە، شەھەرلەرنىڭ تەزكىرىچىلىك خىزمىتىگە دائىر تەجرىبىلىرىنى ئۆگەندى.

3 - ئاينىڭ 9 - كۈنىدىن 11 - كۈنىگىچە

شىنجاڭنىڭ 2 - نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتى بويىچە تۇنجى ناھىيە (شەھەر) تەزكىرىسىنى باھالاش يىغىنى — «قۇمۇل شەھىرى تەزكىرىسى»نى باھالاش يىغىنى قۇمۇل شەھىرىدە ئېچىلدى. ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى پارتگۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى، مۇئاۋىن مۇدىر سۈي شۇجيې يىغىندا سۆز قىلدى. يىغىنغا تەزكىرە كومىتېتى ۋىلايەت - ناھىيە تەزكىرىسى خىزمىتى باشقارمىسى ۋە ۋىلايەت، ئوبلاست، شەھەرلەردىن كەلگەن 40 نەچچە تارىخ - تەزكىرە خىزمەتچىسى قاتناشتى.

3 - ئاي

«شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى . جامائەت خەۋپسىزلىكى تەزكىرىسى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى، بۇ كىتاب 1 مىليون خەتلىك، باش مۇھەررىرى تيەن يىڭۋۇ.

4 - ئاينىڭ 28 -، 29 - كۈنلىرى

«توقسۇن ناھىيىسى تەزكىرىسى» نىڭ ئورىگىنالىنى باھالاش يىغىنى توقسۇن ناھىيىسىدە ئېچىلدى. يىغىنغا ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى پارتگۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى، مۇئاۋىن مۇدىر سۈي شۇجيې ھەمدە ۋىلايەت - ناھىيە تەزكىرىسى خىزمىتى باشقارمىسىنىڭ باشلىقى جېڭ دۇڭخۇي قاتناشتى. سۈي شۇجيې سۆزىدە مۇنۇلارنى كۆرسەتتى: پارتىيىنىڭ دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى، مۇستەقىل بولۇش، دىنىي تەشكىلاتلارنى ئۆز ئالدىغا باشقۇرۇش، دىن بىلەن ھاكىمىيەتنى ئايرىۋېتىش ۋە دىنىنى سوتسىيالىستىك جەمئىيەتكە ماسلىشىشقا

يېتەكلەش قاتارلىق دىنىي سىياسەتلىرىگە ئاساسەن، ماتېرىياللارنى ئۆيۈشتۈرۈپ، ئىشلىتىپ، تەھرىرلەپ، جايلارنىڭ دىنىي باشقۇرۇش خىزمىتى ۋە دىنىي پائالىيەتلىرىگە دائىر ئەھۋالنى توغرا، ئوبيېكتىپ، ئومۇمىيۈزلۈك، سىستېمىلىق ئەكس ئەتتۈرۈش كېرەك.

4 - ئاينىڭ 29 - كۈنى

ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى پارتگۇرۇپپىسى ھۆججەت چۈشۈرۈپ 22 - قېتىملىق مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى ئېيى پائالىيىتىنى ئورۇنلاشتۇردى.

4 - ئاينىڭ 30 - كۈنى

ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ دائىمىي ئىشلارغا مەسئۇل مۇئاۋىن باشلىقى ۋاڭ ۋېي بىلەن كادىرلار نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى قۇربان سەيپى ئالايىتەن ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى ئورگىنىغا كېلىپ يولداش ليۇ شىڭنىڭ ۋەزىپىگە تەيىنلەنگەنلىك توغرىسىدىكى قارارنى ئېلان قىلدى. ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ليۇ شىڭنى ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى پارتگۇرۇپپىسىنىڭ ئەزالىقىغا تەيىنلەشنى؛ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى: ليۇ شىڭنى ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا تەيىنلەشنى قارار قىلدى.

4 - ئاي

«باي ناھىيىسى تەزكىرىسى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى، بۇ كىتاب 980 مىڭ خەتلىك، باش مۇھەررىرى چې باۋئەن.

5 - ئاي

«ئالتاي ۋىلايىتى تەزكىرىسى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى، بۇ كىتاب 2 مىليون 100 مىڭ خەتلىك، باش مۇھەررىرلىرى سۇ يوڭۋېن، چيۇ شىڭتىڭ، شيا جوڭچۈن.

5 - ئاي

ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى 1 - نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسىنى تېخى ئورۇنداپ بولالمىغان 22 نازارەت، ئىدارىنىڭ تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنى تەكشۈرۈشنى تەستىقلىدى ھەمدە ئالاقىدار نازارەت، ئىدارىلەرگە ئۇقتۇرۇش چۈشۈردى.

▲ «بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى تەزكىرىسى» نىڭ موڭغۇلچە 1 - تومى نەشر قىلىندى، 2- تومى 6 - ئايدا نەشر قىلىندى.

6 - ئاينىڭ 20 - كۈنى

ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى سىياسىي بيۇروسىنىڭ ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىسى ۋاڭ لېچۈەن «شىنجاڭ يىلنامىسى» نەشر قىلىنغانلىقىنىڭ 20 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن بېغىشلىما يېزىپ بەردى، يولداش ۋاڭ لېچۈەننىڭ بېغىشلىمىسى: جەمئىيەت تەرەققىياتىنى ئوبدان خاتىرىلەپ، گۈزەل كېلەچەكنى يورۇتۇپ بېرەيلى.

▲ بورتالا موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستلىق تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى جۇڭگو 1 - ئارخىپخانىسى، جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى جۇڭگو چېگرا رايون تارىخىنى تەتقىق قىلىش مەركىزى بىلەن بىرلىشىپ تۈزۈپ چىققان «چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە غەربكە كۆچۈپ شىنجاڭغا كەلگەن چاخار موڭغۇل - مانجۇلىرى يېزىقىدىكى ئارخىپلارنىڭ تەرجىمىسى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى.

6 - ئاينىڭ 22 - كۈنى

ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى ئورگان پارتكومى بىلەن تەھرىر - تەرجىمە باشقارمىسىدىكى يولداشلار ئۈرۈمچى شەھەرلىك 50 - ئوتتۇرا مەكتەپ بىلەن 77 - باشلانغۇچ مەكتەپتىكى ئىقتىسادىي جەھەتتىن ياردەم بېرىلىۋاتقان ئىككى نامرات ئوقۇغۇچىنى يوقلىدى.

6 - ئاينىڭ 30 - كۈنىدىن 7 - ئاينىڭ 6 - كۈنىگىچە

ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى سەرجە، ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ سابىق مۇئاۋىن رەئىسى فېڭ داجېننىڭ باشلامچىلىقىدا ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

مۇدىرلىرى دىلمۇرات مۇسا، لىۇ شىڭ ۋە ئومۇمىي تەزكىرە خىزمىتى باشقارمىسى، تەھرىر - تەرجىمە باشقارمىسىدىكى يولداشلار ئالاقىدار نازارەت - ئىدارىلەرگە بېرىپ، تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنى تەكشۈردى.

6 - ئاي

«شايار ناھىيىسى تەزكىرىسى» نىڭ ئۇيغۇرچىسى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى، بۇ كىتاب 1 مىليون خەتلىك، باش مۇھەررىرى ئابدۇرۇپ ئېلى.

▲ «قابا ناھىيىسى تەزكىرىسى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى، بۇ كىتاب 1 مىليون 350 مىڭ خەتلىك، باش مۇھەررىرى دەي دادې.

7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى

ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى پارتگۇرۇپپىسى ھۆججەت چۈشۈرۈپ، «ئىلغارلاردىن ئۆگىنىش، راستچىل، ئەمەلىيەتچىل بولۇش، خەلق ئۈچۈن پاك دىيانەتلىك بولۇش» مەزمۇن قىلىنغان 6 - قېتىملىق پارتىيە ئىستىلى - پاكلىق تەربىيىسى ئېيى پائالىيىتىنى ئورۇنلاشتۇردى.

▲ ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى بارلىق ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى، ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى بازىسى — شىنجاڭ گېئولوگىيە كۆرگەزمىخانىسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىشقا تەشكىللىدى.

7 - ئاينىڭ 14 - كۈنى

ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى ئورگىنى ئىلغار ئىش - ئىزلاردىن دوكلات بېرىش يىغىنى ئاچتى، يىغىندا قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستلىق تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ سابىق مۇدىرى خې جىخۇڭ ئىلغار ئىش - ئىزلىرىنى تونۇشتۇردى. يولداش خې جىخۇڭ 1984 - يىلى قىزىلسۇ ئوبلاستلىق تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسىغا كەلگەن. ئۇ 20 نەچچە يىلدىن بېرى جاپالىق ئىشلەپ، خالىس تۆھپە قوشۇپ، ئاددىي خىزمەت ئورنىدا ئاجايىپ نەتىجىلەرنى ياراتقان. ئۇ 20 نەچچە پارچە ئەسەرنى تەھرىرلەپ نەشر قىلغان، دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ژۇرناللاردا 50 نەچچە پارچە ئىلمىي ماقالە ئېلان قىلغان. ئۇنىڭ باش مۇھەررىرلىكىدە تۈزۈلگەن «جۇڭگو قىرغىز قامۇسى» ئاپتونوم رايون بويىچە ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدىكى مۇنەۋۋەر نەتىجىلەرنى باھالاشتا 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، «قىرغىز خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىدىن تاللانما» ئاپتونوم رايون بويىچە تۇنجى نۆۋەتلىك «تەڭرىتاغ لوڭقىسى» ئەدەبىيات - سەنئەت مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن. ئۇ كۆپ قېتىم ئوبلاست بويىچە ئىلغار خىزمەتچى، مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزاسى بولۇپ باھالانغان، 1999 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئىلغار خىزمەتچى، 2001 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزاسى بولۇپ باھالانغان.

7 - ئاينىڭ 28 - كۈنىدىن 31 - كۈنىگىچە

«كېرىيە ناھىيىسى تەزكىرىسى»، «چىرا ناھىيىسى تەزكىرىسى»، «نىيە ناھىيىسى تەزكىرىسى» نىڭ ئورىگىنالىنى باھالاش يىغىنى ئېچىلدى. يىغىنغا ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى ۋىلايەت - ناھىيە تەزكىرىسى خىزمىتى باشقارمىسىنىڭ باشلىقى جېڭ دۇڭخۇي، ئۇچۇر باشقارمىسىنىڭ باشلىقى لىۇ دېرۇن قاتناشتى.

7 - ئاينىڭ 29 -، 30 - كۈنلىرى

ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى» كەسپىي تەزكىرىلەرنىڭ باش مۇھەررىر (مۇدىر) لىرى يىغىنىنى ئاچتى، يىغىندا تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنى تەكشۈرۈش ئەھۋالى ئۇقتۇرۇلدى، كېيىنكى يېرىم يىللىق خىزمەت ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

7 - ئاي

2 - نۆۋەت تۈزۈلىدىغان تەزكىرە قاتارىغا كىرگۈزۈلگەن «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى. تاماكىچىلىق تەزكىرىسى» نەشر قىلىنىپ تارقىتىلدى، بۇ كىتاب 1 مىليون خەتلىك، باش مۇھەررىرى شى داۋمىڭ.

▲ قۇرۇلۇش نازارىتى ئۇچۇر - ئالاقە ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ، ئالاقىدار مۇتەخەسسىس، رەھبەرلەرنى تەكلىپ قىلىپ، «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى. بىناكارلىق تەزكىرىسى» نى باھالىدى.

▲ «قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى تەزكىرىسى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى، بۇ كىتاب 2 مىليون 500 مىڭ خەتلىك، باش مۇھەررىرى خې جىخۇڭ.

8 - ئاينىڭ 2 - كۈنى

ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى نامراتلارنى يۆلەش ئىشخانىسى 2 - نۆۋەت تەزكىرە قاتارىغا كىرگۈزۈلگەن «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى . نامراتلارنى يۆلەش تەزكىرىسى» نى تۈزۈش بويىچە كېڭەشمىش يىغىنى ئاچتى، يىغىنغا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن باش كاتىپى لى دېخۇڭ، ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ليۇ شىڭ قاتناشتى ۋە سۆز قىلدى.

8 - ئاينىڭ 16 - كۈنىدىن 19 - كۈنىگىچە

جۇڭگو تەزكىرە ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ 2004 - يىللىق ئىلمىي يىغىنى ئۈرۈمچىدە ئېچىلدى. يىغىنغا ئۆلكە دەرىجىلىك تەزكىرە جەمئىيەتلىرىنىڭ مەسئۇللىرى ۋە ئىلمىي ماقالىسى تاللانغانلار بولۇپ 147 كىشى قاتناشتى. بۇ يىغىننى جۇڭگو تەزكىرە يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسى ئىشخانىسى بىلەن جۇڭگو تەزكىرە جەمئىيىتى ئۇيۇشتۇردى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى ئۈستىگە ئالدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى مەمتىمىن زاكىر يىغىندا سۆز قىلدى، ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى سەرجېي يىغىننى تەبرىكلىدى. جۇڭگو تەزكىرە جەمئىيىتىنىڭ دائىمىي مۇئاۋىن باشلىقى شەن تيەنلۇن، جۇڭگو تەزكىرە يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن باش كاتىپى تيەن جيالار يىغىنغا قاتناشتى ھەمدە سۆز قىلدى.

8 - ئاينىڭ 30 - كۈنىدىن 9 - ئاينىڭ 15 - كۈنىگىچە

ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى پارتگۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى، مۇئاۋىن مۇدىر سۈي شۈجيې ئالتاي ۋىلايىتىگە قاراشلىق ئالتاي شەھىرى، چىڭگىل، كۆكتوقاي، بورۇلتوقاي، بۇرچىن، قابا، جېمىنەي ناھىيىلىرىگە، تارباغاتاي ۋىلايىتىگە قاراشلىق چۆچەك شەھىرى، قوبۇقسار موڭغۇل ئاپتونوم ناھىيىسى، دۆربىلجىن، چاغانتوقاي، تولى ناھىيىلىرىگە شەھىرىگە ھەمدە قاراماي شەھىرىگە بېرىپ تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلدى. تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشتا ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى ۋىلايەت - ناھىيە تەزكىرىسى خىزمىتى باشقارمىسىنىڭ باشلىقى جېڭ دۇڭخۇي، ئالتاي ۋىلايەتلىك تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بەيتۇللا، تارباغاتاي ۋىلايەتلىك تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى چيۇ ئەنلۇلار ھەمراھ بولدى.

▲ «شىنجاڭ يىلنامىسى» نەشر قىلىنغىنىغا 20 يىل تولغان مەزگىلدە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى، ئاپتونوم رايوننىڭ رەئىسى ئىسمائىل تىلىۋالدى «شىنجاڭ يىلنامىسى» گە كىرىش سۆز يېزىپ بەردى.

▲ «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى . ئاممىۋى تەشكىلاتلار تەزكىرىسى . ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى، بۇ كىتاب 900 مىڭ خەتلىك، باش مۇھەررىرى ۋاڭ جىڭخۋا.

▲ «ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستى تەزكىرىسى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى، بۇ كىتاب 1 مىليون 700 مىڭ خەتلىك، باش مۇھەررىرى سۇڭ جيارېن.

8 - ئاي

«قەشقەر ۋىلايىتى تەزكىرىسى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى، بۇ كىتاب 2 مىليون 800 مىڭ خەتلىك، باش مۇھەررىرلىرى لى خۇڭ، جياڭ زۇڭيو.

9 - ئاينىڭ 10 - كۈنىدىن 26 - كۈنىگىچە

ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ۋۇ شىڭدۇ قەشقەر ۋىلايىتىگە قاراشلىق قەشقەر شەھىرى، مارالبېشى ناھىيىسى، تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسى، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىغا قاراشلىق ئاتۇش شەھىرى، ئۇلۇغچات، ئاقچى ناھىيىلىرى، ئاقسۇ ۋىلايىتىگە قاراشلىق ئونسۇ، باي، كۇچا ناھىيىلىرى، بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستىغا قاراشلىق باغراش ناھىيىلىرىدە خىزمەت تەكشۈردى. خىزمەت تەكشۈرۈشتە ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى تەھرىر - تەرجىمە باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئەخمەت روزى، ۋىلايەت - ناھىيە تەزكىرىسى خىزمىتى باشقارمىسىنىڭ كاندىدات ئالىي مۇھەررىرى جاڭ چۈەن، قەشقەر ۋىلايەتلىك تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى لى خۇڭ، مۇئاۋىن مۇدىرى دۇڭ ۋەنجى، قىزىلسۇ ئوبلاستلىق تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى چېن خەيشۇ، سابىق مۇدىرى خې جىخۇڭ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك

تارىخ ـ تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىرى خۋا فاخاۋ، ۋاڭ جيەنيۇن، ئۆمەرجان سامساق، بايىنغولىن ئوبلاستلىق تارىخ ـ تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى سۇن فېڭمىن، مۇئاۋىن مۇدىرلىرى يې سەيلىن، ماۋ. نىمەنلەر ھەمراھ بولدى.

9 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى

ئاپتونوم رايونلۇق تاماكا مونوپولىيە ئىدارىسى «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى . تاماكىچىلىق تەزكىرىسى» نى تارقىتىش سۆھبەت يىغىنى ئاچتى. يىغىنغا ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىرىدىن دىلمۇرات مۇسا، ليۇ شىڭلار قاتناشتى.

9 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنىدىن 23 ـ كۈنىگىچە

«ئاقسۇ ۋىلايىتى تەزكىرىسى» نىڭ ئورىگىنالىنى باھالاش يىغىنى ئاقسۇ شەھىرىدە ئېچىلدى. بۇ يىغىنغا ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ۋۇ شىڭدو، تەھرىر ـ تەرجىمە باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئەخمەت روزى، ۋىلايەت ـ ناھىيە تەزكىرىسى خىزمىتى باشقارمىسىنىڭ كاندىدات ئالىي مۇھەررىرى جاڭ چۈەن ۋە ئالاقىدار ۋىلايەت، ئوبلاست، شەھەر، ناھىيەلەرنىڭ رەھبەرلىرى، مۇتەخەسسىسلەر بولۇپ 30 نەچچە كىشى قاتناشتى.

9 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى

2004 ـ يىللىق «شىنجاڭ يىلنامىسى» نىڭ خەنزۇچىسى نەشر قىلىپ تارقىتىلدى، بۇ كىتابنىڭ باش مۇھەررىرى ۋۇ شىڭدو.

9 ـ ئاي

«شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى . ئاشلىق تەزكىرىسى» نىڭ ئۇيغۇرچىسى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى. بۇ كىتاب 1 مىليون 200 مىڭ خەتلىك، باش مۇھەررىرى ئەخمەت روزى.

10 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنىدىن 11 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىگىچە

2 ـ نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش تايانچلىرىنى نەق مەيداندا تەربىيىلەش، ئىچكى ئۆلكە، ئاپتونوم رايون، شەھەرلەرنىڭ تەزكىرە خىزمىتىدىكى ئىلغار تەجرىبىلىرىنى ئۆگىنىش، ئۆرنەك ئېلىش ئۈچۈن ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى ئاپتونوم رايون، ۋىلايەت، ئوبلاست، شەھەر، ناھىيەلەردىكى تەزكىرە خادىملىرىدىن 27 كىشىنى جېجياڭ، جياڭشى، سىچۈەن، يۈننەن، گۈيجو، خۇنەن، خۇبېيلارغا ئۆگىنىش، تەكشۈرۈشكە ئەۋەتتى.

10 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى

ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى بارلىق ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنى تەشكىللەپ، ئۈرۈمچى خەلق مەيدانىدا جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 55 يىللىقىغا بېغىشلانغان شىنجاڭدىكى مۇۋەپپەقىيەتلەرنى ئەكس ئەتتۈرۈشتە مۇكاپاتلانغان سۈرەتلەرنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى.

10 ـ ئاي

«شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى . بىناكارلىق ماتېرىياللىرى سانائىتى تەزكىرىسى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى، بۇ كىتاب 720 مىڭ خەتلىك، باش مۇھەررىرى لى دايېڭ.

11 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن 3 ـ كۈنىگىچە

ئاپتونوم رايونلۇق مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتى (دىنىي ئىشلار ئىدارىسى) «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى . مىللەتلەر تەزكىرىسى» نىڭ دەسلەپكى ئورىگىنالىنى باھالاش يىغىنى ئاچتى. يىغىنغا ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ليۇ شىڭ قاتناشتى.

11 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى

ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى ئاپتونوم رايونغا بىۋاسىتە قاراشلىق ئورگانلار خىزمىتى كومىتېتى ئۇيۇشتۇرغان مەدەنىي ئورگانلارنى قايتا تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشتىن ئوڭۇشلۇق ئۆتۈپ، «ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك مەدەنىي ئورگان» دېگەن نامنى داۋاملىق ساقلاپ قالدى.

11 ـ ئاي

2 ـ نۆۋەت تۈزۈلىدىغان تەزكىرە قاتارىغا كىرگۈزۈلگەن «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى . پوچتا ـ

تېلېگراف تەزكىرىسى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى، بۇ كىتاب 1 مىليون خەتلىك، باش مۇھەررىرى گاۋ خۇڭچىڭ.

▲ «تېكەس ناھىيىسى تەزكىرىسى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى، بۇ كىتاب 1 مىليون خەتلىك، باش مۇھەررىرى دۇ دىيەنچىڭ.

▲ «موڭغۇلكۈرە ناھىيىسى تەزكىرىسى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى، بۇ كىتاب 1 مىليون 200 مىڭ خەتلىك، باش مۇھەررىرلىرى بيەن دۇڭچۇ، گۇ يۇفاڭ.

12 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن 18 - كۈنىگىچە

پەيزاۋات ناھىيىسى «پەيزاۋات ناھىيىسى تەزكىرىسى» نىڭ ئورىگىنالىنى باھالاش يىغىنى ئاچتى، يىغىنغا ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىدىن ۋاڭ خاۋ، يىن خۇڭمېيلار قاتناشتى.

12 - ئاينىڭ 16 - كۈنى

ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم باشقۇرىدىغان كادىرلارنىڭ خىزمىتىدىن ۋە پاكلىق ئەھۋالىدىن دوكلات بېرىش سەپەرۋەرلىك يىغىنى ئاچتى. يىغىندا پارتگۇرۇپپا شۇجىسى سۈي شۈجيې سەپەرۋەرلىك نۇتقى سۆزلىدى ھەمدە پارتگۇرۇپپا ئەزالىرىغا ۋە ئۆزىگە ۋەكالىتەن خىزمەتلەردىن، پاكلىق ئەھۋالىدىن دوكلات بەردى، پارتگۇرۇپپىنىڭ باشقا ئەزالىرى يازما دوكلات بەردى.

12 - ئاينىڭ 25 - كۈنى

2004 - يىللىق «شىنجاڭ يىلنامىسى» نىڭ ئۇيغۇرچىسى نەشر قىلىندى، بۇ كىتابنىڭ باش مۇھەررىرى دىلمۇرات مۇسا.

▲ «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى . ستاتىستىكا تەزكىرىسى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى، بۇ كىتاب 560 مىڭ خەتلىك، باش مۇھەررىرى ۋاڭ جۇڭشەن.

▲ «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى . ھۆكۈمەت ئىشلىرى تەزكىرىسى . خەلق قۇرۇلتىيى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى، بۇ كىتاب 1 مىليون 300 مىڭ خەتلىك، باش مۇھەررىرى چېڭ پېڭ.

▲ «تۇرپان ۋىلايىتى تەزكىرىسى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى، بۇ كىتاب 1 مىليون 800 مىڭ خەتلىك، باش مۇھەررىرى بو شاۋ.

▲ «ئۈرۈمچى شەھىرى سايباغ رايونى تەزكىرىسى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى، بۇ كىتاب 1 مىليون 200 مىڭ خەتلىك، باش مۇھەررىرى ليۇ يىچېن.

▲ «يېڭىسار ناھىيىسى تەزكىرىسى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى، بۇ كىتاب 1 مىليون 800 مىڭ خەتلىك، باش مۇھەررىرى جاۋ شىمىڭ.

▲ 2004 - يىللىق ئاپتونوم رايون بويىچە 6 - نۆۋەتلىك مۇنەۋۋەر ئىجتىمائىي پەن نەتىجىلىرىنى باھالاشتا 2002 - يىللىق «شىنجاڭ يىلنامىسى» 2 - دەرىجىلىك، «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى . يەر تەۋرەش تەزكىرىسى» 3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

▲ 2004 - يىلى جۇڭگو مەتبەئەچىلىك جەمئىيىتى يىلنامە تەتقىقات جەمئىيىتى ئۇيۇشتۇرغان مەملىكەت بويىچە يىلنامىلەرنىڭ سۈپىتىنى باھالاپ مۇكاپاتلاش پائالىيىتىدە شىنجاڭدىن 4 يىلنامە مۇكاپاتلاندى. بۇنىڭ ئىچىدە 2004 - يىللىق «شىنجاڭ يىلنامىسى» ئۆلكە دەرىجىلىك ئۇنىۋېرسال يىلنامىلەر بويىچە 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، 2004 - يىللىق «ئۈرۈمچى يىلنامىسى» شەھەر دەرىجىلىك ئۇنىۋېرسال يىلنامىلەر بويىچە ئالاھىدە مۇكاپاتقا، 2004 - يىللىق «شىنجاڭ بىڭتۇەن يىلنامىسى» ئۇنىۋېرسال كەسپىي يىلنامىلەر بويىچە 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، «ئۈرۈمچى تۆمۈريول ئىدارىسى يىلنامىسى» ئۇنىۋېرسال كەسپىي يىلنامىلەر بويىچە 2- دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

▲ 2004 - يىلى جۇڭگو تەزكىرە يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسى ئۇيۇشتۇرغان مەملىكەت بويىچە تەزكىرە - يىلنامىلەرنى باھالاشتا «شىنجاڭ يىلنامىسى» 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، «ئۈرۈمچى يىلنامىسى» ئالاھىدە مۇكاپاتقا، «شىنجاڭ بىڭتۇەن يىلنامىسى» 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئالتاي قوزغىلىڭى ۋە ئوسمان

نۇرمۇھەممەد دۆلەتى، ئابدۇرېھىم ياقۇپ

(ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىدىن)

(بېشى ئالدىنقى ساندا)

5 . گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىلەن ئېغىز - بۇرۇن يالىشىش

ئوسمان كۈرتىگە كۆچۈپ بارغاندىن كېيىن، ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى بىلەن ئالاقىنى ئۈزۈپ بۆلۈنۈپ چىقىش ئىشىغا كىرىشىدۇ:

1. لاتىپ، مۆمىنباي، مۇقامەتجان، نۇسۇپباي قاتارلىقلارنى مەسلىھەتچى، غاپپاس مۇپتىنى قازى قىلىپ بەلگىلەپ، قول ئاستىدىكىلەرگە رەسمىي ئۇقتۇرىدۇ، شۇنداقلا راقىم جاقىپبېك باشلامچىلىقىدا 100 كىشىلىك «مۇھاپىزەتچىلەر» ئەترىتى قۇرىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئۆزىنىڭ ھۆكۈمىتىنى قۇرۇپ، قوراللىق قوشۇن تەشكىللەيدۇ.

2. مېھمانلىرىم كۆپ، خىراجەت يېتىشمەيدۇ، دېگەننى باھانە قىلىپ كۆكتوقاي ۋە چىڭگىل ناھىيىلىرىنىڭ چۆپ ئۈچى بېجىنى يىغىۋېلىپ، ئۇنى ئۆز ئالدىغا باشقۇرىدىغانلىقىنى جاكارلايدۇ.

3. بىر تەرەپتىن، 1945 - يىلى ئېلىخان تۆرە بىلەن ئەخمەتجان قاسىملەر سارسۇمبىگە كەلگەندە ئوسمان ئۇلار بىلەن كۆرۈشكىلى ئۇنىمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئېلىخان تۆرىنىڭ غۇلجىدا قىلغان سۆزلىرىدىن بولۇپمۇ دىن توغرىسىدا قىلغان سۆزلىرىدىن بەزىبىر ئورتاقلىقنى ھېس قىلغان ئوسمان 1946 - يىلىنىڭ بېشىدا ئالتاينىڭ خىزمەت ئەھۋالىدىن مەلۇمات بېرىش، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلار ھەققىدە پىكىر ئېلىش ئۈچۈن، مۇئاۋىن ۋالىي شەمشىنى غۇلجىغا ئەۋەتىدىغان چاغدا ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسىنىڭ باشلىقى لاتىپنىمۇ بىللە بارسۇن دەپ قوشۇپ قويىدۇ ۋە ئېلىخان تۆرىدىن ئۈمىد كۈتۈپ ئۇنىڭغا: «رەئىس ئېلىخان تۆرە جانابلىرى، ئىنىم لاتىپ سىلەر تەرەپكە كەتتى، سىز بىلەن ئايرىم سۆزلەشمەكچى، ماڭا بېرىدىغان يوليورۇقىڭىزنى لاتىپنى مېنىڭ ئورنۇمدا كۆرۈپ ئۇنىڭغا دېسىڭىز بولىدۇ» دەپ مەخسۇس خەت ئەۋەتىدۇ.

4. ئوسمان جىق باش قاتۇرۇپ ئويلىنىپ، ئاخىر ئۈمىدىنى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە باغلايدۇ.

1946 - يىل 7 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا ئۈرۈمچىدىكى گومىنداڭ دائىرىلىرىگە ئۆز نامىدىن 1 - قېتىم خەت يېزىپ، گومىنداڭ تەرەپتىن ئوسمانغا ئەۋەتكەن داشىرغا ئۆز ۋەكىللىرى قاناتباي، كاكاشا، قاناتلارنى

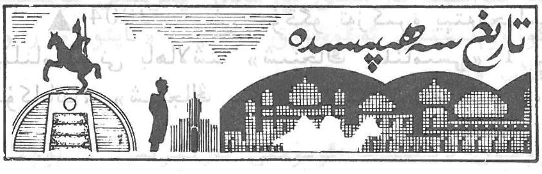

قوشۇپ ئۈرۈمچىگە ئەۋەتىدۇ. قاناتبايلار ئۈرۈمچىدىكى جانىمقاننىڭ ئۆيىگە چۈشىدۇ. جانىمقان ئۇلارنىڭ كەلگەنلىكىنى جاڭ جىجۇڭغا مەلۇم قىلىدۇ. جاڭ جىجۇڭ ئۆزى ئوتتۇرىغا چىقماي، ئالدى بىلەن ليۇ مېڭچۈننى ئەۋەتىدۇ. قاناتباي ئۇنىڭغا ئوسماننىڭ خېتىنى تاپشۇرىدۇ. ئۈچ كۈندىن كېيىن ليۇ مېڭچۈن قاناتباي، كاكاشالار بىلەن يەنە كۆرۈشۈپ: «ئوسماننىڭ خېتىنى جاڭ جىجۇڭغا تاپشۇردۇم. جاڭ ئەپەندى سىلەرنى قوبۇل قىلىدىغان بولدى، ئەمما ئۇ ئۆزى يالغۇز قوبۇل قىلسا ئەپلەشمەيدۇ، چۈنكى بۇنداق ئىشنىڭ بولغانلىقىنى ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى سېزىپ قالسا ئوڭايلا ئۇلارنىڭ نارازىلىق پىكرى تۇغۇلىدۇ، ھەتتا چوڭ مەسىلە كېلىپ چىقىشىمۇ ئېھتىمالغا يېقىن. شۇڭا جاڭ جىجۇڭ سىلەرنى ئەخمەتجان، بۇرھانلار بىلەن بىرلىكتە قوبۇل قىلماقچى. ئوسماننىڭ خېتىنى ئەخمەتجانلارغا كۆرسىتىشكە بولمايدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن بىز مەسلىھەتلىشىپ، ئوسماننىڭ خېتىنى ئېلىپ قېلىپ باشقىچەرەك مەزمۇندا بىر پارچە خەت يېزىپ چىقتۇق، ئۇنىڭغا ئوسماننىڭ تامغىسىغا ئوخشىتىپ ئويۇلغان تامغا بېسىلدى. بۇ خەتنى ئالدى بىلەن سىلەر ياخشى كۆرۈپ مەزمۇنىنى چۈشىنىپ، ئېسىڭلاردا چىڭ ساقلاڭلار، ئەتە جاڭ جىجۇڭ، ئەخمەتجان ۋە بۇرھانلار بىلەن كۆرۈشكەندە ئاشۇ خەتنىڭ مەزمۇنىدا سۆزلەڭلار ھەمدە بۇ خەتنى شۇ چاغدا ئېلىپ چىقىپ جاڭ جىجۇڭنىڭ قولىغا تاپشۇرۇڭلار» دەيدۇ. ئەتىسى بۇلارنى جاڭ جىجۇڭ، ئەخمەتجان ۋە بۇرھانلار بىرلىكتە قوبۇل قىلىدۇ. دېگەندەكلا قاناتباي، كاكاشالار ليۇ مېڭچۈننىڭ دېگىنى بويىچە ئىش كۆرىدۇ. جۈملىدىن ھېلىقى ياسالما خەتنى قاناتباي يانچۇقىدىن چىقىرىپ جاڭ جىجۇڭغا تاپشۇرىدۇ. خەتتە بىرىنچىدىن، تىنچلىق بىتىمىگە ئىمزا قويۇلغاندىن كېيىن ئالتاينىڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت بىلەن ھېچقانداق مۇناسىۋەت قىلمىغانلىقى، شۇڭا ئۆزىنىڭ بىرنەچچە ئادىمىنى سالام بېرىش ئۈچۈن ئەۋەتكەنلىكى؛ ئىككىنچىدىن، تىنچلىق بىتىمىنىڭ مەزمۇنلىرى توغرىسىدا تولۇق چۈشەنچە بېرىش؛ ئۈچىنچىدىن، قازاقلار ئىچىدە نام - شۆھرىتى بار نوپۇزلۇق كىشىلەردىن بولغان ئەلەن ۋاڭ، جانىمقان ۋە سۇلايمان بەكتۇرلارنى ئالتايغا قايتۇرۇش؛ تۆتىنچىدىن، قۇتقۇزۇش بېرىش؛ بەشىنچىدىن، ئالتايغا دۆلەت ئارمىيىسى (گومىنداڭ ئارمىيىسىنى دېمەكچى) كىرگۈزۈش يېزىلغانىدى.

ئوسماننىڭ ئەسلى خېتىنىڭ مەزمۇنىغا كەلسەك، ئۇنىڭدا «ئالتاي پۈتۈنلەي قىزىللىشىدىغان (كوممۇنىستلىشىدىغان) بولدى. مەن قىزىلغا جان - جەھلىم بىلەن قارشى، چۈنكى قىزىللار دىنىنى يوقىتىدۇ، مال - مۈلۈكنى ئومۇمنىڭ قىلىدۇ، موللا، قەبىلە باشلىقلىرىنى چەت - ياقا يەرلەرگە پالايدۇ، قامايدۇ، ئاتىدۇ. شۇڭا مەن ئۈچ ۋىلايەتتىن قول ئۈزۈشكە بەل باغلىدىم. ئۇلار بىلەن ئۇرۇشىمەن. ھازىر كۆكتوقايغا سوۋېتنىڭ تاش قازىدىغان كانچىلىرى كېلىپ چۈشتى. ھەرىكىتىمنى شۇلار بىلەن تۇتۇش قىلىشتىن باشلىماقچىمەن. ماڭا كۆپ ساندا قورال - ياراغ، ئەسكەر ئەۋەتىپ ياردەم قىلىڭلار. جۈملىدىن ئاشلىق، گەزمال، چاي قاتارلىقلارنىمۇ كۆپرەك ئەۋەتىڭلار» دەپ يېزىلغان.

ئۈچ - تۆت كۈندىن كېيىن، جاڭ جىجۇڭ يەنە سۇڭ شىليەن، ليۇ مېڭچۈن، جانىمقانلار بىلەن بىللە ئۇلار بىلەن يەنە بىر قېتىم ئۇچرىشىپ، سوۋېت تەرەپ بىلەن بولغان كان

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئېچىش مەسىلىسىنى دىپلوماتىيە يولى بىلەن ھەل قىلىندىغانلىقىنى، ئوسماننىڭ ئۇلار بىلەن ئۇرۇش قىلىشىغا ھەرگىز بولمايدىغانلىقىنى، ئۈچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن ئۇرۇش قىلىشقا ۋاقىت - شارائىتنىڭ پىشىپ يېتىلمىگەنلىكىنى، باشقا ياردەملەرنى بېرىپ تۇرۇشقا بولىدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. ئاندىن ليۇ مېڭچۈن جاڭ جىجۇڭنىڭ يولىيورۇقى بويىچە بىر پارچە خەت يېزىپ كاكاشانى داشىر بىلەن كۆكتوقايغا قايتۇرۇپ، قاناتباينى مۇناسىۋەتلىك ئەمەلىي مەسىلىلەر توغرىسىدا مەسلىھەتلىشىش ئۈچۈن ئېلىپ قالىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئوسمان، قاباس قاتارلىقلار گومىنداڭ تەرەپ بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىشىشكە باشلايدۇ.

قاناتباي 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئەتراپىدا بىر دانە راتسىيە بىلەن گېنېرال مايور دەرىجىلىك جۇنتۇڭ ئىشپىيونى راۋ شىجى، پولكوۋنىك دەرىجىلىك ئىشپىيون ما شياڭشاڭ ۋە يەنە خۇاڭ فامىلىلىك بىرىنى ۋە 20 نەچچە يان قورال، 100 ساندۇق چاي، 100 توپ سوكنو، تاۋار - دۇردۇن، نەچچە يۈز توپ گەزمال، بۇلغۇن تېرىسىدىن تىكىلگەن بىر جۇۋا (بۇ جاڭ جىجۇڭنىڭ ئوسمانغا قىلغان مەخسۇس سوۋغىسى) قاتارلىق نەرسىلەرنى 10 نەچچە تۆگىگە ئارتىپ ئۈرۈمچىدىن يولغا چىقىدۇ. بۇلارغا قوشۇپ ئوسمانغا مەسلىھەتچىلىككە ھېلىقى سۇلايمان بەكتۇرنىمۇ ئەۋەتىدۇ. ئوسمان بۇ مەسلىھەتچىلەرنى كۆرتى دېگەن يەردە بەيگە ئۆتكۈزۈپ، توي قىلىپ قىزغىن قارشى ئالىدۇ.

1946 - يىل 11 - ئايدا ئۈرۈمچىدىكى گومىنداڭ مەنسەپدارلىرى ئوسماننىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك، ئابرويلۇق كىشىلىرىدىن تەركىب تاپقان تولۇق ھوقۇقلۇق بىر ۋەكىللەر ئۆمىكى ئەۋەتىشىنى تەلەپ قىلىپ تېلېگراما يوللايدۇ. تېلېگراممىنى تاپشۇرۇۋالغان ئوسمان دەرھال لاتىپنى باشلىق قىلىپ قاناتباي، مۆمىنباي ۋە ئەدىلقان قاتارلىق 8 كىشىلىك ۋەكىللەر ئۆمىكىنى ئەۋەتىدۇ.

1947 - يىل 1 - ئاينىڭ 17 - كۈنى جاڭ جىجۇڭ بۇلارنى قوبۇل قىلىدۇ. لاتىپ جاڭ جىجۇڭغا ئوسماننىڭ بىر پولك ئەسكەر، 500 دانە بەشئاتار مىلتىق، 50 دانە پىلىموت، 50 مىڭ پاي ئوق سوراپ يازغان خېتىنى تاپشۇرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭ ئەمەلدارلىرى دەرھال ھەرىكەتكە كېلىپ، ئالدى بىلەن گۇچۇڭ ئارقىلىق 400 دانە بەشئاتار مىلتىق، 20 پىلىموت، 40 مىڭ پاي ئوق، ئاشلىق، گەزمال، چاي قاتارلىق ماددىي ئەشيالارنى 100 تۆگىگە ئارتىپ ئەۋەتىپ بېرىدۇ. شۇنىڭغا ئۇلاپلا سۇڭ شىلىيەن ئۆزى بىۋاستە بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، ئۈرۈمچىدىن قابدەش باشقۇرغان ئىككى ئىزۋوت پىلىموتچى بىلەن فۇكاڭدىن ليەنجاڭ ما تيەنفۇ باشقۇرغان 200 ئەسكەرنى ئەۋەتىدۇ، شۇنىڭدىن كېيىنمۇ مۇشۇنداق ياردەم بېرىپ تۇرىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، ئوسماننىڭ ئۈچ ۋىلايەتكە قارشى ئۇرۇش قوزغىشىغا ئىلھام بېرىدۇ.

6 . ئاسىيلىق

ئوسمان گومىنداڭنىڭ ھەر تەرەپلىمە ياردىمىگە ئېرىشكەندىن كېيىن قۇتىراشقا باشلايدۇ. ئۇ نەزەر دائىرىسى تار، بۇرنىنىڭ ئۇچىنىلا كۆرىدىغان ئادەم بولغاچقا، گومىنداڭغا تايىنىپ ئالتاينىڭ پاسىبانى بولۇشقا ئالدىراپ كېتىپ، ئاقىۋىتى بىلەن ھېسابلاشمايلا تۇيۇق يولغا، مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا ھالاكەت يولىغا كىرىپ قالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ چۈمپەردىسىنى يىرتىپ

تاشلاپ، ئۈچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن ئاشكارا تۇتۇشۇشقا كىرىشىدۇ ۋە ئىشنى بۇرۇلتوقاي ناھىيىسىگە ھۇجۇم قىلىشتىن باشلىماقچى بولىدۇ. 1946 - يىل 8 - ئايدا ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا ئوچۇق - ئاشكارا ئاسىيلىق قىلىپ، مانات، داۋۇتخان باشچىلىقىدىكى 200 دەك ئادەمنى ئەۋەتىپ، بۇرۇلتوقاي ناھىيە بازىرىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم باشلايدۇ. باندىتلار ناھىيە بازىرىنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن خالىغانچە بۇلاڭ - تالاڭ يۈرگۈزىدۇ، ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتىكى خىزمەتچى خادىملار ۋە ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىدىكى 10 نەچچە ئادەم ئالتاي شەھىرىگە چېكىنىدۇ. بۇرۇلتوقاي ناھىيە بازىرىنىڭ قولدىن كەتكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ شىمالىي يۆنىلىش قوماندانلىق شتابى بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، ئالتايدا تۇرۇشلۇق ئاتلىق ئەسكەرلەر پولكىدىن پاتقۇللا، ئىستودىنكوف باشچىلىقىدىكى ئىككى روتا ئەسكەرنى باندىتلارنى يوقىتىشقا ئەۋەتىپ ناھىيە بازىرىنى قايتۇرۇۋالىدۇ.

8 - ئاينىڭ ئاخىرىدا ئوسمان لاتىپ مۇستاپا باشچىلىقىدا 1000 دىن ئارتۇق ئادىمنى ئەۋەتىپ چىڭگىل ناھىيىسىگە ھۇجۇم قىلىدۇ، باندىتلار چىڭگىل ناھىيە بازىرىنى ئىشغال قىلىۋالغاندىن كېيىن، سارتوقاي قاتارلىق جايلاردا ئىلى مىللىي ئارمىيىسىنىڭ خەمىت پولكى ۋە ئالتاي ئاتلىق ئەسكەرلەر پولكىغا قاراشلىق پاتقۇللا باتالىيونىغا ھۇجۇم قىلىپ چېكىندۈرىدۇ. 10 - ئايدا مىللىي ئارمىيە قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتۈپ ئوسماننىڭ ئادەملىرىنى مەغلۇپ قىلىدۇ. 12 - ئايدا ئوسمان يەنە جامىتقان باشچىلىقىدا 600 دىن ئارتۇق ئادىمنى ئەۋەتىپ بۇرۇلتوقاي ۋە بېيتۇنلارغا ھۇجۇم قىلىپ بۇلاڭ - تالاڭ يۈرگۈزىدۇ. مىللىي ئارمىيە ئالتاي ئاتلىق ئەسكەرلەر پولكىنىڭ تۆت روتىسىدىن تەركىب تاپقان 1 - ئاتلىق ئەسكەرلەر باتالىيونى (500 دىن ئارتۇق ئادەم) نى ياردەمگە ئەۋەتىپ باندىتلار بىلەن تۇتۇشىدۇ. جەڭگە ئاتلىق ئەسكەرلەر پولكىنىڭ سىياسىي كومىسسارى قوشۇمچە شتاپ باشلىقى كاكىم قوماندانلىق قىلىدۇ، جەڭ بەش كۈن داۋاملىشىدۇ، باندىتلاردا ئۆلۈش - يارىلىنىش ئەھۋالى ئېغىر بولغاچقا، بەرداشلىق بېرەلمەي كۆكتوقاي ناھىيىسىگە چېكىنىدۇ. مىللىي ئارمىيىدىن 30 نەچچە كىشى قۇربان بولىدۇ. 1947 - يىل 2 - ئاينىڭ 3 - كۈنى ئوسمان 600 نەچچە باندىتنى باشلاپ بۇرۇلتوقايدىن يولغا چىقىپ، مىللىي ئارمىيە ئالتاي ئاتلىق ئەسكەرلەر 3 - پولكىنىڭ ئىككى روتىسىغا ھۇجۇم قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئوسماننىڭ ئادەملىرى كۆكتوقاي، چىڭگىل، بۇرۇلتوقاي-لاردا مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىغا ھۇجۇم قىلىدۇ، ئەمما ئوسماننىڭ ئادەملىرى مىللىي ئارمىيە ئالتاي ئاتلىق ئەسكەرلەر 3 - پولكى ۋە كۆكتوقاي ئاتلىق ئەسكەرلەر 2 - پولكىنىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ تارمار بولىدۇ، باندىتلارنىڭ ئاتامانلىرىدىن 127 سى تىرىك قولغا چۈشىدۇ. ئەمما مىللىي ئارمىيىنىڭ قازاق ئالاقىچىسى مۇقان دۈشمەنلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىپ، دۈشمەنلەرگە باش ئەگمەي مەردلەرچە قۇربان بولىدۇ. شۇ يىلى 4 - ئايدا ئوسماننىڭ ئادەملىرى مىللىي ئارمىيىنىڭ پولك شتابىغا قورشاپ ھۇجۇم قىلىدۇ، ئىككى كېچە - كۈندۈز داۋام قىلغان شىددەتلىك جەڭ ئارقىلىق مىللىي ئارمىيە باندىتلارنىڭ ھۇجۇمىنى توسۇپ قالىدۇ ھەمدە پۈتۈن سەپ

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

بويىچە ھۇجۇمغا ئۆتۈپ باندىتلارنى تارمار قىلىدۇ، بۇ قېتىمقى جەڭدە مىللىي ئارمىيەدىن 20 نەچچە كىشى قۇربان بولىدۇ.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ھەر تەرەپتىن يۆلىشى بىلەن كۆرەڭلەپ كەتكەن ئوسمان ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتىگە، مىللىي ئارمىيەگە ئوق ئېتىپ قىلىچ كۆتۈرسىمۇ، ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ئىزچىل ئېغىر بېسىقلىق قىلىپ، دۈشمەن ئۆزى كېلىپ تەگسە زەربە بېرىش، قوغلاپ يۈرۈپ ئۇرۇش قىلماسلىق پرىنسىپى بويىچە ئىش كۆرىدۇ. ئەمما ئوسمان قاتارلىقلار ئۈچ ۋىلايەت تەرەپنىڭ بۇ پرىنسىپال مەيدانىنى بىر خىل ئاجىزلىقنىڭ ئىپادىسى دەپ قاراپ، ئادەم سانىنى تېخىمۇ كۆپەيتىپ، تېخىمۇ غالجىرلىشىپ گومىنداڭنىڭ بىۋاستە ياردىمىدە مىللىي ئارمىيىنىڭ ئالتايدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرىغا ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇم باشلايدۇ. گومىنداڭ ئارمىيىسى بىلەن باندىتلارنىڭ ئىككى تەرەپتىن تەڭ ھۇجۇم قىلىشىغا ئۇچراپ ئېغىر تالاپەتكە دۇچار بولغان مىللىي ئارمىيىنىڭ ئالتايدا تۇرۇشلۇق ئاتلىق ئەسكەرلەر قىسىملىرى ئۆزلىرىنىڭ ئەمەلىي كۈچىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن چېكىنىشكە مەجبۇر بولىدۇ، ئاتلىق ئەسكەرلەر 2 - پولكى تاشقى موڭغۇلىيىگە، ئاتلىق ئەسكەرلەر 3 - پولكى سوۋېت ئىتتىپاقىغا چېكىنىدۇ، ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ خىزمەتچىلىرىمۇ مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى بىلەن تەڭلا چېكىنىدۇ. نەتىجىدە دەسلەپتە چىڭگىل، كۆكتوقاي ناھىيىلىرى، 1947 - يىل 9 - ئاينىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە پۈتكۈل ئالتاي ۋىلايىتى قولدىن كېتىدۇ. دېمەك، ئوسمان باشچىلىقىدىكى بىر ئوچۇم باندىتلار يول قويىغانچە ھەددىدىن ئېشىپ، ئالتاينى ۋاقىتلىق ئىگىلىۋالىدۇ. ئەمما ئوسمان قاتارلىقلار ئۆزلىرىنىڭ ئاللىقاچان بىر تۈيۈق يولغا يەنى بارسا كەلمەس ھالاكەت يولىغا كىرىپ قالغانلىقىنى سەزمەيدۇ.

7. باندىتلارغا ھۇجۇم

ئالتاي قولدىن كەتكەندىن كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە تاشقى موڭغۇلىيە زېمىنىغا چېكىنىپ كىرگەن دەلىلقان سۇگۇربايوف ۋە خەمىت ئەلىيوفلار ئۆزى بىلەن بىللە چېكىنگەن مىللىي ئارمىيە شىمالىي فرونت قوماندانلىق شتابى، ئالتاي ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ خىزمەتچىلىرى ۋە مىللىي ئارمىيىنىڭ قالدۇق ئوفىتسېر - ئەسكەرلىرى بولۇپ 200 نەچچە ئادەمنى باشلاپ جۇڭگو - سوۋېت چېگرىسىنى بويلاپ مېڭىپ، 1947 - يىل 9 - ئاينىڭ 22 - كۈنى چېگرىدىن ئۆتۈپ چوچەك شەھىرىگە كىرىدۇ ۋە شۇ كۈنىلا غۇلجىدىكى ئەخمەتجان قاسىمى، ئىسھاقبېك مونونوۋلارغا تېلېگرامما يوللاپ، پۈتۈن ئەھۋالنى دوكلات قىلىش بىلەن بىرگە ئالتاينى تېز ئارىدا قايتۇرۇۋېلىش ھەققىدىكى تەسەۋۋۇرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ يوليورۇق سورايدۇ. ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى جىددىي يىغىن ئېچىپ، ئىنقىلاب مېۋىسىنى قوغداش ئۈچۈن ئالتاينى ئىگىلىۋالغان باندىتلارنى تەلتۆكۈس تازىلاشنى قارار قىلىدۇ ھەمدە مۇناسىۋەتلىك ئىشلارنى كونكرېت ئورۇنلاشتۇرىدۇ.

دەلىلقان سۇگۇربايوف ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ مۇئاۋىن باش قوماندانى، مىللىي ئارمىيە شىمالىي فرونت قىسمىنىڭ باش قوماندانى سۈپىتىدە 1947 - يىل 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئۆزىگە بېرىلگەن ھوقۇققا بىنائەن ئەسكەر ئېلىش بۇيرۇقى

ئېلان قىلىپ، مىللىي ئارمىيە ئاتلىق ئەسكەرلەر 3 - پولكى بىلەن 2 - پولكىنى قايتا تەشكىللەيدۇ. بارلىق تەييارلىقلار پۈتكەندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى ئەۋەتكەن ھەربىي مەسلىھەتچىلەرنىڭ ياردىمىدە 10 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئومۇمىي ھۇجۇمغا ئاتلىنىدۇ. 1 - يولدىكىلەر ئىلىدىن يۆتكەپ كېلىنگەن موتورلاشقان ئەسكەرلەر كۈچەيتىلگەن باتالىيونى بولۇپ، لېسكىننىڭ قوماندانلىقىدا بۇرچىن ناھىيىسىگە قاراپ يول ئالىدۇ؛ 2 - يولدىكىلەر قايتا تەشكىللەنگەن ئاتلىق ئەسكەرلەر 3 - پولكى بولۇپ، دەلىلقان سۈگۈربايوفنىڭ بىۋاسىتە قوماندانلىقىدا نامىڭقاردىن ئۆتۈپ ئېرتىش دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىنى ئىشغال قىلىدۇ؛ 3 - يولدىكىلەر قايتا تەشكىللەنگەن ئاتلىق ئەسكەرلەر 2 - پولكى بولۇپ، پولكوۋنىك خەمىت ئەلىيوفنىڭ قوماندانلىقىدا بۇرۇلتوقاي ناھىيىسىگە قاراپ يولغا چىقىدۇ. ئومۇمىي ھۇجۇم باشلىنىپ 3 - كۈنى يەنى 10 - ئاينىڭ 18 - كۈنى مىللىي ئارمىيە بۇرۇلتوقاي ناھىيە بازىرى بىلەن ئالتاي شەھىرىنى ئىشغال قىلىدۇ، 10 - ئاينىڭ 19 - كۈنى ئالتاي ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە قايتا قۇرۇلىدۇ، مىللىي ئارمىيىنىڭ مۇئاۋىن باش قوماندانى دەلىلقان سۈگۈربايوف مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ۋالىيلىقىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالىدۇ. 10 - ئاينىڭ ئاخىرىدا كۆكتوقاي، چىڭگىل ناھىيىلىرى ئىشغال قىلىنىدۇ. ئوسمان باشچىلىقىدىكى باندىتلار گۇرۇھى ئالتايدا پۇت تىرەپ تۇرالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، چىڭگىل قاتارلىق جايلاردىن 3700 نەچچە ئائىلىلىك 17 مىڭ 800 دىن ئارتۇق چارۋىچىنى مەجبۇرىي كۆچۈرۈپ، چوڭ - كىچىك نەچچە يۈز مىڭ چارۋىنى ھەيدىتىپ، قالدۇق ئادەملىرىنى باشلاپ بەيتىك تېغىغا قاراپ قۇيرۇقىنى خادا قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن پۈتكۈل ئالتاي ۋىلايىتى باندىتلارنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلۇپ ئازاد بولىدۇ.

ئوسمان باشچىلىقىدىكى باندىتلار گۇرۇھى مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ بەيتىك تېغىغا چېكىنىپ، گۇچۇڭ، جىمىسار ئەتراپىغا كېلىپ ئورۇنلاشقاندىن كېيىن، 1947 - يىل 11 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئەتراپىدا گومىنداڭ دائىرلىرى بىلەن قايتا ئالاقە ئورنىتىپ ياردەم تەلەپ قىلىدۇ. ئۇ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن ھېچنېمىدىن تەپ تارتماستىن شەخسەن ئۆزى ھەمتاۋاقلىرىنى باشلاپ ئۈرۈمچىگە بېرىپ، جانىمقاننىڭ ۋاستىچىلىقىدا جاڭ جىجۇڭ، سۇڭ شىلىيەنلەر بىلەن كۆرۈشىدۇ، سۇڭ شىلىيەن ئارقىلىق ئامېرىكىنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىنىڭ كونسۇلى پاكستون ۋە مۇئاۋىن كونسۇلى ماكىنان بىلەنمۇ كۆرۈشىدۇ. پاكستون ئوسمان بىلەن كۆرۈشكەندە ئۇنى ھە دەپ ماختاپ يەل بېرىدۇ، يولىيورۇق بېرىپ ۋەزىپە تاپشۇرىدۇ، بۇنىڭ بىلەن ئوسماننىڭ خورىكى تېخىمۇ ئۆسۈپ كېتىدۇ ۋە ماكىناننىڭ مەسلىھەتى بويىچە ئۈرۈمچىدىن يىراقراق تۇرۇش قارارىغا كېلىپ بارلىق ئادەملىرىنى باشلاپ باركۆلگە كۆچىدۇ.

ئوسمان قاتارلىقلار باركۆلگە كۆچۈپ بېرىپ ئورۇنلىشىۋالغاندىن كېيىن، يەرلىك ئاتامانلار بىلەن ئاپاق - چاپاق بولۇشۇپ كېتىدۇ، بولۇپمۇ قۇمۇلنىڭ قورچاق ۋالىيسى يولۋاس بىلەن تېخىمۇ يېقىن بولۇپ كېتىدۇ. 1949 - يىل 9 - ئاينىڭ 25 -، 26 - كۈنلىرى شىنجاڭنىڭ ھەربىي، مەمۇرىي

www.uyghurkitap.com

دائىرلىرى تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى جاكارلايدۇ. ئەمما ئوسمان قاتارلىقلار كوممۇنىستىك پارتىيە ۋە خەلق بىلەن دۈشمەنلىشىش مەيدانىدىن يانمايدۇ، ئەكسىچە ئاتلىق ئەسكەرلەر 7 - دىۋىزىيىسى (ھەقىقەتكە قايتقان قىسىم) دىكى بىر قىسىم ئەكسىيەتچى جاھىل ئوفىتسېرلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ توپىلاڭ كۆتۈرۈشكە تەييارلىنىدۇ. پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتى ئوسمان قاتارلىقلارنى ئەكسىلئىنقىلابىي يولدىن قايتۇرۇپ، قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن سەۋرچانلىق بىلەن نۇرغۇن خىزمەت ئىشلەيدۇ. مەسىلەن: گېنېرال ۋاڭ جېن ئۆز نامىدىن ئوسمانغا مەخسۇس خەت يېزىپ، 1949 - يىل 11 - ئايدا خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى ھەربىي خىزمەت ئەترىتىنىڭ باشلىقى ئەخمەت ۋاجىدى باشچىلىقىدا 12 كىشىلىك بىر خىزمەت ئەترىتى تەشكىللەپ، نۇرغۇن سوۋغا - سالام بىلەن باركۆلدىكى توقتارساي دېگەن يەردە تۇرۇۋاتقان ئوسماننىڭ قېشىغا ئەۋەتىپ، ئۇنىڭغا خەلق بىلەن دۈشمەنلەشمەي توغرا يولدا مېڭىش ھەققىدە خىزمەت ئىشلەيدۇ، ئەخمەت ۋاجىدى قاتارلىق كىشىلەرمۇ ئوسمان پەقەت خەلق ھۆكۈمىتىنى ھىمايە قىلىسىلا ئۇنىڭ بۇرۇنقى ئىشلىرى سۈرۈشتە قىلىنمايدىغانلىقى ھەققىدە ۋەدە بېرىدۇ. 1950 - يىل 2 - ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ۋاھىت خېلىل، قۇرمانباي تىلياناق قاتارلىق كىشىلەرنى ۋەكىل قىلىپ يەنە بىر خىزمەت گۇرۇپپىسى ئەۋەتىدۇ، خىزمەت گۇرۇپپىسىدىكىلەر ئاتلىق بىر ھەپتە يول يۈرۈپ، باركۆلنىڭ غەربىي تاغ دېگەن يېرىدە تۇرۇۋاتقان ئوسماننىڭ قېشىغا بېرىپ ئۇنىڭغا نۇرغۇن خىزمەت ئىشلەيدۇ. ئەمما ئوسمان قاتارلىقلار خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ سەممىي نەسىھىتىگە قۇلاق سېلىش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئەكسىچە 1950 - يىل 4 - ئاينىڭ بېشىدا يىغىن ئېچىپ، ھۆكۈمەتكە قارشى قوراللىق توپىلاڭ كۆتۈرۈشكە تەييارلىنىدۇ. جامائەت پىكرى پەيدا قىلىش ئۈچۈن، ئۇلار ئامما ئارىسىدا «كوممۇنىستلار دىننى يوقىتىدۇ، قەبىلىلەرنى ئىنكار قىلىدۇ، ئەل باشلىقلىرىنى، موللىلارنى قولغا ئالىدۇ، ئۆلتۈرىدۇ، بايلارنى چۆل - جەزىرىلەرگە سۈرگۈن قىلىدۇ، ھەممە شەخسىي مال - مۈلۈكلەرنى مۇسادىرە قىلىدۇ، خوتۇننى ئومۇمنىڭ قىلىدۇ، ياشلارنى ئومۇميۈزلۈك ئەسكەرلىككە تۇتىدۇ، شۇڭا ھەممىمىز بىرلىكتە كوممۇنىستلارغا قارشى تۇرايلى، كىمدە - كىم كوممۇنىستلارغا قارشى تۇرمىسا، شۇ ئادەم دىنىنىڭ دۈشمىنى، مىللەتنىڭ خائىنى، ئاشۇنداقلارنى كۆزدىن يوقىتايلى» دېگەن مەزمۇندا تەشۋىقات ۋەرەقىسى تارقىتىپ ئىغۋاگەرچىلىك قىلىدۇ. شۇنداقلا يەنە بانditلىق ھەرىكەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشقا باشلايدۇ. ئۇلار يەتتەقۇدۇقتا خەلق ئازادلىق ئارمىيىمىزگە ھۇجۇم قىلىدۇ، بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا ئارمىيىمىزنىڭ مۇئاۋىن دىۋىزىيە كوماندىرى ليۇ شاۋۋېي بىلەن تۆت جەڭچى قۇربان بولىدۇ، بىرمۇنچە جەڭچى يارىلىنىدۇ. مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە ئارمىيىمىز بانditلارغا قەتئىي زەربە بېرىش قارارىغا كېلىدۇ. 1950 - يىل 6 - ئايدا ئارمىيىمىز تارسۇ دېگەن يەردە بانditلارنىڭ راسا ئەدىپىنى بېرىدۇ. بۇ قېتىمقى باندىت تازىلاش ئۇرۇشى خېلى ئۇزۇن داۋاملىشىدۇ. باندىت تازىلاشقا ئاساسلىقى خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 6 - كورپۇسىنىڭ شۇ چاغدا قۇمۇلدا تۇرۇۋاتقان

16- دىۋىزىيىسىگە قاراشلىق قىسىملار قاتنىشىدۇ. كېيىن مىللىي ئارمىيە 14 - دىۋىزىيە 40 - پولكىنىڭ 3 - باتالىيونى باتالىيون كوماندىرى ئىسمايىلوف مۇھەممەتنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئايروپىلان بىلەن قۇمۇلغا يۆتكىلىپ باندىت تازىلاشقا قاتناشتۇرۇلىدۇ. باندىتلار قۇمۇلدا خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى بىلەن بىر قاتار ئۇرۇشلارنى قىلغاندىن كېيىن، ئازادلىق ئارمىيىگە تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ ئىچكىرىگە چېكىنىشكە مەجبۇر بولىدۇ، بۇ چاغدا ئۇلارنىڭ 500 دىن ئارتۇق ئادىمى قالغانىدى. ئوسمان ئۆزىنىڭ قالدۇق ئادەملىرىنى باشلاپ چىڭخەي، گەنسۇ ئۆلكىلىرى چېگرىلىنىدىغان خەيزى دېگەن يەرگە بېرىپ يوشۇرۇنىدۇ. خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى ئوسمان قاتارلىق باندىتلارنىڭ يوشۇرۇنغان يېرىنى بىلگەندىن كېيىن، توقاناي ئىسىملىك قازاق يول باشلىغۇچىنىڭ يول باشلىشىدا تاڭ سەھەردە ئۇلار يوشۇرۇنغان يەرگە كېلىپ باندىتلارنى مۇھاسىرىگە ئېلىۋالىدۇ. قارشىلىق كۆرسىتىشكە

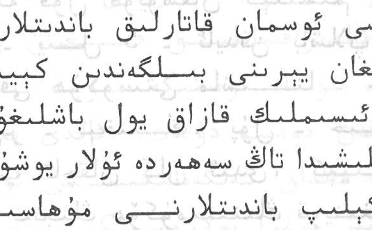

قولغا چۈشكەندىن كېيىنكى ئوسمان

ئۈلگۈرەلمىگەن ئوسمان ئالدىراپ - تېنەپ ياۋداق ئېتىنى مىنىپ تۈن قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ مۇھاسىرىنى بۆسۈپ قاچىدۇ. ئوسماننىڭ قاچقىنىنى يول باشلىغۇچى كۆرۈپ قېلىپ قىسىم كوماندىرىغا مەلۇم قىلغاندىن كېيىن، ئازادلىق ئارمىيە ئاتلىق ئەسكەرلەر چوڭ ئەترىتى 3 - لىيەنىنىڭ تەربىيىچىسى كۇڭ چىڭيۇننىڭ باشچىلىقىدا بەش - ئالتە جەڭچى دەرھال ئوسماننىڭ كەينىدىن ئاتلىق قوغلايدۇ، ئوسمان قاچقاچ كەينىگە قارىتىپ جەڭچىلەرگە ئوق ئاتىدۇ، دەسلەپتە ئىككى جەڭچىگە ئوق تېگىپ يىقىلىدۇ، ئارقىدىنلا يەنە ئىككى جەڭچىنىڭ ئېتىغا ئوق تېگىپ يىقىلىپ چۈشىدۇ، ئاخىرىدا كۇڭ چىڭيۇن ئۆزى يالغۇز قوغلاشقا باشلايدۇ، ئوسماننىڭ بىر پاي ئوقى ئۇنىڭ ئىشتىنىنىڭ پۇشقىقىنى تېشىۋېتىدۇ، يەنە بىر پاي ئوقى ئۇنىڭ پىشانىسىنى سۈرۈۋېتىدۇ، ئۇ چىشىنى چىشلەپ داۋاملىق قوغلاپ ئوسمانغا يېتىشىۋالىدۇ ۋە ئۇنى ئېتىدىن تارتىپ چۈشۈرىدۇ، ئۇ ئىككىسى يەردە يومىداقلىشىۋاتقاندا ئېتىغا ئوق تەگكەن جەڭچى ليۇ خۇالىن سەپداشلىرىنىڭ ئېتىغا مىنىپ يېتىپ كېلىدۇ. كۇڭ چىڭيۇن ليۇ خۇالىننىڭ ياردىمىدە ئوسماننى بويسۇندۇرۇپ باغلىۋالغاندىن كېيىن دەرھال باش شتابقا يەتكۈزۈپ بېرىدۇ. بۇ 1951 - يىل 2 - ئاينىڭ 19 - كۈندىكى ئىش ئىدى.

8. ھەققانىي سوت

ئوسمان چىڭخەي، گەنسۇ ئۆلكىلىرى چېگرىلىنىدىغان خەيزى دېگەن يەردە تۇتۇلغاندىن كېيىن، 1951 - يىل 3 - ئاينىڭ 14 - كۈنى ئۈرۈمچىگە ئېلىپ كېلىنىدۇ. ئاممىنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن 3 - ئاينىڭ 15- كۈنى چۈشتىن كېيىن ئۈرۈمچى كوچىلىرىدا

سازايى قىلىنىدۇ، 3000 دىن ئارتۇق ھەر مىللەت خەلق ئاممىسى كوچىنىڭ ئىككى قاسنىقىدا تۇرۇپ ئوسمانغا لەنەت ياغدۇرىدۇ، شۇئار توۋلاپ خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە ئالقىش سادالىرىنى ياڭرىتىدۇ.

شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى غەلىبە مېۋىسىنى قوغداش، باندىتلارنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تەلەپ - ئارزۇيىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن، 1951 - يىل 4 - ئاينىڭ 29 - كۈنى ئۈرۈمچى شەھىرىدىكى خەلق مەيدانىدا ئوچۇق سوت يىغىنى ئېچىپ، ئىككى قولى خەلقنىڭ ئىسسىق قېنى بىلەن بويالغان باندىت ئوسماننى سوتلايدۇ. ئوچۇق سوت يىغىنىغا ئۆلكىلىك تۇنجى نۆۋەتلىك ھەر مىللەت - ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىغا قاتنىشىۋاتقان بارلىق ۋەكىللەر ۋە ئۆلكىلىك، شەھەرلىك ئورگانلاردىكى كادىرلار، ئىشچى - خىزمەتچىلەر، ئاممىۋى تەشكىلاتلارنىڭ ئەزالىرى، ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار، ھەر مىللەت شەھەر ئاھالىلىرىدىن بولۇپ 80 مىڭدىن ئارتۇق كىشى قاتنىشىدۇ. ئۆلكىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى جازالاش نىزامىنىڭ 3 - ، 4 - ، 5 - ، 7 - ، 9 - ، 10 - ، 17 - ماددىلىرىغا ئاساسەن ئوسمانغا ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلىدۇ.

ئوسمانغا ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلىنغاندىن كېيىن، ساقچىلار تەرىپىدىن ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ شياۋدۇڭمېن دېگەن يېرىگە جايلاشقان جازا مەيدانىغا يالاپ ئېلىپ بېرىلىپ دەرھال ئېتىپ تاشلىنىدۇ. ئۇنىڭ جەسىتى 1952 - يىل 11 - ئايدا كۆكتوقايدىكى ماكانىغا يۆتكەپ كېتىلىدۇ.

9. قوشۇمچە

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ۋە يامان غەرەزلىك بەزى كىشىلەر نېمە ئۈچۈن ئوسماننى «ۋەتەنپەرۋەر» لىكتە ماختاپ كۆككە ئۇچۇرىدۇ؟ بىز تۆۋەندە قوشۇمچە قىلىنغان ئىككى مەسىلىدىن ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ توغرا جاۋاب تاپالايدىغانلىقىغا ئىشىنىمىز.

1) كۆكتوقايدىكى سوۋېت كان قازغۇچىلىرى ۋە ئوسمان

كۆكتوقايدىكى بۇ كان 1936 - يىلى شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ تەلىپى بويىچە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كان چارلىغۇچىلىرى ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ كۆكتوقاي ناھىيىسىدە چارلاپ ئېنىقلىغان، 1937 - يىل 7 - ئايدا شېڭ شىسەي ئۆزى موسكۋاغا بارغاندا ستالىن بىلەن بىۋاستە قول قويۇشقان كېلىشىم بويىچە 1941 - يىل 5 - ئايدىن باشلاپ سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى ماشىنا - جابدۇق، ئىنژېنېر - تېخنىك، پۇل - خىراجەت چىقىرىپ ئاچقان كان ئىدى، كېيىن شېڭ شىسەي نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئېتىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يۈز ئۆرۈگەندىن كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقى شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ تۈرلۈك بېسىمىغا ئۇچرىغان، شۇنداقلا، 2 - دۇنيا ئۇرۇشى ھەلەكچىلىكى بىلەن بولۇپ ئادەم ۋە ماددىي كۈچىنى نېمىسلارغا قارشى ئالدىنقى سەپكە سەرپ قىلىشقا توغرا كەلگەن بولغاچقا، سوۋېت ھۆكۈمىتى 1943 - يىل 7 - ئايدا ۋاقىتلىق تاشلاپ كەتكەن كاننى 1946 - يىل 6 - ئاينىڭ باشلىرىدا يېڭىۋاشتىن ئادەم ئەۋەتىپ داۋاملىق ئېچىشقا باشلىغانىدى*. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان

* بۇ كان ئەنە شۇ ۋاقىتتىن باشلاپ قېزىلىپ كەلدى، ئازادلىقتىن كېيىن 1950 - يىل 2 - ئاينىڭ 14 - كۈنى موسكۋادا ستالىن بىلەن رەئىس ماۋزېدۇڭ قول قويغان «جۇڭگو- سوۋېت ئۆزئارا دوستلۇق - ھەمكارلىق شەرتنامىسى» نىڭ مۇناسىۋەتلىك بەلگىلىمىلىرىگە ئاساسەن جۇڭگو - سوۋېت رەڭلىك مېتال شىركىتى قىلىپ ئۆزگەرتىلىپ، 1962 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە پايدىلىنىپ كېلىنىدى.

ئوسمان ئەمدى بۇ كان مەسىلىسىنى دەستەك قىلىپ تۇرۇپ ھەم نەپ ئالىدىغان، ھەم ئۆزەمنى كۆرسىتىپ ئابروي تاپىدىغان بولدۇم دەپ «قۇۋ ئۆي» دېگەن يەردە ئۆزىنىڭ ھەمتاۋاقلىرى، گۇپپاڭچىلىرى ۋە بىر قىسىم يۇرت مۆتىۋەرلىرىنى چاقىرىپ يىغىن ئېچىپ، «يەر مېنىڭ تۇرسا، ئورۇسلار نېمىشقا مېنىڭ رۇخسىتىمسىز بۇ يەرگە كېلىدۇ؟ ئۇلارنى قوغلاپ چىقىرىش كېرەك» دەپ داۋراڭ سالىدۇ (بۇ «يەر جۇڭگونىڭ يېرى تۇرسا، نېمىشقا جۇڭگونىڭ رۇخسىتىسىز بۇ يەرگە كېلىدۇ؟ مەن جۇڭگو گىراژدانى، شۇڭا مەن ئۇلارنى قوغلاپ چىقىرىشىم كېرەك» دېگەن مەنادا ئەمەسلىكى ئۆز - ئۆزىدىن مەلۇم، ئەلۋەتتە). لېكىن يىغىنغا قاتناشقان بەزى يۇرت مۆتىۋەرلىرى: «ئۇنداق قىلىدىغان بولساق ئالدىراقسانلىق قىلغان بولۇپ قالارمىز، ئۇنىڭ ئۇستىگە سوۋېت ئىتتىپاقى بىز بىلەن دوست دۆلەت، ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ قانداق كەلگەنلىكىنى ئۇقۇشۇپ باققىنىمىز توغرا بولارمىكىن» دېگەن مەسلىھەتنى بېرىدۇ. ئوسمان ئامالسىز ۋەكىل ئەۋەتىپ: «مېنىڭدىن رۇخسەتسىز نېمىشقا كېلىدۇ؟ مەن، بىرىنچىدىن، ھەرقانداق ئادەمنىڭ يېرىمگە قول سوزۇشىغا، ئىككىنچىدىن، دىنىمغا قول سېلىشىغا ھەرگىز رۇخسەت قىلمايمەن، دەرھال چىقىپ كەتسۇن» دەيدۇ. ۋەكىللەر: «بىز يۇقىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە كەلدۇق، پىكرىڭلار بولسا، ھۆكۈمىتىڭلار بىزنىڭ ھۆكۈمىتىمىز بىلەن سۆزلەشسۇن» دېگەن جاۋابنى ئېلىپ قايتىدۇ. شۇنىڭدىن 5 — 6 كۈن ئۆتكەندىن كېيىن دەلىلقان سۇگۇربايوف ئوسمان تۇرغان يەرگە كېلىپ، ئوسمانغا خىزمەتلەردىن مەلۇمات بېرىپ، ئوسماننى خىزمەت ئورنىغا كېلىپ خىزمەت قىلىشقا دالالەت قىلىدۇ. لېكىن ئوسمان: «سوۋېت كانچىلىرى مېنىڭ رۇخسىتىمسىز مېنىڭ يېرىمگە نېمىشقا كېلىدۇ. بىكارغا ياتقان بايلىق نەدە بار ئىكەن. ۋەكىل ئەۋەتىپ چىقىپ كەتسۇن دېسەم، ئارقىغا سۆرەپ تۇرۇۋالدى. ئەمدى بىردىنبىر چارە قورال كۈچى بىلەن ھەيدىۋېتىش» دەپ دەلىلقان سۇگۇربايوفقا بېسىم ئىشلىتىدۇ. دەلىلقان سۇگۇربايوق ئۇنىڭغا: «بۇ، بىرىنچىدىن، تارىخىي يىلتىزى بار زور مەسىلە؛ ئىككىنچىدىن، بىزنىڭ ئۆتكەندە موڭغۇلىيىدىن ئېرىشكەن ياردىمىمىز ئەمەلىيەتتە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بىزگە موڭغۇلىيە ئارقىلىق بەرگەن خالىسانە ياردىمى ئىكەنلىكى كۆپچىلىككە ئايان، دېمەك سوۋېت ئىتتىپاقى بىزنىڭ ئەڭ مۇشكۇل چېغىمىزدا ياردەم قولىنى سوزغان دوستىمىز. ئاچچىق ئازدۇرىدۇ، ئەقىل ئالغا يېتىلەيدۇ. ئالدى بىلەن ئۇلارغا يەنە بىر قېتىم ۋەكىل ئەۋەتىپ سۆزلىشىپ كۆرەيلى» دەپ، قورال كۈچى ئىشلىتىپ قوغلاپ چىقىرىشقا قوشۇلمايدۇ. 2- قېتىم ئەۋەتىلگەن ۋەكىللەر يەنە «بۇ ئىشنى بىزنىڭ ئالتايدىكى كونسۇلىمىز بىلەن سۆزلىشىپ بىر تەرەپ قىلىڭلار، ئۇنىڭغىچە بىز كان قېزىش ئىشىنى ۋاقتىنچە توختىتىپ تۇرايلى» دېگەن جاۋابنى ئېلىپ قايتىدۇ. ئوسمان بۇ جاۋابنى ئاڭلاپ خاپا بولۇپ، ئۆزىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ھەمنەپەسلىرى بىلەن پىكىرلىشىپ، دەلىلقان سۇگۇربايوفنى زورلاپ قول قويدۇرۇپ ئالتاي ئاتلىق پولكىنى يۆتكەپ كېلىپ كۆكتوقايدىكى سوۋېت كان قازغۇچىلىرىغا قوراللىق بېسىم ئىشلەتمەكچى بولىدۇ. لېكىن دەلىلقان سۇگۇربايوف

www.uyghurkitap.com

ئوسماننىڭ ئەسكەر يۆتكەش بۇيرۇقىغا قول قويغىلى ئۇنىمايدۇ. شۇ ئەسنادا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئالتايدىكى كونسۇلى كۆكتوقاي كان رايونى ئارقىلىق 10 نەچچە تۆگىگە ھەر خىل گەزمال، ئۇن، گۈرۈچ، قەنت - گېزەك، چاي قاتارلىق بۇيۇملارنى ئارتىپ ئوسمانغا «سالام»غا كېلىدۇ ۋە كان قېزىش ئەھۋالىنى چۈشەندۈرىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئوسمان بىر مەھەل كان قازغۇچىلار ھەققىدە ئېغىز ئاچماي جىم بولۇپ قالىدۇ. چۈنكى ئوسماننىڭ ئەسلى «يەر مېنىڭكى»، «مېنىڭدىن رۇخسەتسىز نېمىشقا كېلىپ كان ئاچىدۇ» دېگەن مەسىلىنى كۆتۈرۈپ چىقىشتىكى ھەقىقىي غەرىزى دوق - پوپوزا قىلىش ئارقىلىق ئازدۇر - كۆپتۇر ئىقتىسادىي مەنپەئەتكە ئىگە بولۇش ئىدى. ھېلىقى 10 نەچچە تۆگىگە ئارتىلغان «سوغا - سالام» بىلەن ئۇنىڭ نەپسى ئازراق تويغاندەك بولىدۇ. لېكىن ئارىدىن مەلۇم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ئوسمان يەنە گومىنداڭ دائىرىلىرىدىنمۇ نەپ ئېلىش ئۈچۈن شىنجاڭنىڭ رەئىسى جاڭ جىجۇڭغا يازغان خېتىدە «مەن ئۈچ ۋىلايەتتىن قول ئۈزۈشكە بەل باغلىدىم، ئۇلار بىلەن ئۇرۇشىمەن. ھازىر كۆكتوقايغا سوۋېتنىڭ تاش قازىدىغان كانچىلىرى كېلىپ چۈشتى. ھەرىكىتىنى شۇلار بىلەن تۇتۇش قىلىشتىن باشلىماقچىمەن. ماڭا كۆپ ساندا قورال - ياراغ، ئەسكەر ئەۋەتىپ ياردەم قىلىڭلار. جۈملىدىن ئاشلىق، گەزمال، چاي قاتارلىق تەرەپلەردىنمۇ كۆپرەك ئەۋەتىڭلار» دەپ بۇ مەسىلىنى كۆتۈرۈپ چىقىدۇ. نېمە ئۈچۈن جاڭ جىجۇڭغا بۇنداق دەپ خەت يازىدۇ؟

بۇنىڭ سەۋەبىمۇ ناھايىتى ئاددىي. ئوسمان گومىنداڭ خوجايىنلىرىنىڭ ئالدىدا ئۆزىنىڭ پەقەت ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتىگىلا ئەمەس، پۈتۈن كوممۇنىزم ھەرىكىتىگە، كوممۇنىستىك پارتىيىگە، سوۋېت ئىتتىپاقىغىمۇ قەتئىي قارشى تۇرغۇچى ئادەم ئىكەنلىكىنى نامايان قىلىش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ تولۇق ئىشەنچىسىگە ۋە مول ئىقتىسادىي ياردىمىگە تېزلىكتە ئىگە بولۇشنى مەقسەت قىلغان. گومىنداڭ دائىرىلىرى ئوسماننىڭ سوۋېت كانچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش قىلىشقا زادى بولمايدىغانلىقىنى، ئۇ مەسىلىنى دىپلوماتىيە يولى ئارقىلىق ھەل قىلىدىغانلىقىنى ئېيتقاندىن كېيىن، ئوسمان بۇ مەسىلىنى قايتا تىلغا ئالمايدىغان بولۇپ قالىدۇ، ھەتتا ئوسمان 1947 - يىلى كۈزدە ئالتايىنى تولۇق بىر ئاي بېسىۋالغان پەيتلەردە «ۋەتەنپەرۋەر» لىكىنى نامايان قىلىش ئۈچۈن بولسىمۇ سوۋېت كانچىلىرىغا نىسبەتەن بىرەر ھەرىكەت قوللانمايدۇ.

2) «بەيتىك ۋەقەسى» ۋە ئوسمان

ئەمدى بەزىلەرنىڭ ئوسماننىڭ ئاللىقانداق «ۋەتەنپەرۋەر» لىكىگە «پولاتتەك پاكىت» قىلىپ كۆرسەتكەن «بەيتىك ۋەقەسى» توغرىلىق توختىلىشتىن ئىلگىرى شۇ ۋاقىتتىكى خەلقئارا ۋە ئىچكى ۋەزىيەتكە نەزەر تاشلاپ ئۆتمەك زۆرۈردۇر. بىزگە مەلۇم، 1947 - يىلى ئەتىياز جياڭ جيېشى «10 - ئۆكتەبىر» كېلىشىمىنى يىرتىپ تاشلاپ، جۇڭگو كومپارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى ئازاد رايونلارغا قارشى ئىچكى ئۇرۇش قوزغىغان، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى يەنئەندىن چېكىنىپ چىققان، ئامېرىكا باشچىلىقىدىكى ھەرقايسى ئەل جاھانگىرلىكى بىلەن ئەكسىيەتچىلەر كوممۇنىزمغا، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى غالجىرانە سىياسىي

ھۇجۇمغا ئۆتكەن، شۇنداقلا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى چەت ئەل جاھانگىرلىرى ۋە ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ سىياسىي ھۇجۇمىغا ماسلىشىپ، «جۇڭگو كومپارتىيىسى — سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قارا قولى، مالىيى» دەپ داۋراڭ كۆتۈرۈۋاتقان، جەمئىيەتتىكى ھەر خىل ئازغۇنلار گومىنداڭ خوجايىنلىرى ئالدىدا ئۆزلىرىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن بىر بىرى بىلەن بەسلىشىپ پۇرسەت ئىزدەپ يۈرگەن ۋاقىت ئىدى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا يەمچۈك ئىزلىگەن بۆرىدەك يورغىلاپ يۈرگەن ئوسمانغا شىنجاڭ گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ باش قوماندانى گېنېرال سۇڭ شىليەنگە ئوخشاش خېرىدار چىقىپ قالدى. سۇڭ شىليەن ئەپەندىگە بولسا ئوسماندىن پايدىلىنىپ «دۆلەت ئاتىسى» غا خىزمەت كۆرسىتىش ئارقىلىق خوجايىنلىرىدىن سەدىقە ئېلىشنىڭ مۇمكىنلىكى تۇغۇلۇپ قالدى. شۇنداق قىلىپ تۈنۈگۈنلا «ئىت — مۈشۈك» بولۇپ يۈرۈشكەن ئىككى پۇرسەتپەرەس ئەمدى بىرى ئەقىل كۆرسەتكۈچى، يەنە بىرى بىجا كەلتۈرگۈچى بولۇپ، «بەيتىك ۋەقەسى» كومېدىيىسىنى ئورۇنداپ چىقتى.

ئەمدى تېمىغا قايتايلى:

«بەيتىك ۋەقەسى» 1947 - يىل 6 - ئاينىڭ 25 - كۈنى يۈز بەرگەن بولۇپ، ۋەقەنىڭ تۇغۇلۇش سەۋەبى، جەريانى ۋە خاراكتېرى توغرىسىدا بىر نەچچە خىل كۆزقاراش بار.

سۇڭ شىليەن ۋەكىللىكىدىكى قاراشتىكىلەر موڭغۇلىيە قوشۇنلىرىنىڭ دۆلەت زېمىنىمىزغا يامان غەرەز، يامان نىيەتتە تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ تاجاۋۇز قىلىپ بېسىپ كىرىشى تۈپەيلىدىن كېلىپ چىققان، ئۇنىڭ خاراكتېرى تاجاۋۇزچىلىق، مەقسىتى كېڭەيمىچىلىك، ئوسماننىڭ ئۆز ئادەملىرىنى باشلاپ پۈتۈن كۈچى بىلەن قان كېچىپ قارشى چىقىپ، موڭغۇلىيە قوشۇنىنى دۆلىتىمىز چېگرىسىدىن ھەيدەپ چىقىرىشى ناھايىتى روشەن ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەرىكىتى، دەپ قارايدۇ.

ئىككىنچى خىل قاراشتىكىلەر «بەيتىك ۋەقەسى» راستىنى ئېيتقاندا ئوسمانلارنىڭ چېگرا ئاتلاپ موڭغۇلىيە چېگرىسى ئىچىگە كىرىپ باندىتلىق قىلىشى، شۇ ئەل خەلقىنىڭ خاتىرجەم - تىنچ تۇرمۇشىغا پاراكەندىچىلىك سالغانلىقى سەۋەب بولغان چېگرىدىكى توقۇنۇش، دەيدۇ. ئۈچىنچى خىل قاراشتىكىلەر بۇ ۋەقەنى ئەسلىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىر قېتىملىق سىياسىي كۆرەشنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن باش قاتۇرۇپ مەخپىي پىلانلاپ، ئوسمان ئارقىلىق كەلتۈرۈپ چىقارغان، پىلاننى بېكىتكۈچى سۇڭ شىليەن، پىلاننى ئۇتاشتۇرغۇچى ئوسمان، ئەمما ھەر ئىككىسىنىڭ مەقسىتى سۇنى لېيىتىپ بېلىق تۇتۇش، دەپ قارايدۇ.

بىزنىڭچە، بىرىنچى خىل قاراشتىكىلەر بىلەن ئۈچىنچى خىل قاراشتىكىلەرنىڭ پىكرىنى» دەلىللىسەك، ئىككىنچى خىل قاراشتىكىلەرنىڭ پىكرى ئۆز ئۆزىدىن ئايدىڭلىشىپ كېتىدۇ.

«بەيتىك ۋەقەسى» نىڭ ھەقىقىي سىرى توغرىسىدا پىكىر بايان قىلىشقا ھەقلىق بولغان يەنە شۇ گومىنداڭ ئەرباپلىرى گەپ قىلسۇن.

«بەيتىك ۋەقەسى» نىڭ ھەقىقىي سىرى توغرىسىدا ئەينى زاماندا گومىنداڭ مەركىزىي ئاگېنتلىقىنىڭ مۇخبىرى بولغان لۇ چى 1964- يىل 6 - ئايدا «ئوسمان ۋە بەيتىك

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ۋەقەسى» سەرلەۋھەلىك ماقالىسىدە تاشقا مۆھۈر باسقاندەك قىلىپ مۇنداق يازىدۇ: «1947 - يىل 5 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى جياڭجۈن گوبىگە قاپسىلىپ قالغان ئوسمان ئۆز ئادەملىرىگە سۇڭ شىليەننىڭ ئالدىنئالا تۈزۈپ قويغان پىلانى بويىچە، بەيتىك ئېتىكىدە تۇرىدىغان ئاتلىق ئەسكەرلەر 5 - شىسىنىڭ 7 - لۈيىگە قاراشلىق خەن گوفەن تۈەنى بىلەن ماسلىشىپ تۇرۇپ ھەرىكەت قوللىنىش ئۈچۈن، بەيتىكنىڭ كۈن چىقىش تەرەپ باغرىغا بېرىشقا، ئۇنىڭدىن كېيىن بۇلغۇن سازلىقىدىن دەريا بويلاپ شىمالغا قاراپ يۈرۈشكە بۇيرۇق چۈشۈردى. شۇنداق قىلىپ موڭغۇلىيە چېگرا مۇداپىئە قوشۇنلىرى بىلەن سۈركىلىش پەيدا قىلماقچى بولدى. مۇشۇ پىلان بويىچە ئوسماننىڭ ئادەملىرى موڭغۇلىيە چېگرىسىغا ئۆتۈپ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئايلىنىپ مېڭىپ، ئالدىنئالا بەيتىكتە بەلگىلىۋالغان توقۇنۇش ئورنىغا كەلدى. ئۇلارنى قوغلاپ كەلگەن موڭغۇلىيە چېگرا مۇداپىئە قوشۇنلىرى چارلاشتا يۈرگەن خەن گوفەن تۈەننىڭ ما شىجىن لىيەنى بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ تۇتۇشۇپ قالىدۇ. ۋەقە مانا مۇشۇنداق باشلىنىدۇ».

ئەمدى ۋۇ جۇڭشىن دەۋرىدە «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ باشلىقى، كېيىن ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ باشلىقى بولغان جىن شاۋشيەننىڭ «بەيتىك ۋەقەسى» توغرىسىدا نېمە دەپ يازغىنىغا نەزەر ئاغدۇرۇڭ:

«ئوسماننىڭ موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ چېگرىسىدا تىنچسىزلىق تۇغدۇرۇشىغا ما چىڭشياڭ بەك خۇشال بولدى. ۋەقەنى ئۆزلىرى تۇغدۇرۇپ، جاۋاپكارلىقنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئارتىپ، خەلقئارانىڭ نەزىرىنى بىر تەرەپكە بۇراپ، ئامېرىكا جاھانگىرلىكىنى ئارىلاشتۇرماقچى بولدى. بۇنى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى تۇنجۇقتۇرۇشقا پايدىلىق، دەپ قارىدى... ئوسماننىڭ قالدۇق قارىغا - قۇزغۇنلىرىنى قايتا - قايتا ئۈرۈشقا ھەيدىۋېتىپ، بۇ يولدا قولغا چۈشكەن بەزى قورال - ياراغلارنى ئايروپىلان بىلەن نەنجىڭغا ئاپىرىپ، يەردىن ئالتۇن تېپىۋالغاندەك يەر - كۆككە پاتماي كەتتى. ئۇلار موڭغۇلىيە دۆلەت مۇداپىئە قىسىملىرى تۇتقان قورال - ياراغلارنى سوۋېت ئىتتىپاقى ياسىغان ۋە تەمىن ئەتكەن، دەپ چۇقان كۆتۈردى. ما چىڭشياڭ قىسىملىرىنىڭ بەيتىك تېغىنىڭ شىمالىغا ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىدىن شىنجاڭغا ئاغدۇرمىچىلىق قىلىش يولىدا پايدىلانماقچى بولغانلىقىغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن، دەپ گەپ يورغىلاتتى. مانا بۇ شۇ مەزگىلدە ئەكسىيەتچىلەر ياساپ چىققان ‹بەيتىك ۋەقەسى› نىڭ ھەقىقىي سىرى».

لېكىن «بەيتىك ۋەقەسى» نى باش قاتۇرۇپ پىلانلاپ چىققان گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ۋە ئۇنىڭ گېنېرالى سۇڭ شىليەن «بەيتىك ۋەقەسى» ئارقىلىق موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىنى ۋە شۇ ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە ئۇنىڭ ئاتالمىش قارا قولى بولغان ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتىنى گويا يەنە بىر قېتىم «18 - سېنتەبىر» ۋەقەسىنى تۇغدۇرغۇچى قىلىپ كۆرسىتىش، كوممۇنىزمغا، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇش يولىدا بىر قارا قويۇن چىقارماقچى بولۇپ، گومىنداڭ مەركىزىي ئاگېنتلىقىنىڭ، ۋاشىنگتون، لوندون، پارىژ قاتارلىق يەرلەردىكى ئاگېنتلىقلارنىڭ مۇخبىرلىرىنى

تەكلىپ قىلىپ كېلىپ، ئوسماننىڭ قېشىغا ئاپىرىپ «تاۋاپ» قىلدۇردى. ئامال قانچە، «بەك ئېغىر ۋەقە» دەپ بولۇشىچە داۋراڭ سېلىشقان «بەيتىك ۋەقەسى»نىڭ ئۇچقۇنى يالقۇنلىماي تۇرۇپلا ئۆچۈپ قالدى. چۈنكى چېرچىل «ئېيتىلىپ يۈرگەن بۇ سۆزلەر ئۇنچىۋالا قىزىقارلىق ئەمەس» دەپ ئۆزى ئىقرار قىلىپ سالدى.

قىسقىسى «بەيتىك ۋەقەسى» تېگى - تەكتىدىن ئېيتقاندا، ئوسمان تۇرغۇسىدىن ئېيتقاندا ئۇنىڭ ئالغان رولى ۋەتەنپەرۋەرنىڭ رولى ئەمەس، ئەكسىچە چېگرا ئاتلاپ باندىتلىق بىلەن شۇغۇللانغان خەلقئارالىق قاراقچىلىق، خالاس. لېكىن نېمە ئۈچۈن سۇڭ شىلىەن قاتارلىقلار «بەيتىك ۋەقەسى»نى غەربىي شىمالدا بولغان ئىككىنچى بىر «18 - سىنتەبىر ۋەقەسى» دەپ، «ئوسماننىڭ بۇ ۋەقە جەريانىدا ئوينىغان رولى، كۆرسەتكەن خىزمىتى، شۇنداقلا ئۇنىڭ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قارشى تۇرۇشى، سوۋېت ئىتتىپاقى كان ئاچقۇچىلىرىنىڭ كۆكتوقايدا كان ئېچىشىغا قارشى چىقىشى — بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ دەل ۋەتەنپەرۋەر ئادەم ئىكەنلىكىنىڭ ئالامىتى» دەپ چوقان سېلىشىنىڭ سەۋەبى نېمە؟

بۇنىڭ سەۋەبى تولىمۇ ئاددىي ۋە چۈشىنىشلىك. بۇ ئوغرىنىڭ «ئوغرىنى تۇت» دەپ توۋلىغىنىغا ئوخشاش، ۋاقتى كەلگەندە ئوسماننى شىپى كەلتۈرۈش ئارقىلىق ئۈچ ۋىلايەت خەلقى ئالدىدا ئۆتكۈزگەن بارلىق جىنايەتلىرىنى، شۇنداقلا «بەيتىك ۋەقەسى»گە مۇناسىۋەتلىك جاۋابكارلىقنى ئۈستىگە ئالماي ئۆتۈپ كېتىش. خۇسۇسەن ئۆزلىرىنى ئوسماندەك «ۋەتەنپەرۋەر»نى قوللىغان تەبىئىي «ۋەتەنپەرۋەر»مىز، بولۇپمۇ ۋەتەن يولىدا ساپ نىيەت بىلەن كۈچ چىقىرىپ، ئالاھىدە ئەمگەك سىڭدۈرگەن «دانالار»مىز، دەپ كۆرسىتىش. كاشكى ئوسمان «ۋەتەن»، «ۋەتەنپەرۋەرلىك» دېگەننىڭ ھەقىقىي مەنىسىنى بىلىدىغان، ۋەتەنپەرۋەرلىك دېگەن ئاتالغۇنى بىرەر قېتىم بولسىمۇ قوللىنىپ باققان بولسا! ئۇنىڭ «ئېلىم»، «يېرىم» دېگىنىمۇ شۇ پەقەت كۆكتوقاي، چىڭگىل ناھىيىلىرىدىن، كەڭرەك چۈشەنگەن تەقدىردىمۇ ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ دائىرىسىدىن ئاشسا!

10. خاتىمە

باندىت ئوسمان ئىسلامغا ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى شېرزىمان بەيتىك تېغى ئەتراپىدا قۇرمانباي قاتارلىق بىر ئۇچۇم باندىتلارنى توپلاپ قايتىدىن باش كۆتۈرۈپ چىقىپ بەيتىك تېغىدىن تارتىپ ئۇرۇمچى نەنسەنگىچە بولغان ئەتراپتا باندىتلىق قىلىشقا باشلايدۇ. ئۇلارغا چىڭخەي، گەنسۇ ئەتراپلىرىدا مەغلۇپ بولۇپ تارقىلىپ كەتكەن باندىتلار بىرلەپ ئىككىلەپ كېلىپ قوشۇلىدۇ، 1952 - يىل 4 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە ئادەم سانى خېلىلا كۆپىيىدۇ، نەتىجىدە گۇچۇڭ، جىمىسار ناھىيىلىرى ۋە ئۇرۇمچى نەنسەندىكى قازاق چارۋىچىلارنىڭ ھاياتى ۋە مال - مۈلكى خەۋپ ئاستىدا قالىدۇ.

1952 - يىل 5 - ئايدا ھەربىي رايون 17 لىيەن، 1138 ئەسكەر ئاجرىتىپ ئۈچ ئاتلىق ئەسكەرلەر تارماق ئەترىتى تەشكىللەپ، باندىت تازىلاش كۈرىشىگە ئاتلىنىدۇ. 5 - ئاينىڭ بېشىدىن تارتىپ 9 - ئاينىڭ ئاخىرىغا قەدەر خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ باندىت تازىلىغۇچى قىسىملىرى بىلەن باندىتلار

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئوتتۇرسىدا 30 نەچچە قېتىم چوڭ ـ كىچىك جەڭ بولىدۇ، بۇ جەڭلەردە 223 باندىت ئۆلىدۇ ۋە يارىلىنىدۇ، 132 باندىت تەسلىم بولىدۇ، 1759 چارۋىچى ئامما ئازاد قىلىنىدۇ. ھەربىي جەھەتتە زەربە بېرىش، سىياسىي جەھەتتە قولغا كەلتۈرۈش ۋە يېتىم قالدۇرۇش نەتىجىسىدە شىرزىمان 9 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى ھۆكۈمەتكە تەسلىم بولىدۇ.

ئوسماننىڭ بالىلىرىنىڭ ئەھۋالىغا كەلسەك، ئۇنىڭ تۇنجى خوتۇنىدىن تۇغۇلغان ئوغلى شىريازدان ئالتاي خەلقىنىڭ 1940 ـ يىلدىكى تۇنجى قېتىملىق خەلق قوزغىلىڭىغا قاتنىشىپ قايىرتىدىكى ئۇرۇشتا قۇربان بولىدۇ؛ يەنە شۇ ئايالدىن بولغان ئوغلى بايدۇللا، كارىي بىلەن قىزى كابىرانى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى 1944 ـ يىل 5 ـ ئايدا چاناپ ۋە تىرىك قۇدۇققا تاشلاپ ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. 2 ـ خوتۇنىدىن تۇغۇلغان ساپىيا ئىسىملىك قىزىمۇ تىرىك پېتى قۇدۇققا تاشلاپ ئۆلتۈرۈلىدۇ. پانسىيا دېگەن قىزى شىڭ شىسەينىڭ كۆكتوقايدىكى ھۆكۈمەت ئورنى تەرىپىدىن ئوسمانغا خىزمەت ئىشلەشكە ئەۋەتىلىپ شۇ پېتى دادىسىنىڭ قېشىدا تۇرۇپ قېلىپ ھايات قالىدۇ. ئوغۇللىرىدىن شېرزىمان، نىغمەتۇللا، نەبىلەر 1941 ـ يىلدىن تارتىپ دادىسىنىڭ قېشىدا تۇرۇپ، ئوسمان 1951 ـ يىلنىڭ بېشىدا چىڭخەي بىلەن گەنسۇ ئارىلىقىدا خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى تەرىپىدىن تۇتۇلغاندىن كېيىن، شىنجاڭغا قېچىپ كېلىپ كونا ھەمراھلىرىنى توپلاپ شېرزىمان باشچىلىقىدا بەيتىك تېغىدىن ئۈرۈمچى نەنسەنگىچە بولغان دائىرىدە بىر مەزگىل باندىتلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ، 1952 ـ يىل 9 ـ ئايدا پارتىيىمىزنىڭ سىياسىي خىزمەت ئىشلىشى نەتىجىسىدە قورال تاپشۇرۇپ تەسلىم بولىدۇ. ئۇلاردىن شېرزىمان 1970 ـ يىلى تۈرمىدە ئۆلدى، نىغمەتۇللا 1972 ـ يىلى كېسەل بىلەن ئۆلدى، نەبى كۆكتوقاي ناھىيىسىنىڭ كۈرتى يېزىسىدا ياشاۋاتىدۇ. 3 ـ قېتىم تۇل ئالغان خوتۇنى بايىندىن تۇغۇلغان ئاماق ئىسىملىك ئوغلىمۇ ھازىر كۈرتى يېزىسىدا ياشاۋاتىدۇ.

پايدىلانغان ماتېرىياللار:

1. «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى. ھەربىي ئىشلار تەزكىرىسى» (خەنزۇچە)، «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى. ھەربىي ئىشلار تەزكىرىسى» نى تۈزۈش ھەيئىتى تۈزگەن، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1997 ـ يىل 7 ـ ئاي، 1 ـ نەشرى.

2. «كۆكتوقاي ناھىيىسى تەزكىرىسى» (خەنزۇچە)، كۆكتوقاي ناھىيىلىك تارىخ ـ تەزكىرە كومىتېتى تۈزگەن، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2003 ـ يىل 12 ـ ئاي، 1 ـ نەشرى.

3. «چىڭگىل ناھىيىسى تەزكىرىسى» (خەنزۇچە)، چىڭگىل ناھىيىلىك تارىخ ـ تەزكىرە كومىتېتى تۈزگەن، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2003 ـ يىل 10 ـ ئاي، 1 ـ نەشرى.

4. «بۇرۇلتوقاي ناھىيىسى تەزكىرىسى» (خەنزۇچە)، بۇرۇلتوقاي ناھىيىلىك تارىخ ـ تەزكىرە كومىتېتى تۈزگەن، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2003 ـ يىل 7 ـ ئاي، 1 ـ نەشرى.

5. بۇرھان شەھىدى: «شىنجاڭنىڭ 50 يىلى» (ئۇيغۇرچە)، مىللەتلەر نەشرىياتى، بېيجىڭ، 1986ـ يىل 5 ـ ئاي، 1 ـ نەشرى

6. «بۈگۈنكى شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تارىخى» (خەنزۇچە)، «بۈگۈنكى شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تارىخى» نى

ھۇجۇمغا ئۆتكەن، شۇنداقلا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى چەت ئەل جاھانگىرلىرى ۋە ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ سىياسىي ھۇجۇمىغا ماسلىشىپ، «جۇڭگو كومپارتىيىسى — سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قارا قولى، مالىيى» دەپ داۋراڭ كۆتۈرۈۋاتقان، جەمئىيەتتىكى ھەر خىل ئازغۇنلار گومىنداڭ خوجايىنلىرى ئالدىدا ئۆزلىرىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن بىر بىرى بىلەن بەسلىشىپ پۇرسەت ئىزدەپ يۈرگەن ۋاقىت ئىدى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا يەمچۈك ئىزلىگەن بۆرىدەك يورغىلاپ يۈرگەن ئوسمانغا شىنجاڭ گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ باش قوماندانى گېنېرال سۇڭ شىلىيەنگە ئوخشاش خېرىدار چىقىپ قالدى. سۇڭ شىلىيەن ئەپەندىگە بولسا ئوسماندىن پايدىلىنىپ «دۆلەت ئاتىسى» غا خىزمەت كۆرسىتىش ئارقىلىق خوجايىنلىرىدىن سەدىقە ئېلىشنىڭ مۇمكىنلىكى تۇغۇلۇپ قالدى. شۇنداق قىلىپ تونۇگۇنلا «ئىت — مۈشۈك» بولۇپ يۈرۈشكەن ئىككى پۇرسەتپەرەس ئەمدى بىرى ئەقىل كۆرسەتكۈچى، يەنە بىرى بىلجا كەلتۈرگۈچى بولۇپ، «بەيتىك ۋەقەسى» كومېدىيىسىنى ئورۇنداپ چىقتى.

ئەمدى تېمىغا قايتايلى:

«بەيتىك ۋەقەسى» 1947 - يىل 6 - ئاينىڭ 25 - كۈنى يۈز بەرگەن بولۇپ، ۋەقەنىڭ تۇغۇلۇش سەۋەبى، جەريانى ۋە خاراكتېرى توغرىسىدا بىر نەچچە خىل كۆزقاراش بار.

سۇڭ شىلىيەن ۋەكىللىكىدىكى قاراشتىكىلەر موڭغۇلىيە قوشۇنلىرىنىڭ دۆلەت زېمىنىمىزغا يامان غەرەز، يامان نىيەتتە تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ تاجاۋۇز قىلىشىپ بېسىپ كىرىشى تۈپەيلىدىن كېلىپ چىققان، ئۇنىڭ خاراكتېرى تاجاۋۇزچىلىق، مەقسىتى كېڭەيمىچىلىك، ئوسماننىڭ ئۆز ئادەملىرىنى باشلاپ پۈتۈن كۈچى بىلەن قان كېچىپ قارشى چىقىپ، موڭغۇلىيە قوشۇنىنى دۆلىتىمىز چېگرىسىدىن ھەيدەپ چىقىرىشى ناھايىتى روشەن ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەرىكىتى، دەپ قارايدۇ.

ئىككىنچى خىل قاراشتىكىلەر «بەيتىك ۋەقەسى» راستىنى ئېيتقاندا ئوسمانلارنىڭ چېگرا ئاتلاپ موڭغۇلىيە چېگرىسى ئىچىگە كىرىپ باندىتلىق قىلىشى، شۇ ئەل خەلقىنىڭ خاتىرجەم - تىنچ تۇرمۇشىغا پاراكەندىچىلىك سالغانلىقى سەۋەب بولغان چېگرىدىكى توقۇنۇش، دەيدۇ. ئۈچىنچى خىل قاراشتىكىلەر بۇ ۋەقەنى ئەسلىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىر قېتىملىق سىياسىي كۆرەشنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن باش قاتۇرۇپ مەخپىي پىلانلاپ، ئوسمان ئارقىلىق كەلتۈرۈپ چىقارغان، پىلاننى بېكىتكۈچى سۇڭ شىلىيەن، پىلاننى تۈتاشتۇرغۇچى ئوسمان، ئەمما ھەر ئىككىسىنىڭ مەقسىتى سۇنى لېيىتىپ بېلىق تۇتۇش، دەپ قارايدۇ.

بىزنىڭچە، بىرىنچى خىل قاراشتىكىلەر بىلەن ئۈچىنچى خىل قاراشتىكىلەرنىڭ پىكرىنى دەلىللىسەك، ئىككىنچى خىل قاراشتىكىلەرنىڭ پىكرى ئۆز ئۆزىدىن ئايدىڭلىشىپ كېتىدۇ.

«بەيتىك ۋەقەسى» نىڭ ھەقىقىي سىرى توغرىسىدا پىكىر بايان قىلىشقا ھەقلىق بولغان يەنە شۇ گومىنداڭ ئەرباپلىرى گەپ قىلسۇن. «بەيتىك ۋەقەسى» نىڭ ھەقىقىي سىرى توغرىسىدا ئەينى زاماندا گومىنداڭ مەركىزىي ئاگېنتلىقىنىڭ مۇخبىرى بولغان لۇ چى 1964- يىل 6 - ئايدا «ئوسمان ۋە بەيتىك

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ۋەقەسى» سەرلەۋھەلىك ماقالىسىدە تاشقا مۆھۈر باسقاندەك قىلىپ مۇنداق يازىدۇ: «1947 - يىل 5 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى جياڭجۈن گوبىگە قاپسىلىپ قالغان ئوسمان ئۆز ئادەملىرىگە سۇڭ شىلىيەننىڭ ئالدىنئالا تۈزۈپ قويغان پىلانى بويىچە، بەيتىك ئېتىكىدە تۇرىدىغان ئاتلىق ئەسكەرلەر 5 - شىسىنىڭ 7 - لۈيىگە قاراشلىق خەن گوفەن تۇەنى بىلەن ماسلىشىپ تۇرۇپ ھەرىكەت قوللىنىش ئۈچۈن، بەيتىكنىڭ كۈن چىقىش تەرەپ باغرىغا بېرىشقا، ئۇنىڭدىن كېيىن بۇلغۇن سازلىقىدىن دەريا بويلاپ شىمالغا قاراپ يۈرۈشكە بۇيرۇق چۈشۈردى. شۇنداق قىلىپ موڭغۇلىيە چېگرا مۇداپىئە قوشۇنلىرى بىلەن سۈركىلىش پەيدا قىلماقچى بولدى. مۇشۇ پىلان بويىچە ئوسماننىڭ ئادەملىرى موڭغۇلىيە چېگرىسىغا ئۆتۈپ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئايلىنىپ مېڭىپ، ئالدىنئالا بەيتىكتە بەلگىلىۋالغان توقۇنۇش ئورنىغا كەلدى. ئۇلارنى قوغلاپ كەلگەن موڭغۇلىيە چېگرا مۇداپىئە قوشۇنلىرى چارلاشتا يۈرگەن خەن گوفەن تۇەنىنىڭ ما شىجىن لىيەنى بىلەن ئۈچرىشىپ قېلىپ تۇتۇشۇپ قالىدۇ. ۋەقە مانا مۇشۇنداق باشلىنىدۇ».

ئەمدى ۋۇ جۇڭشىن دەۋرىدە «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ باشلىقى، كېيىن ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ باشلىقى بولغان جىن شاۋشيەننىڭ «بەيتىك ۋەقەسى» توغرىسىدا نېمە دەپ يازغىنىغا نەزەر ئاغدۇرۇڭ:

«ئوسماننىڭ موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ چېگرىسىدا تىنچسىزلىق تۇغدۇرۇشىغا ما چىڭشياڭ بەك خۇشال بولدى. ۋەقەنى ئۆزلىرى تۇغدۇرۇپ، جاۋاپكارلىقنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئارتىپ، خەلقئارانىڭ نەزىرىنى بىر تەرەپكە بۇراپ، ئامېرىكا جاھانگىرلىكىنى ئارىلاشتۇرماقچى بولدى. بۇنى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى تۇنجۇقتۇرۇشقا پايدىلىق، دەپ قارىدى . . . ئوسماننىڭ قالدۇق قارغا - قۇزغۇنلىرىنى قايتا - قايتا ئۇرۇشقا ھەيدىۋېتىپ، بۇ يولدا قولغا چۈشكەن بەزى قورال - ياراغلارنى ئايروپىلان بىلەن نەنجىڭغا ئاپىرىپ، يەردىن ئالتۇن تېپىۋالغاندەك يەر - كۆككە پاتماي كەتتى. ئۇلار موڭغۇلىيە دۆلەت موداپىئە قىسىملىرى تۇتقان قورال - ياراغلارنى سوۋېت ئىتتىپاقى ياسىغان ۋە تەمىنلىگەن، دەپ چۇقان كۆتۈردى. ما چىڭشياڭ قىسىملىرىنىڭ بەيتىك تېغىنىڭ شىمالىغا ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىدىن شىنجاڭغا ئاغدۇرمىچىلىق قىلىش يولىدا پايدىلانماقچى بولغانلىقىغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن، دەپ گەپ يورغىلاتتى. مانا بۇ شۇ مەزگىلدە ئەكسىيەتچىلەر ياساپ چىققان ‹بەيتىك ۋەقەسى› نىڭ ھەقىقىي سىرى».

لېكىن «بەيتىك ۋەقەسى» نى باش قاتۇرۇپ پىلانلاپ چىققان گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ۋە ئۇنىڭ گېنېرالى سۇڭ شىلىيەن «بەيتىك ۋەقەسى» ئارقىلىق موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىنى ۋە شۇ ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە ئۇنىڭ ئاتالمىش قارا قولى بولغان ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتىنى گويا يەنە بىر قېتىم «18 - سېنتەبىر» ۋەقەسىنى تۇغدۇرغۇچى قىلىپ كۆرسىتىش، كوممۇنىزمغا، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇش يولىدا بىر قارا قويۇن چىقارماقچى بولۇپ، گومىنداڭ مەركىزىي ئاگېنتلىقىنىڭ، ۋاشىنگىتون، لوندون، پارىژ قاتارلىق يەرلەردىكى ئاگېنتلىقلارنىڭ مۇخبىرلىرىنى

تەكلىپ قىلىپ كېلىپ، ئوسماننىڭ قېشىغا ئاپىرىپ «تاۋاپ» قىلدۇردى. ئامال قانچە، «بەك ئېغىر ۋەقە» دەپ بولۇشىچە داۋراڭ سېلىشقان «بەيتىك ۋەقەسى»نىڭ ئۇچقۇنى يالقۇنلىماي تورۇپلا ئۆچۈپ قالدى. چۈنكى چېرچىل «ئېيتىلىپ يۈرگەن بۇ سۆزلەر ئۇنچىۋالا قىزىقارلىق ئەمەس» دەپ ئۆزى ئىقرار قىلىپ سالدى.

قىسقىسى «بەيتىك ۋەقەسى» تېگى - تەكتىدىن ئېيتقاندا، ئوسمان تۇرغۇسىدىن ئېيتقاندا ئۇنىڭ ئالغان رولى ۋەتەنپەرۋەرنىڭ رولى ئەمەس، ئەكسىچە چېگرا ئاتلاپ باندىتلىق بىلەن شۇغۇللانغان خەلقئارالىق قاراقچىلىق، خالاس. لېكىن نېمە ئۈچۈن سوڭ شىليەن قاتارلىقلار «بەيتىك ۋەقەسى»نى غەربىي شىمالدا بولغان ئىككىنچى بىر «18 - سىنتەبىر ۋەقەسى» دەپ، «ئوسماننىڭ بۇ ۋەقە جەريانىدا ئوينىغان رولى، كۆرسەتكەن خىزمىتى، شۇنداقلا ئۇنىڭ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قارشى تۇرۇشى، سوۋېت ئىتتىپاقى كان ئاچقۇچىلىرىنىڭ كۆكتوقايدا كان ئېچىشىغا قارشى چىقىشى — بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ دەل ۋەتەنپەرۋەر ئادەم ئىكەنلىكىنىڭ ئالامىتى» دەپ چوقان سېلىشىنىڭ سەۋەبى نېمە؟

بۇنىڭ سەۋەبى تولىمۇ ئاددىي ۋە چۈشىنىشلىك. بۇ ئوغرىنىڭ «ئوغرىنى تۇت» دەپ توۋلىغىنىغا ئوخشاش، ۋاقتى كەلگەندە ئوسماننى شىپى كەلتۈرۈش ئارقىلىق ئۈچ ۋىلايەت خەلقى ئالدىدا ئۆتكۈزگەن بارلىق جىنايەتلىرىنى، شۇنداقلا «بەيتىك ۋەقەسى»گە مۇناسىۋەتلىك جاۋابكارلىقنى ئۈستىگە ئالماي ئۆتۈپ كېتىش. خۇسۇسەن ئۆزلىرىنى ئوسماندەك «ۋەتەنپەرۋەر»نى قوللىغان تەبئىي «ۋەتەنپەرۋەر» مىز، بولۇپمۇ ۋەتەن يولىدا ساپ نىيەت بىلەن كۈچ چىقىرىپ، ئالاھىدە ئەمگەك سىڭدۈرگەن «دانالار» مىز، دەپ كۆرسىتىش. كاشكى ئوسمان «ۋەتەن»، «ۋەتەنپەرۋەرلىك» دېگەننىڭ ھەقىقىي مەنىسىنى بىلىدىغان، ۋەتەنپەرۋەرلىك دېگەن ئاتالغۇنى بىرەر قېتىم بولسىمۇ قوللىنىپ باققان بولسا! ئۇنىڭ «ئېلىم»، «يېرىم» دېگىنىمۇ شۇ پەقەت كۆكتوقاي، چىڭگىل ناھىيىلىرىدىن، كەڭرەك چۈشەنگەن تەقدىردىمۇ ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ دائىرىسىدىن ئاشسا!

10. خاتىمە

باندىت ئوسمان ئىسلامغا ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى شېرزىمان بەيتىك تېغى ئەتراپىدا قورمانباي قاتارلىق بىر ئوچۇم باندىتلارنى توپلاپ قايتىدىن باش كۆتۈرۈپ چىقىپ بەيتىك تېغىدىن تارتىپ ئۈرۈمچى نەنسەنگچە بولغان ئەتراپتا باندىتلىق قىلىشقا باشلايدۇ. ئۇلارغا چىڭخەي، گەنسۇ ئەتراپلىرىدا مەغلۇپ بولۇپ تارقىلىپ كەتكەن باندىتلار بىرلەپ ئىككىلەپ كېلىپ قوشۇلىدۇ. 1952 - يىل 4 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە ئادەم سانى خېلىلا كۆپىيىدۇ، نەتىجىدە گۇچۇڭ، جىمسار ناھىيىلىرى ۋە ئۈرۈمچى نەنسەندىكى قازاق چارۋىچىلارنىڭ ھاياتى ۋە مال - مۈلكى خەۋپ ئاستىدا قالىدۇ.

1952 - يىل 5 - ئايدا ھەربىي رايون 17 لىيەن، 1138 ئەسكەر ئاجرىتىپ ئۈچ ئاتلىق ئەسكەرلەر تارماق ئەترىتى تەشكىللەپ، باندىت تازىلاش كۈرىشىگە ئاتلىنىدۇ. 5 - ئاينىڭ بېشىدىن تارتىپ 9 - ئاينىڭ ئاخىرىغا قەدەر خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ باندىت تازىلىغۇچى قىسىملىرى بىلەن باندىتلار

www.uyghurkitap.com

ئوتتۇرسىدا 30 نەچچە قېتىم چوڭ - كىچىك جەڭ بولىدۇ، بۇ جەڭلەردە 223 باندىت ئۆلىدۇ ۋە يارىلىنىدۇ، 132 باندىت تەسلىم بولىدۇ، 1759 چارۋىچى ئامما ئازاد قىلىنىدۇ. ھەربىي جەھەتتە زەربە بېرىش، سىياسىي جەھەتتە قولغا كەلتۈرۈش ۋە يېتىم قالدۇرۇش نەتىجىسىدە شىرزىمان 9 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ھۆكۈمەتكە تەسلىم بولىدۇ.

ئوسماننىڭ باللىرىنىڭ ئەھۋالىغا كەلسەك، ئۇنىڭ تۇنجى خوتۇنىدىن تۇغۇلغان ئوغلى شىريازدان ئالتاي خەلقىنىڭ 1940 - يىلدىكى تۇنجى قېتىملىق خەلق قوزغىلىڭىغا قاتنىشىپ قايىرتىدىكى ئۇرۇشتا قۇربان بولىدۇ؛ يەنە شۇ ئايالدىن بولغان ئوغلى بايدۇللا، كارىي بىلەن قىزى كابىرانى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى 1944 - يىل 5 - ئايدا چاناپ ۋە تىرىك قۇدۇققا تاشلاپ ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. 2 - خوتۇنىدىن تۇغۇلغان ساپىيا ئىسىملىك قىزنىمۇ تىرىك پېتى قۇدۇققا تاشلاپ ئۆلتۈرۈلىدۇ. پانسىيا دېگەن قىزى شىڭ شىسەينىڭ كۆكتوقايدىكى ھۆكۈمەت ئورنى تەرىپىدىن ئوسمانغا خىزمەت ئىشلەشكە ئەۋەتىلىپ شۇ پېتى دادىسىنىڭ قېشىدا تۇرۇپ قېلىپ ھايات قالىدۇ. ئوغۇللىرىدىن شىرزىمان، نىغمەتۇللا، نەبىلەر 1941 - يىلدىن تارتىپ دادىسىنىڭ قېشىدا تۇرۇپ، ئوسمان 1951 - يىلىنىڭ بېشىدا چىڭخەي بىلەن گەنسۇ ئارىلىقىدا خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى تەرىپىدىن تۇتۇلغاندىن كېيىن، شىنجاڭغا قېچىپ كېلىپ كونا ھەمراھلىرىنى توپلاپ شىرزىمان باشچىلىقىدا بەيتىك تېغىدىن ئۈرۈمچى نەنسەنگىچە بولغان دائىرىدە بىر مەزگىل باندىتلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. 1952 - يىل 9 - ئايدا پارتىيىمىزنىڭ سىياسىي خىزمەت ئىشلىشى نەتىجىسىدە قورال تاپشۇرۇپ تەسلىم بولىدۇ. ئۇلاردىن شىرزىمان 1970 - يىلى تۈرمىدە ئۆلدى، نىغمەتۇللا 1972 - يىلى كېسەل بىلەن ئۆلدى، نەبى كۆكتوقاي ناھىيىسىنىڭ كۆرتى يېزىسىدا ياشاۋاتىدۇ. 3 - قېتىم تۇل ئالغان خوتۇنى بايادىن تۇغۇلغان ئاماق ئىسىملىك ئوغلىمۇ ھازىر كۆرتى يېزىسىدا ياشاۋاتىدۇ.

پايدىلانغان ماتېرىياللار:

1. «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى. ھەربىي ئىشلار تەزكىرىسى» (خەنزۇچە)، «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى. ھەربىي ئىشلار تەزكىرىسى» نى تۈزۈش ھەيئىتى تۈزگەن، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1997 - يىل 7 - ئاي، 1 - نەشرى.

2. «كۆكتوقاي ناھىيىسى تەزكىرىسى» (خەنزۇچە)، كۆكتوقاي ناھىيىلىك تارىخ - تەزكىرە كومىتېتى تۈزگەن، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2003 - يىل 12 - ئاي، 1 - نەشرى.

3. «چىڭگىل ناھىيىسى تەزكىرىسى» (خەنزۇچە)، چىڭگىل ناھىيىلىك تارىخ - تەزكىرە كومىتېتى تۈزگەن، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2003 - يىل 10 - ئاي، 1 - نەشرى.

4. «بۇرۇلتوقاي ناھىيىسى تەزكىرىسى» (خەنزۇچە)، بۇرۇلتوقاي ناھىيىلىك تارىخ - تەزكىرە كومىتېتى تۈزگەن، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2003 - يىل 7 - ئاي، 1 - نەشرى.

5. بۇرھان شەھىدى: «شىنجاڭنىڭ 50 يىلى» (ئۇيغۇرچە)، مىللەتلەر نەشرىياتى، بېيجىڭ، 1986- يىل 5 - ئاي، 1 - نەشرى

6. «بۈگۈنكى شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تارىخى» (خەنزۇچە)، «بۈگۈنكى شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تارىخى» نى

تۈزۈش ھەيئىتى تۈزگەن، «بۈگۈنكى جۇڭگو» نەشرىياتى 2003 - يىل 7 - ئاي، بېيجىڭ، 1 - نەشرى.

7. «شىنجاڭ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى تارىخى» (خەنزۇچە)، «شىنجاڭ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى تارىخى» نى يېزىش ھەيئىتى تۈزگەن، مىللەتلەر نەشرىياتى 1998 - يىل 9 - ئاي، بېيجىڭ، 1 - نەشرى.

8. «شىنجاڭدا باندىت تازىلاش خاتىرىسى» (خەنزۇچە)، جاڭ يۇشى تۈزگەن، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2000 - يىل 5 - ئاي، 1 - نەشرى.

9. ساۋدانوف زايىر: «5 - كورپۇسنىڭ بېسىپ ئۆتكەن ئىنقىلابى مۇساپىسى» (خەنزۇچە)، ئازادلىق ئارمىيە نەشرىياتى 1989 - يىل 2 - ئاي، بېيجىڭ، 1 - نەشرى.

10. «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» (ئۇيغۇرچە)، 25-، 29 - سانلىرى، شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرىنى تۈزۈش ھەيئىتى تۈزگەن، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1988 - يىل 12 - ئاي، 1990 - يىل 11 - ئاي 1- نەشرى.

11. پاتىقان سۇگۇرباييوف: «ئالتاي كۆرەشلىرى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995 - يىل 5 - ئاي قازاقچە 1 - نەشرى.

12. «تارىخىي ماتېرىياللاردىن تاللانمىلار» مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەش تارىخىي ماتېرىياللار كومىتېتى تۈزگەن، خەنزۇچە نەشرى، 118 - بەت.

تەھرىرلىگۈچى: ئەخمەت روزى توغرۇل

ئاغى مىڭئۆينىڭ تېپىلىشى

1999 - يىل 4 - ئاينىڭ مەلۇم بىر كۈنى كۇچا ناھىيىسىنىڭ شىمالىدىكى تاغ ئارىسىغا جايلاشقان ئاغى يېزىسىدىكى مالچى ئابلەت ئادەتتىكىگە ئوخشاش دورىلىق ئۆسۈملۈك يىغىشقا بارىدۇ، ئۇ قورال - سايمانلىرىنى ئېلىپ، تاغدا دورىلىق ئۆسۈملۈك ئىزدەپ يۈرۈپ، 30 نەچچە مېتىر ئېگىزلىكتىكى تاغ قاپتىلىدا ئۆسكەن چاتقالنى كۆرۈپ قالىدۇ - دە، چاتقالنى تۇتۇشىغا مىڭ يىللاپ ئادەم ئاياغ باسمىغان بىر غارغا كىرىپ كېتىدۇ.

بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان كۇسەن مىڭئۆي تەتقىقات ئورنى 1999 - يىل 10 - ئايدا مەخسۇس تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، يېڭىدىن بايقالغان بۇ غارنى تەكشۈردى ۋە غارنىڭ قۇرۇلمىسى، تامغا سىزىلغان رەسىملەرنىڭ مەزمۇنى، ئالاھىدىلىكى، ئۇسلۇبى، تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشى قاتارلىقلارنى ئىنچىكە تەتقىق قىلدى.

غارغا سىزىلغان رەسىم قالدۇقىنىڭ كۆلىمى تەخمىنەن 15 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ، بۇ رەسىملەر ناھايىتى نەپىس سىزىلغان بولۇپ، بۇددا دىنىغا دائىر رەسىملەردۇر، رەسىملەرنىڭ بەزىلىرىدە خەنزۇچە بېغىشلىما بار. مۇتەخەسسىسلەر تام رەسىملىرىنىڭ سىزىلغان يىل دەۋرىنى ھازىرچە تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرا مەزگىللىرىگە توغرا كېلىدۇ دەپ تەھقىقلىدى. بۇ غارغا ئاغى مىڭئۆيى دەپ نام بېرىلدى.

— ماتېرىيالدىن

www.uyghurkitap.com

تارىختا يېزىلمىغان ئىشلار

مەھمۇد ئىلياس ئىدىقۇتلۇق

(شىنجاڭ تەجرىبە ئوتتۇرا مەكتىپىدىن)

1937 ـ يىلى قەشقەر، باش ئەتىياز. شىڭ شىسەينىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق 6ـ دىۋىزىيىسىنىڭ قوماندانى مەھمۇت مۇھىتى ئىشخانىسىدا چىرايلىق بۇرۇت قويغان ئاق يۈزلۈك بىر ئادەم بىلەن سۆھبەتلىشىپ ئولتۇراتتى. بۇ ئادەم مەھمۇت مۇھىتىنىڭ ھەمسۆھبەت ئۇلپىتى، دىۋىزىيە سىياسىي ـ قانۇن باشقارمىسىنىڭ باشلىقى، تېۋىپ بايئاخۇن ئەزىزى ئىدى. سۆھبەت ئۈستىگە ئىشخانا كاتىپى كىرىپ، قەشقەر گارنىزونىدىن بىر ئادەمنىڭ كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى.

— نېمە ئىش بىلەن كەپتۇ، — سورىدى مەھمۇت مۇھىتى.

— نېمە ئىشلىقىنى ماڭا دېمىدى، سىجاڭنىڭ ئۆزى بىلەن كۆرۈشىمەن، مۇھىم ئىشىم بار دەيدۇ. سىرتتا ساقلاپ تۇرىدۇ.

— مېنى ئالدىراش دېمىدىڭمۇ؟

— شۇنداق دېدىم سىجاڭ، گېپىڭ بولسا ماڭا دە، مەن يەتكۈزۈپ قوياي، سىجاڭ ھازىر مېھمان قوبۇل قىلمايدۇ دېسەم، ئۇ مۇھىم بىر ھۆججەت بار، سىجاڭنىڭ ئۆزىگە تاپشۇرىمەن، دەپ تۇرۇۋالدى.

— كىرگۈزۈۋەت.

كاتىپ چىقىپ كەتتى، ھايال بولماي، مەھمۇت مۇھىتىنىڭ بىر قوغدىغۇچىسى پۇقراچە كىيىنگەن پاكار بويلۇق بىر كىشىنى باشلاپ كىردى. مېھمان گارنىزون سىياسىي باشقارمىسىنىڭ خىزمەت گۇۋاھنامىسىنى چىقىرىپ مەھمۇت مۇھىتىغا ئۇزاتتى. قوغدىغۇچى ئۇنى سىجاڭغا يەتكۈزۈپ بەردى.

— نېمە ئىش؟ — دېدى سىجاڭ قىسقىلا قىلىپ.

— مەن مەلۇماتنى ئاغزاكى يەتكۈزمەكچى، بۇ يەردە يات ئادەملەر تۇرسا بولمايدۇ — دېدى پاكار ئادەم ئەتراپتىكىلەرگە قاراپ.

سىجاڭ ئىشارەت قىلدى، مۇھاپىزەتچى چىقىپ كەتتى.

— بۇ كىشى ... — دەپ بايئاخۇنغا قارىدى گارنىزون خادىمى.

— ھېچقىسى يوق، بۇ كىشى مېنىڭ ئۆز ئادىمىم، گەپنى مەن بىلەن بىللە ئاڭلىسا بولىدۇ.

گارنىزون خادىمى سەل ئىككىلەنگەندەك قىلىپ سۆزىنى باشلىدى.

— بىزنىڭ چۇجاڭ جانابلىرى سىلىگە سالام ئېيتتى، ئۇنىڭ ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشكىسى بار ئىكەن، مەن چۇجاڭ جانابلىرىنىڭ مۇشۇ ئۈمىدىنى سىلىگە يەتكۈزگىلى كەلگەن.

— گەپ ئوچۇقراق بولسۇن، چۇجاڭ

جانابلىرى نېمە ۋەجىدىن مەن بىلەن كۆرۈشىدىكەن، نېمىشقا ئۆزى كەلمىدى؟

— چوجاڭ جانابلىرى سىجاڭنىڭ ئىشلىرىغا بەك كۆڭۈل بۆلىدىكەن، مۇھىم بىر ئىشنى سىلىگە مەلۇم قىلماقچى ئىكەن، چوجاڭنىڭ سىلىگبۇغا كېلىشى بىئەپ ئىكەن، كۆرۈشۈش ئورنى ۋە ۋاقتىنى بېكىتىپ بەرگەن بولسىلا، چوجاڭ جانابلىرى شۇ جايدا سىلى بىلەن دىدارلاشسام دەيدۇ.

مەھمۇت مۇھىتى جاۋاب قىلمىدى، ئۇ ئورنىدىن قوزغالماي جىمجىت ئولتۇراتتى.

— شۇنداق مۇھىم ئىشمىكەن، بەك ئالدىراشمۇ؟ — دېدى مەھمۇت مۇھىتى.

— شۇنداق، تەقسىر. بەك مۇھىم ئىش ئىكەن. چوجاڭ جانابلىرىنىڭ دېيىشىچە، بۇ، سىجاڭ جانابلىرىنىڭ ھايات - ماماتىغا مۇناسىۋەتلىك چوڭ ئىش ئىكەن، ئۇ كىشى سىلىگە خەيرلىك تىلەيدۇ.

— ئوبدان، ئەمىسە گەپ مۇنداق بولسۇن: مانا بۇ كىشى، — دېدى مەھمۇت مۇھىتى بايئاخۇننى كۆرسىتىپ تۇرۇپ، — ئەتە نامازدىگەر بىلەن نامازشام ئارىلىقىدا چوجاڭنىڭ يېڭىشەھەردىكى ئۆيىگە سالامغا بارىدۇ. بارغىچە ھېچقانداق ئالاقە - گۇۋاھنامە بېرىلمەيدۇ. چوجاڭنىڭ نېمە گېپى بولسا، مۇشۇ كىشىگە خاتىرجەم دەۋەرسۇن، بۇ كىشىگە دېيىلگەن گەپ مېنىڭ ئۆزەمگە دېگەنگە ئوخشاش، يەنە نېمە ئىش بار؟

— باشقا ئىش يوق تەقسىر، — دېدى گارنىزون شتابىنىڭ خادىمى، ئاندىن بايئاخۇنغا ئوبدان سىنچىلاپ قارىۋالغاندىن كېيىن ئىشخانىدىن چىقىپ كەتتى.

ھويلىدا مۇنداقلا ئاددىي بىر مەپە يولغا چىقىشقا تەييار تۇراتتى.

بايئاخۇن دىگەرنى ئوقۇپ بولۇپ ئۆزىنى تۈزەشتۈرگەندىن كېيىن، بىسمىللا دەپ ئوڭ پۇتى بىلەن بوسۇغا ئاتلاپ ئۆيدىن چىقتى. سىرتتا پۇقراچە كىيىنگەن ئېگىز بويلۇق بىر مۇھاپىزەتچى بىلەن يەنە بىر ھارۋىكەش ئۇنى مەپە يېنىدا ساقلاپ تۇراتتى. ئۇلار سالاملاشقاندىن كېيىن مۇھاپىزەتچى بايئاخۇننى مەپىگە چىقىرىپ قويۇپ، ئۆزى مەپىنىڭ ئالدى تەرەپ ئوڭ شوتىسىغا سەكرەپ چىقىپ جايلاشتى، مەپە يېڭىشەھەر تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

بۇ كۈنلەردە مەھمۇت مۇھىتى بەكمۇ قىيىن ئەھۋالدا قالغانىدى. ئۆلكە دۇبەنى شېڭ شىسەي قەشقەردە تۇرۇۋاتقان قوراللىق كۈچلەرنىڭ باشلىقلىرىدىن خوجانىياز ھاجى بىلەن مەھمۇت مۇھىتىنى يوقىتىشنىڭ كويىغا چۈشكەن بولۇپ، بىرىنچى قەدەمدە خوجانىياز ھاجىنى ئۆلكە مۇئاۋىن رەئىسى نامى بىلەن يۆتكەپ ئېلىپ كەتكەن، مەھمۇت مۇھىتى بولسا ئۆزىگە بېرىلگەن بىر سىجاڭلىق مەنسىپى بىلەن قەشقەردە يالغۇز قالغانىدى. شېڭ شىسەي مەھمۇت مۇھىتىنى تىزگىنلەپ تۇرۇش ئۈچۈن ليۇ بىڭ دېگەن ئادەمنى قەشقەر گارنىزون قوماندانى قىلىپ تەيىنلەپ، شۇنىڭدىمۇ خاتىرجەم بولالماي، مەھمۇت سىجاڭنىڭ كۈچىنى ئاجىزلىتىش ئۈچۈن ئۇنىڭ تايانچ كادىرلىرى، تۇەنجاڭ، ليەنجاڭلىرىدىن بولۇپ 10 نەچچە كىشىنى مەھمۇت سىجاڭنىڭ ئۇنىمىغىنىغا قويماي، ئۆگىنىشكە دەپ ئۈرۈمچىگە چاقىرتىۋالغاندى. ئۇنىڭدىن باشقا شېڭ شىسەي يەنە قەشقەر شەھىرى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ساقچى ئورۇنلىرىنى ئىگىلەپ، كەڭ ئىشپىيونلۇق تورى ئارقىلىق مەھمۇت سىجاڭ ۋە ئۇنىڭ

تۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
تۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پىكىنى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

ئادەملىرىنىڭ قاتتىق نازارەت ئاستىغا ئالغانىدى. مەھمۇت مۇھىتى شىڭ شىسەينىڭ ئۆزىنى يوقىتىش سۇيىقەستىنى بىلگەن بولسىمۇ، لېكىن شىڭ شىسەيگە ئوچۇق قارشى چىقالمايتتى، چۈنكى سوۋېت ھۆكۈمىتى شىڭ شىسەينى قوللايتتى. ۋەزىيەتكە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، مەھمۇت مۇھىتى ئەڭ ئىشەنچلىك كىشىلىرى بىلەن مەخپىي مۇزاكىرە ئۆتكۈزگەندە بىرسى يىغىن مەزمۇنىنى قەشقەر گارنىزون قوماندانى ليۇ بىڭغا ۋە سوۋېت كونسۇلىغا يەتكۈزۈپ قويىدۇ. بۇنداق ئىش يەنە ئىككىنچى قېتىم تەكرارلىنىدۇ، ئىشلار ئۇدۇللۇق شىڭ شىسەيگە مەلۇم بولۇپ تۇرىدۇ، شۇنىڭدىن كېيىن شىڭ شىسەي مەھمۇت مۇھىتىنىڭ ئاساسلىق كادىرلىرىدىن يەنە يىگىرمە نەچچە كىشىنى ئۇرۇمچىگە چاقىرتىۋالىدۇ. مۇشۇلارنى ئويلاپ بايئاخۇن ئۆزىنىڭ يېڭىشەھەر گارنىزون سىياسىي باشقارما باشلىقىنىڭ ئۆيىگە قانداق بېرىپ قالغانلىقىنى تۇيماي قالدى.

بايئاخۇن مۇھاپىزەتچىسىنى سىرتتا قالدۇرۇپ قوبۇلخانىغا مەپكەش بىلەن بىللە كىردى. مېھمانلارنى باشقارما باشلىقىنىڭ كاتىپى — تۇنۇگۈن مەھمۇت مۇھىتىنىڭ ئىشخانىسىغا بارغان ھېلىقى پاكار كىشى ئوچۇق چىراي قارشى ئېلىپ بۇ يەرگە باشلاپ كىرگەنىدى.

— مانا بۇ كىشى چوڭ جانابلىرى بولىدۇ، — دەپ تونۇشتۇردى ئۇ يېنىدىكى تۈگمىلىرى ياندىن ئېتىلىدىغان ئۇزۇن چاپان كىيگەن ئېگىز بويلۇق تاقىرباش، قاشلىرى ئۆسكىلەڭ كەلگەن ئورۇق خەنزۇ كىشىنى كۆرسىتىپ. باشقارما باشلىقى ئۇلارنى ئورۇندۇققا تەكلىپ قىلدى ۋە سىجاڭنىڭ ئامانلىقىنى سورىدى. كاتىپ ئاردىكى گەپلەرنى تەرجىمە قىلىپ تۇردى.

— ھەرقايسىلىرى بىلەن كۆرۈشكىنىمدىن بەك خۇرسەنمەن، — دېدى باشقارما باشلىقى ۋە مەپكەشنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ، — بۇ كىشى كىم بولىدۇ، — دەپ سورىدى.

— بۇ كىشى تۇڭچى بولىدۇ، — دېدى بايئاخۇن.

بۇ «تۇڭچى» ئەسلىدە ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنىپ تۈرمىدە ياتقان جىنايەتچى بولۇپ، ئۇستا تىلماچ ئىدى. مەھمۇت مۇھىتى بۈگۈن ئۇنى بايئاخۇنغا «مەپكەش» قىلىپ قوشۇپ بەرگەنىدى.

— بۇ كىشى چىقىپ كەتسۇن، بىز ئىككىمىز يالغۇز سۆزلىشىمىز، بۇ كىشىمۇ چىقىپ كېتىدۇ، — دەپ ئۆزىنىڭ تەرجىمانىنى كۆرسەتتى.

— مەن سىنىڭ سۆزىڭنى بىلمەيمەن، — دېدى بايئاخۇن.

— مەن سىنىڭ سۆزۈڭنى بىلىمەن، — دېدى باشقارما باشلىقى ئۇيغۇرچە ئوبدانلا تەلەپپۇز بىلەن، ئۇ ئۆزىنىڭ تەرجىمانىغا ئىما قىلغانىدى، كاتىپ بايئاخۇننىڭ تۇڭچىسىنى باشلاپ چىقىپ كەتتى.

ئىككەيلەن يالغۇز قالغاندىن كېيىن ئۆي ئىچى سىرلىق جىمجىتلىققا چۆكتى. ئەمدى ئۇلار تەرجىمانسىز سۆزلەشتى، باشقارما باشلىقىنىڭ سۆزى ئانچە راۋان بولمىسىمۇ، مەزمۇنى ئېنىق ئىدى.

— ھازىر مەھمۇت سىجاڭغا يامان بولدى، — دەپ سۆز باشلىدى باشقارما باشلىقى تاقىر بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ.

— بۇ قانداق گەپ؟!

— سىجاڭنىڭ يېنىدا ئىشپىيون بەك كۆپ، شىڭ دۇبەن بوش ئادەم ئەمەس، ئۇ سىلەرنىڭ سىلىڭبۇغا نۇرغۇن ئىشپىيون قويدى. سەن بۇنى بىلەمسەن؟

— بۇنى بىز بىلىمىز.

— ھەي . . . شۇنداق، سەن بىلىسەن، لېكىن كىم ئىشپىيون بۇنىمۇ بىلەمسەن؟

— بۇنى سەن بىلەمسەن؟

— مەن ئوبدان بىلىمەن. گەپ مانا مۇشۇ يەردە. ئۇ يەردىكى ئىشپىيونلارنى مەن سىجاڭغا دەپ بەرسەم بولامدۇ؟

— بايئاخۇن سەل تۇرۇپ قالدى - يۇ، ئۆزىدىكى ئەجەپلىنىشنى چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ:

— سەن نېمىشقا ئىشپىيونلارنى سىجاڭغا دەپ بېرىسەن؟ سەن توغرا دېمەيسەن، بىز ئىشەنمەيمىز، — دېدى ئاخىر.

— راست دېمەيسەن، ئەگەر مەن ئىشپىيونلارنى ئېيتىپ بەرسەم سىجاڭ گېپىمگە ئىشەنمەيدۇ. ھازىر مەندە دۇبەن ئەۋەتكەن بىر مەخپىي ئالاقە بار، بۇ دۇبەن ئۆزى قول قويغان ئىشپىيونلارنىڭ تىزىملىكى، مەن شۇنى سىجاڭغا بەرمەكچى، قانداق بولامدۇ؟ — چۇجاڭ سەل تۇرۇۋالغاندىن كېيىن: — ئەھۋال سىلەر ئويلىغاندىن كۆپ ئېغىر، — دەپ قوشۇپ قويدى.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ بايئاخۇن سەل ئويلىنىپ قالدى.

— سەن كىمنىڭ ئادىمى؟ — دېدى بايئاخۇن.

— مەن شىڭ دۇبەننىڭ ئادىمى، ھوشۇم جايىدا، سىلەر ئۈچۈن ئىشلىمەيمەن، لېكىن تىزىملىكنى بېرىشتە مېنىڭ ئالاھىدە بىر شەرتىم بار، سىجاڭ بۇنى چوقۇم ئورۇنداپ بېرىشى كېرەك.

— ئۇ قانداق شەرت؟

— سىجاڭ قەشقەر شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىنىڭ جۇيجاڭىنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىپ بېرىدۇ.

بايئاخۇن كەينى - كەينىدىن چىقىۋاتقان بۇ يوچۇن گەپلەرنى ئاڭلاپ ئۆزىنى تېخىمۇ تەمكىن تۇتۇشقا تىرىشتى.

— ئۇ قانداق ئادەم، نېمىشقا ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنىدۇ؟

— جۇيجاڭ ياخشى ئادەم، لېكىن ئۇ ئۆلسە ئۇنىڭ خوتۇنىنى مەن ئالىمەن.

— ياخشى ئادەمگە ئۇۋال بولغۇدەك، بولمايدۇ، باشقا شەرتىڭ بولسا دە، بىز ئورۇندايلى.

— باشقا شەرتىم يوق، سەن بىر ياخشى نىيەتلىك مۇسۇلمان، چىرايىڭدىن نۇر يېغىپ تۇرۇپتۇ، مەن بىلىمەن، باشقىلارغا ئۇۋال بولىدىغان ئىشنى سەن قىلمايسەن، لېكىن ئەھۋال مۇشۇ يەرگە يەتكەندىمۇ ئارىسالدى بولىدىغان ئىش بولسا، بولۇنغان گەپ مۇشۇ يەردە قالسۇن، مەن ساڭا يەنە شۇنى دەي:

— جۇيجاڭنىڭ راستىنلا ئۆلۈمگە لايىق جىنايىتى بار، مەن ئۇنى ئۆزەم توغرىلاپ تەييارلاپ قويدۇم، سىجاڭ پەقەت ھۆكۈمنى ئېلان قىلىپ، ئىجرا قىلىپ بەرسىلا بولىدى. سىلەرگە ھېچقانداق ئاۋارىچىلىق يوق.

— قولۇڭدىكى ھۆججەتنى قاچان بېرىسەن؟ — دېدى بايئاخۇن، سەل ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن.

— ئۆلۈم جازاسى ئىجرا قىلىنىپ بولغاندا.

— سېنىڭ گېپىڭگە قانداق ئىشىنىمىز؟

— ئەگەر سىجاڭ مەسلىھەتىمىزگە كۆنسە

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

قالغان ئىشنى شۇ چاغدا دېيىشەيلى، گەپ مۇشۇ يەرگىچە بولسۇن، — دەپ چۇجاڭ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

بايئاخۇن ئەزىزى مېڭىشقا تەمشەلدى.

كېيىنكى قېتىملىق سۆھبەت ئەتىسى 6-دېۋىزىيە شتابىغا يېقىن جايدىكى بىر يەرلىك كىشىنىڭ مېھمانخانىسىدا بولدى. بۇ قېتىمقى سۆھبەتكە بايئاخۇن ئەزىزى يالغۇز ئۆزى باردى، سۆھبەتتە چۇجاڭنىڭ تەلىپى ئورۇندىلىدىغان بولدى.

— پوچتا ئىدارىسىنىڭ جۈيجاڭى دۆلەت مەخپىيەتلىكى جىنايىتى بىلەن ئەيىبلىنىدۇ، — دېدى چۇجاڭ بايئاخۇنغا چۈشەندۈرۈپ، — مەن سىلەرگە بەرمەكچى بولغان ھۆججەت مۇشۇ ئاينىڭ 7 - كۈنى پوچتا ئىدارىسىغا يېتىپ كەلگەن، ئۇنى پوچتا ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ئۆزى قول قويۇپ ئالغان. ئەتىسى 8 - چېسلا مەن ئۇنى پوچتا ئىدارىسى باشلىقىنىڭ ئۆز قولىدىن ئالدىم. لېكىن خەت - ئالاقە تىزىملىك دەپتىرىگە قول قويمىدىم. جۈيجاڭ ئەمدى ھۆججەتنى ماڭا بەرگەنلىكىنى ئىسپاتلىيالمايدۇ. ئۇ دۆبەنىنىڭ قەتئىي مەخپىي ھۆججىتىنى يوقاتقان بولىدۇ، بۇ جىنايەت ئۆلۈم جازاسىغا تولۇق توشىدۇ. مېنىڭ ھۆججەتنى سىلەرگە تاپشۇرۇش ئىشىغا كەلسەك، سوراق كۈنى مېنى گۇۋاھلىققا چاقىرتىسىلەر، سوراقتىن كېيىن مېنى گۆرۈ ئورنىدا تۇتۇپ قالىسىلەر. كاتىپ ھۆججەتنى ئېلىپ كېلىپ مېنى قايتۇرۇپ كېتىدۇ.

2 - قېتىملىق سۆھبەت تۈگىدى. سۆھبەت ئاخىرلىشىپ جىددىي تەييارلىقتىن كېيىن شۇ كۈنى كېچىسى دېۋىزىيە ھەربىي سوتى سوت يىغىنى ئاچتى. سوتتا پوچتا ئىدارىسىنىڭ باشلىقى خەت - ئالاقە ئىشلىرىنىڭ راۋانلىقىنى ئېيتىپ، 7 - چېسلادىكى ھۆججەتنىڭ مۇناسىۋەتلىك كىشىگە يەتكۈزۈلگەنلىكىدە چىڭ تۇردى. گۇۋاھلىققا چۇجاڭ چاقىرتىلدى، مەخپىي ھۆججەتلەر تىزىملىك دەپتىرى كەلتۈرۈلدى، پوچتا ئىدارىسىنىڭ باشلىقى 8 - چېسلا كۈندىكى چىقىش خاتىرىسىگە قول قويۇلمىغانلىقىنى كۆرگەندە بىردىن تاتىرىپ ئوڭدىسىغا ئۇچۇپ كەتتى.

سوت ئاخىرلاشتى، سوتتا پوچتا ئىدارىسىنىڭ باشلىقى دۆلەت مەخپىيەتلىكىنى ساتقان جىنايىتى ئۈچۈن ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىندى.

ئەتىسى ئەتىگەندە سوتنىڭ ھۆكۈمى يېزىلغان ئېلان كوچىغا چاپلىنىپ، ھۆكۈم سائەت 10 لاردا ئىجرا قىلىندى. ئۇزۇن ئۆتمەي سىياسىي باشقارما كاتىپى مەخپىي ھۆججەتنى ئېلىپ كېلىپ، چۇجاڭنى ئېلىپ كەتتى.

پوچتا ئىدارىسىنىڭ باشلىقىغا ئۆلۈم جازاسى ئىجرا قىلىنىۋاتقان شۇ چاغدا ئۈچ كىشى قەشقەردىن تۇرپانغا قاراپ يولغا چىققانىدى، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىرى ئۇيغۇرچە ياساندۇرۇلغان خەنزۇ كىشى بولۇپ، بېشىغا تاشلانمىغان ئۆرە تېرە تۇماق، ئۇستىگە ئۇزۇن چەكمەن چاپان كىيدۈرۈلۈپ، بېلىگە پوتا باغلاپ قويۇلغان، گازىر كۆز، ساقاللىق بۇ كىشى جېنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئىچكىرىگە كېتىشكە رازى بولغان پوچتا ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ئىدى. سىلىڭبۇ ئۇنىڭغا يېتەرلىك خىراجەت بېرىپ، ئۇنىڭ توقسۇنغىچە بىخەتەر بېرىۋېلىشى ئۈچۈن ئىككى ئادەمنى قوشۇپ بەرگەنىدى. جازا مەيدانىدا ئېتىۋېتىلگەن كىشى بايئاخۇن بىلەن

چوجاڭنىڭ ئۆيىگە مەپە ھەيدەپ بارغان، ئەمەلىيەتتە پوچتا ئىدارىسى باشلىقىنىڭ كېيىمى كىيدۈرۈلگەن ھېلىقى تىلماچ ئىدى.

مەھمۇت سىجاڭ ھۆججەتنى ئېچىپ ئوقۇپ، ھۆججەتتە يېزىلغانلارغا ئىشىنەلمەي قالدى. ھۆججەتكە شېڭ شىسەينىڭ ئۆز ئىمزاسى قويۇلغان بولۇپ، مەھمۇت مۇھىتىنىڭ ئۇرۇمچىگە ئۆگىنىشكە بارغان بىر قىسىم مۇھىم ئادەملىرىنىڭ ئىسمى يېزىلغان ھەمدە ئۇلارنىڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغانلىقى، قەشقەر گارنىزون سىياسىي باشقارمىسىنىڭ ئۇلارنىڭ خىزمەتلىرىگە قولايلىق يارىتىپ بېرىشى ۋە ئۇلارنىڭ بىخەتەرلىكىگە مەسئۇل بولۇشى ئۇقتۇرۇلغانىدى.

مۇشۇ ئىشتىن كېيىن مەھمۇت مۇھىتى دېۋىزىيە شتابىدا بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلارنى ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل يۈرگۈزۈشكە ئىمكانىيەت قالمىغانلىقىنى تولۇق تونۇپ يەتكەنىدى. قانداق قىلىش كېرەك! ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ ئالدىدا ئىككى يول تۇراتتى، بىرى، جاننى تىكىپ قويۇپ ئىشەنچ بولمىغان جەڭگە ئاتلىنىپ قان تۆكۈش؛ يەنە بىرى پەشنى قېقىپ چەتكە چىقىپ كېتىش. ئۇنىڭ كۆڭلى كېيىنكى تەدبىرنى تارتىپ تۇرسىمۇ، لېكىن ئۆزىنى كېچە - كۈندۈز پايلاپ تۇرغان گارنىزون قوماندانى ليۇ بىڭنى قانداق ئازغاشتۇرۇپ قەشقەردىن چىقىپ كېتىش بىر مەسىلە ئىدى.

قەشقەر گارنىزون قوماندانى ليۇ بىڭ قەشقەر يېڭىشەھەر سېپىلى ئىچىدىكى گارنىزون شتابىنىڭ ھويلىسىدا ئۆزى يالغۇز ئەتىگەنلىك ھەربىي مەشىق چامباشچىلىق ھەرىكەتلىرىنى قىلىۋاتاتتى. سېپىل قاراۋۇللىرىنىڭ شۇ كۈنلۈك نۆۋەتچى باشلىقى ليۇ بىڭنىڭ ئالدىغا ئالدىراپ يېتىپ كەلدى.

— دوكلات قوماندان، — دېدى نۆۋەتچى پۇتلىرىنى جۈپلەپ ھەربىيچە سالام بېرىپ، - سېپىل ئۈستىدىكى قاراۋۇللار دۈربۇندا 30 — 40 ئادەمنىڭ كوناشەھەر تەرەپتىن بىز تەرەپكە كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ، مەن قاراپ باقسام ئۇلار 6 - دېۋىزىيىنىڭ ئەسكەرلىرىدەك تۇرىدۇ.

— ئۇلار قانچىلىك يىراقلىقتا؟ — دېدى قوماندان.

— مۆلچەرىمچە ئۇلار ھازىر بەش يول يىراقلىقتا بولسا كېرەك.

ئۇنىڭغىچە يەنە بىر ئوفىتسېر يۈگۈرۈپ كەلدى.

— دوكلات، — دېدى ئۇ ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ تۇرۇپ، — كوناشەھەردىن كېلىۋاتقان ئاتلىقلارنىڭ ئالدىدىكىسى مەھمۇت سىجاڭ ئىكەن، ئۇنى تونۇۋالدۇق.

— ئېنىق كۆردۈڭمۇ؟

— شۇنداق، قوماندان، مەن ئۇنى ۋە ئۇنىڭ مىنگەن ئېتىنى ئوبدان تونۇيمەن.

ليۇ بىڭ سەل جىددىيلەشكەندەك بولۇپ دەرھال ئۆزىنى ئوڭشىۋالدى.

— بۇيرۇق! — دېدى ليۇ بىڭ ئالدىدىكى ئىككى ئوفىتسېرغا قاراپ: — سېپىل ئۈستىدىكى قاراۋۇللار ھەسسىلەپ كۆپەيتىلسۇن، سېپىل ئىچى جىددىي ھالەتكە ئۆتسۇن.

ئاتلىقلار سېپىلغا يېقىنلاشقاندا ليۇ بىڭ رەسمىي ھەربىي كىيىم بىلەن بىرنەچچە ئادەمنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقتى. ليۇ بىڭ بىلەن ئاتلىقلار يۈزمۇ يۈز ئۇدۇللاشتى.

— سجاڭ جانابلىرى ئامان بولغاي، — دېدى ليۇ بىڭ ئوچۇق چىراي بىلەن كۈلۈپ تۇرۇپ، — مۇبارەك قەدەملىرىنىڭ بۇ يەرگە يېتىپ كېلىشىدىن خەۋەرسىز قاپتىمىز، ئالدىلىرىغا چىقالمىدۇق، كەچۈرگەيلا.

— ئۇنداق بولامدىغان، ئەتىسگەندە قوماندانىنىڭ ئارامىنى بۇزۇپ، جانابلىرىنى مالال قىلىپتىمىز، ئالدىلىرىدا خىجىلمەن، — دېدى مەھمۇت مۇھىتى ئاتتىن چۈشۈپ تەكەللۇپ بىلەن: — ئۇزۇندىن بۇيان يەپ يېتىپ ھورۇنلىشىپ قالدۇق، ھاۋا يېگەچ ئەتىگەنلىك چېنىقىشقا چىققان، جاناپلىرى بەھۇزۇر ئارام ئالغاي، — دەپ مەھمۇت مۇھىتى قولىنى كۆكسىگە قويدى؛ ئاندىن ئاتقا يەڭگىل مىنىپ ھەمراھلىرى بىلەن سىپىل ياقىلاپ سەھرا تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

گارنىزون قوماندانى ليۇ بىڭ ئاتلىقلارنىڭ كەينىدىن ئۇزۇنغىچە قاراپ تۇرۇپ قالدى، ئۇلارنىڭ ھەرىكىتىنى كۆزىتىش ئۈچۈن كەينىگە ئادەم قويدى. ئاتلىقلار يېزا يوللىرى بىلەن ئاتلىرىنى تەكشى يورغىلىتىپ خېچىرچىغىچە بارغاندىن كېيىن، ئۆستەڭ بويىدا ئاتتىن چۈشۈپ يۈز - كۆزلىرىنى يۇيۇپ ئازراق دەم ئېلىشتى، ئاندىن يەنە ئاتلىق كەينىگە قايتىپ سىپىل تۈۋىدىن ئۆتتى، ئۇلار كەلگەن يولى بىلەن ئۇدۇل شەھەرگە كىرىپ كەتتى.

شۇ كۈندىن باشلاپ ئەتىگەنلىك چېنىقىش ھەر كۈنى ئۆز قەرەلىدە بولۇپ تۇردى، چېنىقىش بەزى كۈنلىرى پىيادە، بەزى كۈنلىرى بولسا ئاتلىق ئېلىپ بېرىلاتتى. پىيادە بولغان كۈنلىرى مەھمۇت مۇھىتى ئادەملىرى بىلەن ھەزرەتكىچە ياكى مىراخۋاخشتامغىچە پىيادە بېرىپ كېلەتتى.

ئاتلىق بولغان كۈنلىرى ئوخشاش بىر يول بىلەن سىپىل تۈۋىدىن ئۆتۈپ، خېچىرچىغىچە بېرىپ ياناتتى. ئاتلىقلار بېرىپ قايتىشتا ھەر قېتىم سىپىل تۈۋىدىن ئۆتكەندە قاراۋۇللار بىر قېتىم جىددىيلەشتى. كۈنلەر ئۆتكەنچە بۇنداق جىددىيلىشىشمۇ پەسلەپ باردى.

بىر كۈنى مەھمۇت مۇھىتى شىڭ شىسەينىڭ تېلېگراممىسىنى تاپشۇرۇپ ئالدى. تېلېگراممىدا مەھمۇت سىجاڭنىڭ ئۆلكە بويىچە ئېچىلىدىغان يىغىننىڭ تەييارلىق كېڭەش ئىشلىرى ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە كېلىشىنى ئۇقتۇرۇلغانىدى. مەھمۇت مۇھىتى بۇنىڭ ئۆزىگە قويۇلغان قىلتاق ئىكەنلىكىنى ئېنىق كۆرۈپ يەتتى.

مەھمۇت مۇھىتى شىڭ دۇبەنگە جاۋاب تېلېگراممىسى يازدى، تېلېگراممىدا مۇنداق دېيىلدى: «مۆھتەرەم شىڭ دۇبەن جانابلىرى، كەمىنە مەن ئۆزۈمنىڭ يىغىن تەييارلىق ئىشى ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە بېرىش ھەققىدىكى تېلېگراممىنى تاپشۇرۇپ ئالدىم. ھازىر قەشقەردىكى ھەربىي قىسىمنىڭ ئىچى ئانچىلا تىنچ ئەمەس. بىر قىسىم جاھىل ئوفىتسېر ۋە ئەسكەرلەر بويۇنتاۋلۇق قىلىپ نەسىھەتنى قۇلاققا ئالماي، جاھاننى مالىمان قىلىش كويىدا بولۇۋاتىدۇ، ئۇلارنى نىيىتىدىن ياندۇرۇش، ھەربىي ئىنتىزامنى چىڭىتىش بىلەن كەمىنەنىڭ قولى بوشمايۋاتىدۇ. مەن يوق مەزگىلدە نادانلارنىڭ ئىش تېرىپ ئاۋامنى پاراكەندە قىلىپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ تۇرۇۋاتىمەن، شۇڭا مەسلىھەت ئىشى ئۈچۈن ھازىرچە ئاغام موسۇل ھاجى ھوزۇرلىرىغا بارىدۇ. بۇ يەردىكى ئىشلار ئىزىغا چۈشكەندىن كېيىن ئۆزۈم قوبۇللىرىغا بارىمەن».

دېمىسىمۇ شۇ مەزگىللەردە 6 - دىۋىزىيە

ئىچىدىكى بىر قىسىملارنىڭ قوزغىلىپ جەڭ بىلەن ئىشنى ھەل قىلىش نىيىتىدە بولۇۋاتقانلىقىنى شېڭ شىسەي بىلەتتى. ئەگەر سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقا تىرەك بولمىسا بۇنىڭغا بەرداشلىق بېرىشكە شېڭ شىسەينىڭ كۆزى يەتمەيتتى. شۇڭا شېڭ شىسەي مەھمۇت سىجاڭنىڭ تېلېگراممىسىغا باشقىچە پىكىردە بولدى.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، موسۇل ھاجى ئۈرۈمچىگە يېتىپ بارغاندا شېڭ شىسەي ھاجىمنى ئىززەت - ئىكرام بىلەن قارشى ئېلىپ بۇنىڭ بىلەن ئۈچ كېچە - كۈندۈز سۆھبەت قىلغانىكەن. سۆھبەت جەريانىدا موسۇل ھاجى باشتىن - ئاخىر بىشىنى تۆۋەن سېلىپ بىر ئېغىزمۇ سۆز قىلماي جىمجىت ئولتۇرۇپتۇ، ئۇ پەقەت تايىنىپ ئولتۇرغان ھاسىسىنىڭ ئۈچىنى پات - پات تاختايلىق پولغا توك - توك ئۇرۇپ قويىدىكەن. 3 - كۈنى شېڭ شىسەي تەكەللۇپىنى قويۇپ:

— ھاجىم، ئۈچ كۈن بولدى، بولۇنغان گەپلەرگە بىر ئېغىزمۇ جاۋاب قىلمىدى. مېنىڭ گېپىمنى چۈشەنگەنمىدۇ؟ — دەپتۇ. موسۇل ھاجى: — يىغىپ كەلگەندە، — دەپ ھاسىسىنى يەنە بىر قېتىم توك - توك ئۇرۇپ قويۇپ: — مۇشۇ زېمىننىڭ ئىشى ئىكەن، — دەپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن دۇبەن ھېچقانداق سۆز قىلماپتۇ، سۆھبەتمۇ ئاياغلىشىپتۇ. موسۇل ھاجىنى شېڭ شىسەي تەمىرات (قۇرۇلۇش) نازارىتىنىڭ نازىرى مەنسىپى بىلەن ئۈرۈمچىدە تۇتۇپ قاپتۇ.

ئۇزۇن ئۆتمەي مەھمۇت مۇھىتى شېڭ شىسەيگە مۇنداق مەزمۇندا يەنە بىر تېلېگراممىا يازدى: «ھازىر قەشقەردىكى ھەربىي قىسىملارنىڭ ئىچى بىر قەدەر تىنچلاندى. كەمىنە مەن دۇبەن جانابلىرى بىلەن دىدارلىشىش ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە بېرىشقا تەرەددۇتلاندىم، شۇندىمۇ ئەمدىلا تەرتىپكە چۈشكەن ھەربىي ئىچىنىڭ تىنچلىقىغا ئوبدان كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، مەن يوق مەزگىللەردە ھەربىي ئىچىدىكى ئەڭ نوپۇزلۇق كىشى ئاغام موسۇل ھاجىمنىڭ قەشقەردە تۇرۇپ بەرمىكى زۆرۈردەك تۇرىدۇ. موسۇل ھاجىم قەشقەرگە يېتىپ كەلگەن ھامان پېقىر يولغا چىقىدىغانلىقىمنى جانابلىرىغا مەلۇم قىلىمەن».

مەھمۇت مۇھىتىنى ئۈرۈمچىگە ئەكىلىش شېڭ شىسەي ئۆزۈندىن بېرى كۆزلەپ كېلىۋاتقان، ئۇنىڭ ئۈچۈن بەكمۇ مۇھىم ئىش ئىدى. شېڭ شىسەي ئىشنى ئاسانراق ھەل قىلىشنى ئويلايتتى، ئۇ سەل گۇمانلانغان بولسىمۇ، موسۇل ھاجىنى دەرھال قەشقەرگە يولغا سېلىۋەتتى.

1937 - يىل 4 - ئاينىڭ 8 - كۈنىدىكى ئەتىگەنلىك چېنىقىشتا مەھمۇت مۇھىتىغا يېقىندىن موسۇل ھاجى ھەمراھ بولدى. ئۇلار سېپىل تۈۋىدىن ئۆتكەندە سېپىل ئۈستىدىكى ئەسكەرلەر ئۆز جايلىرىدا مىلتىقلىرىنى قولتۇقلىشىپ ئەسنەپ ئولتۇرۇشاتتى. ئاتلىقلارنىڭ مەشىقتىن قايتقان - قايتمىغانلىقى بىلەنمۇ ھېچكىمنىڭ كارى بولمىدى. ئاتلىقلار شۇ ماڭغانچە يېڭىسارغا يېتىپ بارغاندىلا ئاندىن ئۇلارنىڭ مەشىقتىن قايتمىغانلىقى مەلۇم بولدى. مەھمۇت مۇھىتى يېڭىساردا ئۇ يەردە تۇرۇۋاتقان ئىشەنچلىك ئادىمى غوپۇر تۇەنجاڭ بىلەن كۆرۈشكەندىلا، ئاندىن ئۆز ئىشلىرىدىن خاتىرجەم بولغان ھەمدە ئۇ يەردىن يەكەنگە بېرىپ ھىندىستانغا ئۆتۈپ كەتكەن.

www.uyghurkitap.com

مەن كۆرگەن ماتېرىياللاردا مەھمۇت مۇھىتىنىڭ قەشقەردىن چىقىپ كەتكەن كۈنى 4 - ئاينىڭ 4 - كۈنى دېيىلگەن، ماڭا سۆزلەپ بەرگۈچىلەر بۇ كۈننى قەشقەرنىڭ بازار كۈنى ئىدى دەيدۇ. ئاتلىقلار يولدا قەشقەر شەھىرىگە كىرىۋاتقان نۇرغۇن بازارچىلارنىڭ مەسلىسىگە دۇچ كەلگەن. ئېنىقلىنىشىچە، قەشقەر شەھىرىدە پەيشەنبە كۈنى بازار بولىدىغان بولۇپ، مەھمۇت مۇھىتى 12 - ئاپرېل (بايرام) ھارپىسىدا چىقىپ كەتكەنلىكتىن، شۇ كۈنلەردىكى پەيشەنبە كۈنى كالىندار بويىچە 4 - ئاينىڭ 8 - (ياكى 1 - كۈنى) كۈنى بولىدۇ.

مەن بۇ ئىشلارنىڭ ھېچقايسىسىنىڭ شاھىدى ئەمەس، ئۇ چاغلاردا مەن تېخى دۇنياغا تۆرەلمىگەنىدىم. ئۈچ ئاغا - ئىنى — موسۇل مۇھىتى، مەخسۇت مۇھىتى، مەھمۇت مۇھىتىلارنىڭ تۇرپان ئاستانىدىكى قورۇ - جايلىرى بىزنىڭ مەھەللىدە بولۇپ، بوۋام نىياز ھاجى مۇھىتىلارنىڭ ۋەخپە ئىشلىرىغا ئارىلاشقان. كېيىن بۇ ئىش دادام ئىلياس قارىغا مىراس بولۇپ قالغانىكەن، دادامنىڭ تاغىسى ئابدۇراھمان پاقاباش 1932 - يىلدىكى قۇمۇل - تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىدا مۇھىتىلار بىلەن بىللە قەشقەرگە بارغان ھەمدە مايور دەرىجىسى بىلەن ئۇلارنىڭ يېنىدا خىزمەت قىلغان. دادامنىڭ ئىنىسى ئەيسا نىياز تۇرپان ۋە قەشقەرلەردە ئىزچىل ھالدا مەھمۇت مۇھىتىنىڭ مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىدا ئەسكەر بولۇپ تاكى 1935 - يىلى تاشكەنتكە ئۇقۇشقا ماڭغىچە دېۋىزىيە شتابىدا خىزمەت قىلغان. ئۆزۈم مۇھىتىلارنىڭ ئوغۇللىرىدىن ئۈچ كىشى بىلەن (گەرچە تەڭ دېمەتلىك بولمىسامۇ) بىۋاسىتە تونۇشىمەن.

مۇشۇنداق مۇناسىۋەتلەر تۈپەيلى، يىگىت چاغلىرىمدىمۇ يۇقىرىدا دېيىلگەن كىشىلەرنىڭ ئېغىزىدىن قۇمۇل - تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭى ھەققىدە ھەر خىل سورۇنلاردا پارچە - پۇرات ھەر خىل ئىشلارنى ئاڭلىغان بولسامۇ، ئۆز ۋاقتىدا ئۇلارغا ئانچىلا سەگەرمەپتىمەن. يېشىم چوڭىيىپ بىر قىسىم تارىخىي كىتابلارنى ئوقۇپ باقسام، ئۇلاردا خوجانىياز ھاجى، مەھمۇت مۇھىتىلارغا مۇناسىۋەتلىك بىر قىسىم ۋەقەلەر سۆزلىنىپتۇ. كېيىنرەك تەزكىرە ماتېرىياللىرىنى ئوقۇشقا كىرىشىپ قالدىم. گەرچە بۇ ماتېرىياللاردا نۇرغۇن مەلۇماتلار يېزىلغان بولسىمۇ، مەھمۇت مۇھىتىنىڭ چەتكە چىقىپ كېتىشىگە مۇناسىۋەتلىك بىز يۇقىرىدا بايان قىلغان ئىشلار ھەققىدە ھېچقانداق ماتېرىيال ئۇچراتمىدىم. بۇنداق بولۇشىدىكى سەۋەب، بۇ ئىشلارنى باشقا بىلىدىغان ئادەم يوقمۇ ياكى بۇ ئىشلار يېزىپ قالدۇرۇش قىممىتىگە ئىگە ئەمەس دەپ قارالغانمۇ، بۇنىسى ماڭا مەلۇم ئەمەس. مەن بۇ يازمامنىڭ دەسلەپكى نۇسخىسىنى چوڭ ئاكام يۇسۇپ ئىلياسقا ئوقۇپ بەرسەم، ئۇ، بۇلارنى ئۆزىنىڭ چوڭلاردىن بىرنەچچە قېتىم ئەينەن ئاڭلىغانلىقىنى ئېيتىپ، يازغانلىرىمنى تەستىقلىدى، بىر قىسىم مۇھىم تۈزىتىش ۋە تولۇقلاش پىكىرلىرىنى بەردى.

تەھرىرلىگۈچى: ئابلىز ئورخۇن

شىخشۇ يېزىسىدىكى قىرغىزلارنىڭ ئولتۇراقلىشىش سەۋەبى ۋە ئۇلارنىڭ يۇرت - ماكان قۇرۇش جەريانى

ئابدۇلئەزىز مامۇت

(قاغىلىق ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىدىن)

شىخشۇ يېزىسى قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان، ناھىيە مەركىزى بىلەن بولغان ئودۇل ئارىلىقى 115 كىلومېتىر، مۇساپىسى 170 كىلومېتىر كېلىدۇ. شەرقتە گۇما ناھىيىسى بىلەن، شىمالدا كۆكيار يېزىسى، ئۆششاقباش بازىرى، چوپان يېزىسى بىلەن، غەربتە تاشقورغان ناھىيىسى بىلەن، جەنۇبتا پاكىستان كونتروللۇقىدىكى كەشمىر رايونى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. بۇ يېزا ناھىيىگە ئەڭ يىراق بولۇپ، ھەيۋەتلىك قاراقۇرۇم تاغلىرىنىڭ ئىچكىرىسىگە جايلاشقان، ئىستراتېگىيىلىك ئورنى ئىنتايىن مۇھىم بولغان چېگرا يېزا، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 3500 مېتىردىن ئاشىدۇ. يېزىنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 9700 كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، ناھىيە زېمىنىنىڭ ئۈچتىن بىر قىسمىنى ئىگىلەيدۇ، بىراق پۈتۈنلەي تاغلىق، تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 500 گېكتارچە كېلىدۇ. يېزا بويىچە 931 ئائىلە، 4480 نوپۇس بار، ئاھالىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئۇيغۇرلار تەشكىل قىلىدۇ، ئۇنىڭدىن باشقا قىرغىز ۋە ئاز ساندىكى تاجىكلارمۇ بار. ئۇلار چارۋىچىلىقنى ئاساس، دېھقانچىلىقنى قوشۇمچە قىلىدۇ.

چارۋىچىلىقتا قوي، قوتاز، كالا، ئۆچكە، ئات، تۆگە بېقىلىدۇ. دېھقانچىلىقتا ئارپا، يازغى بۇغداي، پۇرچاق تېرىلىدۇ. يېزىنىڭ ھاۋا كىلىماتى ئىنتايىن ناچار بولۇپ، قىشتا قاتتىق سوغۇق بولىدۇ، قار، مۆلدۈر كۆپ ياغىدۇ. يازدا قۇرغاقچىلىق كۆپ بولىدۇ. يېزا تەۋەسىدە تاشتۇرۇق، قاراقۇرۇم، ئاقاز مۇزلۇقلىرى بار، كەلكۈن كۆپ كېلىدۇ.

1998 - يىلى يېزا تەۋەسىدىكى قىرغىز ئائىلىسى 146 گە، نوپۇسى 742 گە يەتكەن، ئۇلار يېزىلىق ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق ئورۇننىڭ 36 كىلومېتىر غەربىي جەنۇبىدىكى قۇلانئاغۇ (قۇلان جىلغىسى دېگەن مەنىدە) كەنتىگە ۋە يېزىلىق ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق ئورۇننىڭ 64 كىلومېتىر جەنۇبىدىكى راسكام (ئىنتايىن مۇۋاپىق يەر، خاسىيەتلىك جاي دېگەن مەنىدە) كەنتىگە توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان، ئۇلار ئاساسەن چارۋىچىلىق بىلەن، قوشۇمچە دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. يەرلىك ئۇيغۇر ئاھالىسىگە قوشنا بولغان قاراقۇرۇم

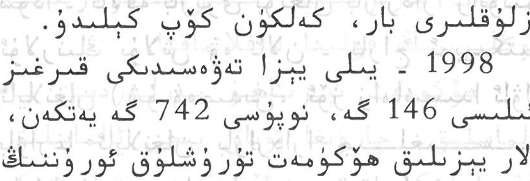

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

قىرغىزلىرىنىڭ بۇ جايلارغا كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ قېلىشىنىڭ سەۋەبى ۋە جەريانى مۇنداق:

مىلادى 1770 - يىلىدىن باشلاپ، هازىرقى پاكىستانغا قاراشلىق كەشمىر رايونىنىڭ كانجۇت ۋىلايىتىدە ئىستىخىيىلىك هالدا تەشكىللەنگەن بىر بۆلۈك قوراللىق گۇرۇھ بىر نەچچە قېتىم چېگرىدىن بۆسۈپ كىرىپ، هازىرقى قاغىلىق ناهىيىسىنىڭ شىخشۇ يېزىسىدىكى راسكام (قورۇل، ئىلەك)، قۇلانئاغۇ كەنتلىرىگە، كۆكيار يېزىسىدىكى ئاقمەسچىت، پۇسا، ئوتۇنسۇ كەنتلىرىگە، تاشقورغان ناهىيىسىنىڭ دەفتەر، مارياڭ يېزىلىرىنىڭ ئۆرۈك، پىل قاتارلىق جايلىرىغا باستۇرۇپ كېلىپ، پۇقرالارنىڭ چوڭ - كىچىك چارۋا هەم مال - مۈلۈكلىرىنى بۇلاپ چىقىپ كەتكەن. هەتتا ئەينى ۋاقىتتىكى تاشقى سودا - ئالاقە بازىرى بولغان بازاردارا رايونىمۇ ئۇلارنىڭ بۇلاش ۋە تالان - تاراج ئوبيېكتىغا ئايلانغان (شۇ ۋەجىدىن، ئۆز زامانىسىدا ئاۋات بازارغا ئايلانغان بازاردارا جىلغىسى خارابلىشىپ، تا هازىرغىچە قايتا ئەسلىگە كەلمىگەن، ئۇنىڭ بازاردارا دېگەن قۇرۇق نامىلا قالغان). پۇقرالار ۋە يەرلىك بەگلەر بۇ ئەھۋالنى هۆكۈمەتكە ئاڭلاتقان بولسىمۇ، يىراق ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك كىلىماتىغا ئادەتلىنىپ قالغان چېرىكلەرنىڭ هاۋاسى شالاڭ، ئېگىز تاغنىڭ جاپالىق تۇرمۇشىغا كۆنەلمەسلىكى، قاتناشنىڭ قۇلايسىزلىقى، ئوزۇق - تۈلۈك ۋە هەربىي تەمىناتنىڭ يېتىشمەسلىكى، چېگرا قاراۋۇللۇقىنىڭ ئاجىزلىقى تۈپەيلىدىن، يۇقىرىقى تاجاۋۇزچىلىق هەرىكەتلىرىگە قارىتا هۆكۈمەت هېچقانداق ئامال قىلالمىغان. ئاخىرىدا هۆكۈمەت دائىرىلىرى بۇ مەسىلىنى قايتا ئويلىشىپ، ئىلگىرى گۇما ناهىيىسىنىڭ شەيدۇللا رايونىغا قىرغىزلارنى كۆچۈرۈپ ئورۇنلاشتۇرۇپ، چېگرىنى تىنچىتقانلىق مىسالىغا ۋە تارىخىي تەجرىبىلەرگە ئاساسەن، قىرغىزلار يايلاقتا باغلىنىپ تۇرۇپ چېگرىنى ساقلاپ كانجۇتلۇقلارنى توسىيالايدۇ، دەپ قاراپ، راسكام رايونىغىمۇ قىرغىز ئاهالىسىنى كۆچۈرۈپ كېلىپ قورۇلچى قىلىش توغرىسىدا قارار چىقارغان ۋە 1772 - يىلى ئاقتۇ ناهىيىسىنىڭ چارلۇڭ يېزىسىدىن مۇھەممەت ئېلى ئائىلىسى، ماڭسۇر ئائىلىسى، تۇردى ئائىلىسى، مەمەنۇر ئائىلىسى، ئىش نەزەر هاجى ئائىلىسى، ساهىب هاجى ئائىلىسى هەم تاشقورغان ناهىيىسىنىڭ كۆكيار يېزىسىدىن بايجان ئائىلىسى، ئاسات ئائىلىسى، نورۇز ئائىلىسى، غوجاۋاي ئائىلىسى، شۇنداقلا گۇما ناهىيىسىنىڭ سانجۇ يېزىسىدىن تاجىباي ئائىلىسى، توختىمەت ئائىلىسى قاتارلىق 12 تۈتۈن، 53 قىرغىز ئاهالىسىنى يۆتكەپ كېلىپ، هەر بىر ئائىلىگە 40 تىن ئوغلاق، بىر ئازدىن تەڭگە پۇل يىغىش قىلىپ بېرىپ، ئۇلارنى قورۇلچى قىلىپ چېگرا ساقلاتقان. بايجان دېگەن كىشى ئۇلارغا ئاقساقال قىلىنغان. شۇنداقلا قاغىلىق ناهىيىسىنىڭ شىخشۇ رايونىغا تەۋە بولغان ئىسسىقسۇ، لەپەرت، جىلىسبېكەر، گەزيايلاق، تازپىتلىق، شورلۇق، زورئۆن، قارايار، ئېغىلداۋان، چوڭ بۆرىلىك، كىچىك بۆرىلىك قاتارلىق يايلاقلارنى ۋە ئۇ جايلاردىكى ئورمان، چېگرا ئېغىزى، يول، داۋانلارنى ئۇلارنىڭ باشقۇرۇپ پايدىلىنىشى ئۈچۈن بۇيرۇپ بەرگەن. ئۇلار دەسلەپتە راسكامنىڭ (قورۇل، ئىلەك) سۇرقۇۋەت دېگەن يېرىدە قورۇل

باققاچ، ماللىرىنى يۇقىرىقى يايلاقلاردا بېقىپ، ئاندىن ئازغار، كۆكتاش، باش ئەنجان، توققۇزبۇلاق، تاشوما قاتارلىق جايلاردا قوشۇمچە تېرىقچىلىق قىلىپ، ئوزۇقلۇقىنى قىسمەن هەل قىلغان. بۇنىڭ بىلەن چېگرا بويلىرى تىنچىپ، پۇقرالار خاتىرجەم تىرىكچىلىك قىلىشقا باشلىغان. كېيىن ئۇلار ئۆز يۇرتلىرىغا خەۋەر بېرىپ، تۇغقانلىرىنى ئەكەلدۇرگەن، شۇنىڭ بىلەن قىرغىز ئاهالىسى تەدرىجي كۆپىيىپ، 3 — 5 يىل ئىچىدە 21 ئائىلە، 80 نوپۇسقا يەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ چېگرىدا ۋەقە كۆرۈلمىگەن، قايتىپ كەتكەنلەرمۇ بولمىغان. هازىرقى قىرغىزلار شۇلارنىڭ ئەۋلادلىرىدۇر.

كېيىنكى ۋاقىتلارغا كەلگەندە، ئارقا - ئارقىدىن ئۆزئارا زېمىن تالىشىش، پاسىل تالىشىش ۋەقەلىرى يۈز بېرىپ، هۆكۈمەتنىڭ بېشىنى ئاغرىتقان. ئەينى چاغدىكى هۆكۈمەت بۇ ئىشنى تۇتۇپ، تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، مەخسۇس پەرمان چۈشۈرۈپ، قىرغىزلار «جوجۇرخەت» دەپ ئاتايدىغان بولۇغ خەت ئارقىلىق، راسكام (قورۇل) نىڭ شەرق تەرىپىدىن هازىرقى گۇما - قاغىلىق چېگرىسى بولغان كۆكئارت داۋىنىدىن باشلاپ، جەنۇبتا تىرامكەڭرى چوققىسىنى مەركەز قىلغان قارايار يايلىقى، ئېغىلداۋان، 6090 مېتىرلىق ئېگىزلىك، 5812 مېتىرلىق ئېگىزلىك، 5340 مېتىرلىق ئېگىزلىك، 5928 مېتىرلىق ئېگىزلىك، 5808 مېتىرلىق ئېگىزلىكنى پاسىل قىلغان هالدا قىرغىز جاڭگال، چىراغسالدى، بازاردارا، سۇرقۇ- ۋەت، قورۇل، قارايار، ئېغىلداۋان، چىنىش- تۇۋى، كىچىك بۆرىلىك، چوڭ بۆرىلىك، قېيىندو جىلغىسى، تاشوما، كۆكتاش، باش ئەنجان، چوڭ ئارسار، كىچىك ئارسار، زەيبۇلۇڭ، توققۇزبۇلاق قاتارلىق جايلارنى، غەربتە چوڭ توقاي، توققۇزبۇلاقنى مەركەز قىلغان هالدا ئۆپىراڭ دەرياسىنى پاسىل قىلىپ، شىمالدا يەكەن دەرياسىنى بويلاپ چوڭ توقاي، جىلىسبېكەر، ئاقتال جىلغىسى، مىسكەر، يېتىمقوزا، پىرسەنە، قۇمداۋان، قۇتۇز، پىل، لەپەرت، چېدىرتاش قاتارلىق جايلارنى، بۇ دائىرىدىكى يەر، يايلاق، ئورمان، چېگرا يوللىرىنى قاغىلىق ناهىيىسىگە تەۋە قورۇلچى پۇقرالارنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بەرگەن. مەزكۇر يايلاقلارنىڭ تەۋەلىكىنى قاغىلىق ناهىيىسىنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى بەشكەنت تاغ رايونىنىڭ قۇلانئاغۇ كەنتى مەمۇري جەھەتتىن كونكرېت باشقۇرۇپ كەلگەن. بۇنىڭغا ئەينى ۋاقىتتىكى هۆكۈمەت پەرمانى بولغان بولۇغ خەت گۇۋاھ. بۇ خەت هازىرغىچە قىرغىزلارنىڭ چوڭلىرىنىڭ قولىدا ساقلانماقتا.

هۆكۈمەت تېرىلغۇ يەرلەردىن باج ئالماسلىق، چارۋىغا تۇياق بېجى ئالماسلىق، يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتۈلگەن تەۋەلىكتىكى يايلاق، ئورمانلارنى نابۇت قىلىۋەتمەسلىك شەرتى بىلەن، مۇهەممەت نەزەربەگ، مۇهەممەت ئىمىن مولللارنى قاراۋۇل بېگى قىلىپ، قىرغىزلارنىڭ هەقسىز پايدىلىنىشىغا ئۆتكۈزۈپ بەرگەن. بۇنىڭ بەدىلىگە قىرغىزلار چەتنىڭ هەرقانداق مۇداخىلىسىنى توسىدىغان بولغان ۋە چېگرىدىن ئۆتكەن - كەچكەنلەرنى، گۇمانلىق كىشىلەرنى تەكشۈرۈپ يۇقىرىغا مەلۇم قىلىپ تۇرغان. كېيىنكى مەزگىللەردىمۇ ئۇلار چېگرىدا توختىمىغان ئەسكەرلەرگە يېقىندىن ماسلاشقان.

1945 - يىلىدىكى «تاغ ئىنقىلابى» دا،

تۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

قۇلانئاغۇ خەلقى ئۆزىنىڭ 9 ئوغلانىنى يىگىتلىككە تاپشۇرۇپ ئىنقىلابقا قاتناشتۇرغان، ئۇلاردىن بىرى شۇ چاغدا جەڭدە شېھىت بولغان. ئوسمان مۇسا دېگەن كىشى مىللىي ئارمىيىدە روتا كوماندىرى بولۇپ، ئىنقىلابتا خىزمەت كۆرسەتكەن. سەپتىن قايتقاندىن كېيىن، يۇرتىدا كەنت باشلىقى بولۇپ ئىشلىگەن.

قۇلانئاغۇ كەنتىدە 1956 - يىلى تۇنجى پەننىي باشلانغۇچ مەكتەپ قۇرۇلدى. قىرغىزلار ئىچىدىن تۇردى ھاجى، نەزەر چاۋار، ئوراز ياقۇپ، تۇردى ئوسمان، ئابدۇقادىر تۆمۈر، جىرىم مۇسا قاتارلىق ھۆكۈمەت كادىرلىرى؛ توختى جاپپار، خۇدابەردى نورۇز قاتارلىق مائارىپچىلار؛ ئوسمان مۇسا، كۆچ ماڭسۇر قاتارلىق كەنت باشلىقلىرى يېتىشىپ چىقتى. بولۇپمۇ كۆچ ماڭسۇر دېگەن كىشى يۇرت - ماكانىدىن خەۋەر ئېلىش، قېرىنداشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىش جەھەتتە ئالاھىدە كۈچ چىقاردى. قاراقۇرۇم قىرغىزلىرى 50 - يىللارنىڭ ئاخىرى 60 - يىللارنىڭ باشلىرىدىكى جامائەت ئاشخانىسى قۇرۇش ۋە ئوپچە ئەمگەك قىلىشتىن ئىبارەت ئىجتىمائىي سەۋەب ۋە جۇڭگو - ھىندىستان چېگرا توقۇنۇشى يۈزىسىدىن چېگرا جايلارنى دۆلەت مۇداپىئە ئېھتىياجىغا ماسلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت ھەربىي سەۋەب تۈپەيلىدىن، 200 يىللاپ ياشىغان ماكانىدىن بىر نۆۋەت ئايرىلىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. كېيىن يەنە قۇلانئاغۇ، راسكام كەنتلىرىگە قايتىپ، داۋاملىق تۇردە چارۋىچىلىق ۋە دېھقانچىلىق تۇرمۇشىنى باشلىدى.

ماتېرىيال بىلەن تەمىنلىگۈچىلەر:

ھەببۇللا يۈسۈپ (ناھىيىلىك سۇ ئىدارىسىنىڭ كادىرى).

تۇردى ئوسمان (قىرغىز، شىخشۇ يېزىسىنىڭ سابىق باشلىقى).

ئابدۇقادىر تۆمۈر (قىرغىز، شىخشۇ يېزىسىنىڭ سابىق باشلىقى).

تەھرىرلىگۈچى: خالىدە قادىر

«مارالبېشىدىكى يۇرتلار تەزكىرىسى»

بۇ تەزكىرىنى چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن جاڭ ساۋگۇاڭ تۈزگەن. ئۇ باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ دەرسلىك ماتېرىيالى سۈپىتىدە تۈزۈلگەن بولۇپ، گۇاڭشۇ زامانىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا كىتاب بولۇپ چىققان. كىتاب جەمئىي 11 ماۋزۇ بولۇپ 4000 خەت ئۆپچۆرىسىدە. كىتابتا مارالبېشىنىڭ تارىخ، سىياسەت، ئىقتىساد، ھەربىي ئىشلار، جۇغراپىيە، مىللەت قاتارلىق ئەھۋاللىرى بايان قىلىنىدۇ. مىللەت، نوپۇس، تاغ - دەريا، يوللارغا دائىر مەزمۇنلار ناھايىتى تەپسىلىي بولۇپ، مەلۇم پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگە. كىتابنىڭ گۇاڭشۇ 34 - يىلى (1908 - يىلى) دىكى قولىيازما نۇسخىسى، 1955 - يىلى خۇبېي ئۆلكىلىك كۇتۇپخانا تەرىپىدىن «شىنجاڭغا ئائىت 29 خىل يۇرت تەزكىرىسى» دېگەن نامدا بېسىلغان باسما نۇسخىسى، 1976- يىلى شىنجاڭ كۇتۇپخانىسى باستۇرغان كۆپەيتمە نۇسخىسى، 1986 - يىلى ياپونىيىدە بېسىلغان «شىنجاڭغا ئائىت 30 خىل يۇرت تەزكىرىسى» قاتارلىق نۇسخىلىرى بار.

چىن دوستلۇقنىڭ يالدامىسى

ماھمۇد زەيدى

(شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىدىن)

لۇتپۇللا مۇتەللىپ 1941 - يىلى سوۋېت مۇتەخەسسىسلىرىدىن تەركىب تاپقان بىر گۇرۇپپا ئېكسپېدىتسىيە خادىملىرىغا جەنۇبىي شىنجاڭ دالىلىرىدا رۇسچە تەرجىمان بولغانىدى. شۇ جەرياندا رۇس مۇتەخەسسىسلىرى بىلەن، بولۇپمۇ قىرغىز يىگىتى ئاقيول بىلەن يېقىن دوست بولۇشقان.

سەپەردىكى چىن دوستلۇق

قىرغىز يىگىت ئاقيول جەنۇبىي شىنجاڭدىكى قەشقەر، تاشقورغان، يەكەن، خوتەننىڭ يېزا - قىشلاقلىرىدا ئىلمىي تەكشۈرۈشتە بولغان بۇ گۇرۇپپىغا يول باشلاپ ماڭغان. ئۇ لۇتپۇللا بىلەن تەڭ دېمەتلىك ئىدى. شۇ قېتىمقى سەپەر ناھايىتى جاپالىق بولۇپ، تاغ يوللىرى ۋە يېزا - قىشلاقلاردا ئات. ئۇلاغلىقلا يۇرۇشكە توغرا كېلەتتى. ئۇ چاغدا شەرت - شارائىت بەك ناچار بولغاچقا، ئوزۇق-تۈلۈك ۋە يېپىنچىلارنى بىللە ئېلىپ يۈرۈشكە توغرا كېلەتتى. قونالغۇدا كەچلىكى شامنىڭ يورۇقىدىن پايدىلىنىلاتتى.

1941 - يىل 7 - ئايلاردا بۇ گۇرۇپپا قەشقەردىن پامىر ئېگىزلىكىگە سەپەر قىلىدۇ. گۇرۇپپا قەشقەردىكى قىرغىز ئۆيۈشمىسىدا تۇرغان چاغدا لۇتپۇللا قىرغىز يىگىت ئاقيول بىلەن تونۇشۇپ، ئۇنىڭ بىلەن پاتلا چىقىشىپ قالىدۇ، گۇرۇپپا يول باشلىغۇچىغا مۇھتاج ئىدى. لۇتپۇللانىڭ تەسىرى بىلەن ھېلىقى قىرغىز يىگىت بۇ جاپالىق سەپەردە يول باشلاپ ماڭىدىغانغا رازى بولىدۇ. ئۇلار تاشقورغان، قىزىلتاغ، قوشراپ، يەكەن قاتارلىق جايلاردىن ئۆتۈپ، تاكى خوتەندىكى يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىغا جايلاشقان قاراڭغۇ تاغ ئەتراپىغىچە بارىدۇ، بۇ جەرياندا گۇرۇپپىدىكىلەر ئويۇن - چاخچاق بىلەن كۈن ئۆتكۈزىدۇ. بولۇپمۇ لۇتپۇللا بىلەن ئاقيول ئىككەيلەن سەپەردە بىللە يېتىپ - قوپۇش، غىزادا بىللە بولۇش جەريانىدا سىردىشىپ، چىن دوستلاردىن بولۇپ قالىدۇ، ئۇزۇن يولدا دوستلار ناخشا، چۆچەك، ھېكايىلەرنى ئېيتىشىدۇ. دوستلۇق بۇ زېرىكىشلىك، ئۇزۇن يولنى قىسقارتىدۇ، سەپەردە لۇتپۇللا قولىغا قەلەم ئېلىپ خاتىرە دەپتىرىگە تەسىراتىنى ۋە شېئىرلارنى يازىدۇ، چالا ساۋات ئاقيولغا خەت ئۆگىتىپ، ساۋاتىنى چىقىرىدۇ. ئاقيول لۇتپۇللانىڭ يازغان شېئىرلىرىنى كۆچۈرۈپ چىقىدۇ ھەم ھەۋەس بىلەن ئوقۇپ يادلايدۇ. ئۇلار يول ماڭغاچ نۆۋەت بىلەن

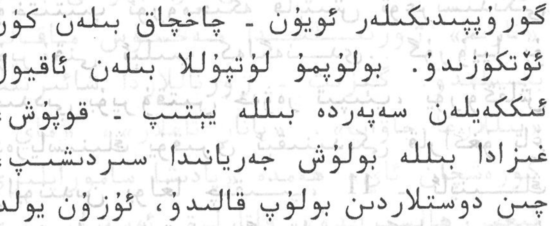

شېئىر دىكلاماتسىيە قىلىشىدۇ. ئاقىپول بىر تەرەپتىن بۇ شېئىرلارنى ساۋات چىقىرىش دەرسلىكى قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن بۇ شېئىرلار ئارقىلىق ئۆزىنى بەدىئىي جەھەتتىن تەربىيىلەپ ئىلغار ئىدىيە بىلەن قوراللاندۇرىدۇ. ئۇ كۆچۈرۈپ بىر دەپتەرنى توشقۇزىدۇ. ئاقىپول بۇ دەپتىرىنى 40 نەچچە يىل ئاۋايلاپ ساقلاپ كەلگەن.

قايتا تۇغۇلغان مۇتەللىپ

ئەقىدە ـ ئېتىقاد كىشى ھەرىكىتىگە يېتەكچىلىك قىلغۇچى خورىماس كۈچتۇر (خاتىرە دەپتىرىدىن).

1941 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ ئاخىرى شىۋىرغانلىق بىر كەچلىكى گۇرۇپپا ئەزالىرى ئۆز ئىشىنى يىغىشتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى، چۈنكى شۇ كۈنى ئالاقىچى دەرھال ئىشنى توختىتىپ ئۈرۈمچىگە قايتىش توغرىسىدىكى بۇيرۇقنى ئېلىپ كەلگەنىدى. گۇرۇپپا بۇ جىددىي بۇيرۇقتىن خەۋەر تېپىپ، يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىكى قاراڭغۇ تاغ رايونىدىن يولغا چىقىپ، 11 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەرگە قايتىپ كېلىدۇ ۋە بۇ يەردە ئۇزۇن تۇرماي ئۈرۈمچىگە يولغا چىقىدۇ. بۇ ئارىلىقتا يول باشلىغۇچى ئاقىپولمۇ ئەسلىدىكى جايى — سۇباش دېگەن يەرگە قايتماقچى بولىدۇ. لېكىن بىر ـ بىرىگە ئەجىل بولۇپ قالغان دوستلارنىڭ ئايرىلىشقا كۆڭلى ئۇنىمايدۇ، لۇتپۇللا بۇ دوستىنى كۆكئېرىق يېزىسىنىڭ چېتىگىچە ئۇزىتىپ بارىدۇ، خوشلىشىش ۋاقتىدا ئۇ مۇنۇ سۆزلەرنى قىلىدۇ:

— دوستۇم، سەن بىزنىڭ نېمە ئۈچۈن ئىشنى مۇنچىۋالا تېز يىغىشتۇرغىنىمىزنىڭ سەۋەبىنى بىلەمسەن؟ ھازىر نېمىس

فاشىستلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ھۇجۇم قىلىۋاتىدۇ، دۇنيادىكى ئاساسىي يۈزلىنىش — فاشىزمغا قارشى تۇرۇش. مەيلى بىز ھازىر ۋە ياكى كېيىن بولسۇن ھامىنى جەڭگە قاتناشماي قالمايمىز. بەلكىم ئۆلكىمىزدىمۇ ھۆرلۈك، ئەركىنلىك ئۈچۈن جەڭ، چېلىشلار ئەۋجىگە چىقار، قايسىدۇ بىرلىرىمىز بۇ ئۇرۇشلاردا غەلىبە قىلىپ، قايسىدۇ بىرلىرىمىز قۇربان بولۇپ كېتىشىمىز مۇمكىن. مۇبادا ئەھۋال شۇنداق بولۇپ قالسا، ھايات قالغىنىمىز، كېيىنچە تاپقان باللىرىمىزغا تارىخىمىزنى ئەسلىتىش يۈزىسىدىن قۇربان بولۇپ كەتكىنىمىزنىڭ ئىسمىنى قويۇپ قويايلى، بۇ دوستلۇقىمىزنىڭ يادنامىسى بولۇپ قالسۇن...

ئادەمنىڭ ياشلىقىدا ئېرىشكەن چوڭقۇر تەسىراتلار ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە تەسىرىنى يوقاتمايدۇ، بىرەر ياخشى كىتاب، بىرەر ياخشى ئادەمنىڭ بەرگەن تەسىرى كىشى ئۆمرىدە ئاجايىپ رول ئوينايدۇ، ئاقىپول ئەخلاق ـ پەزىلەتتە لۇتپۇللانىڭ تەسىرىگە چوڭقۇر ئۇچرىغانىدى. 1944 ـ يىلى نىلقىدا پارتلىغان ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى كېڭىيىپ، 1945 ـ يىلى پامىر ئېگىزلىكىگە تۇتاشقاندا، ئاقىپول خەلق قوراللىق قوزغىلىڭىغا ئاكتىپ قاتنىشىپ، ئۆزىنىڭ جۇشقۇن روھىنى نامايان قىلىدۇ. ۋەزىيەت تېز ئۆزگىرىپ، ئاقسۇدا قىزىل كۈچلەر بىلەن ئاقلار گىرەلىشىپ جەڭ بولغان پەيتلەردە ئاقىپولمۇ ناھايىتى جىددىيلىشىدۇ، كېيىن ئۇ لۇتپۇللانىڭ قولغا ئېلىنغانلىقىنى ئاڭلاپ چەكسىز قايغۇرىدۇ. ئۇ 1945 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى گومىنداڭ جاللاتلىرىنىڭ لۇتپۇللانى ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقاندا قاتتىق ئېچىنىدۇ ۋە دۈشمەنلەردىن چوقۇم قىساس

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئېلىشقا بەل باغلايدۇ. ئۇ قايغۇنى كۈچكە ئايلاندۇرۇپ، لۇتپۇللاچە قەھرىمانلىق بىلەن قەشقەردە ياشلارنى ھەرىكەتلەندۈرىدۇ ۋە ئۇلارنى قوراللىق قوزغىلاڭغا تەشكىللەشتە ئاكتىپ رول ئوينايدۇ. ئۇ 1946 - يىلى ئەتىيازدا باتالىئون كوماندىرى بولىدۇ. 1946-يىلدىكى گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ ئىمزالىغان «11 ماددىلىق بىتىم»نىڭ تەسىرىدە پۈتكۈل شىنجاڭدا دېموكراتىك سايلام ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلىدۇ. مانا شۇ مەزگىلدە ئاقىيولمۇ ئاكتىپ تەشۋىقات خىزمىتىدە رول ئوينايدۇ. ئەمما جەنۇبىي شىنجاڭدا بۇ پائالىيەت گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچراپ «11 ماددىلىق بىتىم»نىڭ روھىغا زىت ھەرىكەتلەر بولىدۇ، ھەتتا گومىنداڭ دائىرىلىرى «11 ماددىلىق بىتىم»نى يىرتىپ تاشلاپ، ئوچۇقتىن - ئوچۇق ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي تەرەپدارلىرىنى تۇتقۇن قىلىدۇ. مۇشۇ مەزگىلدە قەشقەردە ئاقىيولمۇ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۈرمىگە تاشلىنىدۇ. ئۇ تۈرمىدە قاتتىق قىيىن-قىستاقلارغا دۇچ كەلسىمۇ، جەسۇرانە ئىرادىسىنى يوقاتمايدۇ. ئۇ دۈشمەننىڭ قاتتىق-يۇمشاق قىيناشلىرىغا بەرداشلىق بېرىپ، 1949 - يىل 4 - ئايدا تۈرمىدىن چىقىدۇ.

ئاقىيول 1951 - يىلى لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ نامىدىكى «يىللارغا جاۋاب» ناملىق شېئىرلار توپلىمىنى كۆرۈپ قالىدۇ، ئۇنىڭغا بۇ شېئىر ئاجايىپ مۆجىزىدەك تۇيۇلىدۇ (بۇ كىتابچىنى سوۋېت يازغۇچىسى ھەسەنوف ئالمۇتا شەھىرىدە «يېڭى ھايات» نەشرىياتىدا ئۇيغۇر يېزىقىدا نەشر قىلدۇرۇپ شىنجاڭغا ئەۋەتىپ بەرگەن. بۇ يىللاردا مەكتەپلەرنىڭ دەرسلىكىنى سوۋېت ئۇيغۇر نەشرىياتلىرى تەرىپىدىن تەييارلىنىپ شىنجاڭغا ياردەم قىلىناتتى).

لۇتپۇللا مۇتەللىپنى كېچە - كۈندۈز ياد ئېتىپ كېلىۋاتقان ئاقىيول شۇ مەزگىلدە چوڭقۇر ھاياجان ئىچىدە ئاقسۇغا كېلىدۇ ۋە لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ قەبرىسىنى ئىزدەيدۇ، قەتلى قىلىنغانلارنىڭ قەبرىگاھىدا ئۇزاق سۈكۈتتە تۇرىدۇ ۋە لۇتپۇللانىڭ قەبرىسى بېشىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ قۇرئان تىلاۋەت قىلىدۇ. ئۇ «مەرھۇم دوستۇم لۇتپۇللا، سېنىڭ غايەڭ يولىدا كۈرەش قىلىمەن» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈپ بۇ يەردىن ئايرىلىدۇ.

1955 - يىل 9 - ئايدا لۇتپۇللانىڭ ۋاپات بولغانلىقىنىڭ 10 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن «تارىم» ژۇرنىلىدا مەخسۇس ماقالە بېسىلىدۇ. گېزىت - ژۇرناللاردا شائىرنىڭ «يىللارغا جاۋاب»، «يانار تاغلار»، «ماي - كۈرەشچان ئاي» ھەمدە «پادىشا سامورايلىرى ئېغىر ھالسىرايدۇ» قاتارلىق ئەسەرلىرى ئېلان قىلىنىدۇ. ئاقىيولنىڭ كۆڭلىدە چوڭقۇر ھاياجان ۋە ئۈمىدۋارلىق دولقۇنلايدۇ. شۇ چاغلاردا ئۇ ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولۇپ، رەپىقىسى ئوغۇل تۇغىدۇ، ئاقىيول خۇشاللىقىدىن قىن - قىنىغا پاتماي قالىدۇ، نەتىجىدە «لۇتپۇللا!» دەپ ۋارقىرايدۇ، ئۆتكەن يىللارنى، لۇتپۇللا بىلەن بىرگە ئۆتكەن كۈنلەرنى ئەسلەيدۇ، ۋەدىلىرى كۆز ئالدىدىن بىرمۇ بىر ئۆتىدۇ، ئاخىرى ئوغلىغا «مۇتەللىپ» دەپ ئىسىم قويىدۇ.

قىرغىزلاردىن چىققان بۇ جەسۇر ئوغلان ئاقىيول بىلىم ئېلىشنىڭ مۇھىملىقىنى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

چوڭقۇر چۈشەنگەچكە، ئوغلىنى مەكتەپكە ئاپىرىپ بىرىدۇ. مۇتەللىپمۇ مەكتەپتە ياخشى ئوقۇيدۇ. 1984 - يىلى «قەشقەر گېزىتى»دە قىرغىز ئوغلى مۇتەللىپنىڭ يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ پوچتا پونكىتىدا ئىشلەپ ئامىنىڭ قىزغىن مەدھىيىلىشىگە ئېرىشكەنلىكى خەۋەر قىلىنىدۇ.

پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ باھار شامىلى كىشىلەرنىڭ روھىي دۇنياسىدىكى قاتقان مۇزلارنى ئېرىتتى. ئۇزاقتىن كۆمۈلۈپ قالغان دوستلۇق بۇلاقلىرىنىڭ كۆزى ئېچىلغاندەك، ئاقىۋلنىڭ قەلبىدە ئۇزۇن يىللاردىن پىنھان تۇرۇۋاتقان دوستلۇق تۇيغۇلىرى فونتاندەك ئېتىلىپ چىقىشقا باشلىدى. 1982 - يىل 12 - ئاينىڭ بىر كۈنى ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتىنىڭ خادىمى ئابلىمىت ئىمىن ئاقىۋل ئاكىنى زىيارەت قىلىدۇ. يېزىقچىلىققا ھەۋەس قىلىدىغان ئابلىمىت ئىمىن ئۇنىڭدىن ھايات سەرگۈزەشتلىرىنى سۆزلەپ بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ. 60 ياشلار چامىسىدىكى ئاقىۋل لۇتپۇللا مۇتەللىپنى تىلغا ئېلىپ ھاياجان ئىچىدە ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئۆتكەن كۈنلىرىنى ئەسلەيدۇ، ئۇنىڭ ياش چاغلىرىدا يادلىۋالغان شېئىرلىرى خۇددى تاشقا مۆھۈر باسقاندەك قەلبىنىڭ چوڭقۇر قاتلىرىدا نەقىشلەنگەنىدى. ئاقىۋل ئاكا شۇ چاغدا 11 پارچە شېئىرنى يادلاپ بەرگەن، ئۇنىڭ تەپسىلىي جەريانى 1984 - يىلى «قەشقەر گېزىتى»دە تونۇشتۇرۇلغانىدى، شۇڭا بۇ يەردە تەپسىلىي توختالماي بۇ شېئىرلارنى بەردۇق.

لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ يېڭىدىن تېپىلغان شېئىرلىرى

تەييارلان ئوغلانلار

تۈنلەر ئاخىرىنى تاڭغا ئۇلاشقا،
زۇلمەت ئۆلىنى دائىم كولاشقا.
تەييارلان ئوغلانلار يەڭلەرنى تۇرۇپ،
تەييارلان، فرونتلاردا،
قىزىتىپ جەڭلەرنى،
ھۇررا توۋلاشقا.

داۋانلار ئاشمەن

داۋانلار ئاشمەن توختىماي چۈنكى،
داۋانلار ئاشمىسا، مەنزىل كۆرۈنمەس.
چىقمىسا بىر بوران، سۇرۇلۇپ بۇلۇت،
ئارقىدىن ئىللىق ئاپتاپ كۆرۈنمەس.

راۋابىڭنى يېڭى مۇقامغا چال

راۋابىڭنى يېڭى مۇقامغا سازلىمىساڭ،
كونا مۇقامىڭ، دوستۇم، قۇلاققا ياقماس.

باغ ياساپ، گۈللەر تىرىپ كۆكەرتمىسەڭ،
قاقشال باغدا بۇلبۇللار قانات قاقماس.

«ئاھ، داد» ئەيتىش ئۆتمۈشنىڭ مىراسى ئۇ،
بۇ مىراستىن ھېچكىم ئۇلۇشمۇ ئالماس.
كۈرەش بىلەن ئالغا چامداش چېغى بۇ،
كۈرەشچانلار فرونتنىڭ ئارقىدا قالماس.

ئىخ، دوستۇم، داتلىما، ئۈمىدلىك بول،
ئۈمىدسىزدىن ئەجدادى ھەم خۇشال بولماس.
ئالغا ئاتلا، تىرمىشىپ، توسقۇنلارنى يار،
شۇندا قىلغان ئارمانلىرىڭ يەردە قالماس.

يۈرەكلىك بول، يېڭىلىقلار يارات تىنماي،
قورقۇنچاقلار يېڭى ئىشقا قول سالالماس.
يېڭى ئىشلار كۈشەندىلىرى توسۇپ ھەرگىز،
بۇ سەپەردىن ئارقىمىزغا ياندۇرالماس.

قىپقىزىل گۈللەرگە تولسا يەر - جاھان

جەنۇبتىن، شىمالدىن تەڭ چىقسا بوران،
ۋەتىنىم ئۈستىدىن تارقىسا تۇمان.
ئارقىدىن كۆرسەتسە قۇياش ھۆسنىنى،
يايرىسا تۇنجىقىپ ياتقان ھەر بىر جان.
ياۋۇزلار تەختىنى چاقساق «ھۇررا» دەپ،
قىپقىزىل گۈللەرگە تولسا يەر - جاھان.

كۆرەش مۇشكۇل

كۆرەش مۇشكۇل ھەر قەدەمدە،
ئۇنىڭ مىڭ بىر داۋانى بار.
ئوڭۇشلۇق ئەمەس ئەسلا،
بوران - چاپقۇن، تۇمانى بار.

ئۇلۇغ ئىستەك

مېنىڭ قەلبىمدە بىر ئىستەك،
خەلقىمنىڭ بەختچۈن ئىشلەش.
كۆرەشتە تاڭ ۋەسلىگە يەتسەم،
بەختىنىڭ قەنتىنى چىشلەش.

ئېيتقىنا، سەندىن سوراي

ئەي ھىممەت ساي، كەڭرى ساي،
سەندىن ئۆتكەنلەر تالاي.
قاقشىدى قانچىلار سەندە،
قانچىلار سالدى ساراي.

تۈرمىدى ئۇزاق سارايلار،
يىغىلار بولغاچ تالاي.
ئېيتقىنا، كىم ماختىدى، كىم تىللىدى؟
مەن بۈگۈن سەندىن سوراي.

كەلگەندە شۇنداق بىر زامان

جەڭ قىلىپ ئاشسام داۋان،
يولۇمدا گۇم بولسا قاۋان.
كۈلسەم قاھ - قاھلاپ دوستلار بىلەن،
كەلگەندە شۇنداق بىر زامان.

چىچەكتى*

چىچەكتىدەك مۇنداق داۋان كۆرگىنىم يوق،
يامىششتىن قورقۇپ خىيال سۈرگىنىم يوق.
مەيلى ھاۋا شالاڭ بولسۇن، ياكى تۇتەك،
ئازابلىنىپ، ۋايساپ قاپاق تۈرگىنىم يوق.
ئەجەل يېتىپ بۇ يەردە ھەم ئۆلگىنىم يوق.

پارچىلار

كېلىڭلار، دوستلار ئوينايلى،
جەڭلەرگە بەل باغلايلى.
شېھىتلەر روھى خۇش بولسۇن،
ياۋۇزلار باغرىنى داغلايلى.

* * *

جەڭگە مىنگەن ئاتلارنىڭ،
ئوڭ يېنىدا تامغىسى.
قوشاق قېتىپ يىغلايدۇ،
شېھىتلارنىڭ ئانىسى.

* * *

بىلگىنكى دوستۇم، بۇ بىر ھەقىقەت،
سەۋەبسىز بولماس مۇھەببەت - نەپرەت.

1941 - يىل 6 — 11 - ئايلار

تەھرىرلىگۈچى: جەمىلە ئابلا

* چىچەكتى - تاشقورغان بىلەن چارلوڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئېگىز بىر داۋاننىڭ نامى.

www.uyghurkitap.com

جان تىكىپ ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە قاراقۇرۇم تاغلىرىنى كېسىپ ئۆتۈش پىداكارلىقى

— يىپەك يولىغا مەخپىي ساياھەت

قەدىمدە جۇڭگودىن رىم ئىمپېرىيىسىگىچە قىممەتلىك، ئېسىل يىپەك ماللىرى توشۇلغان ئوتتۇرا ئاسىيا بەلۋېغى يىپەك يولى دەپ ئاتالغان. يىپەك يولى ئاسىيا بىلەن ياۋروپانى تۇتاشتۇرغان مۇھىم بەلۋاغ بولۇپ، تارىختا سودا، مەدەنىيەت راسا گۈللەنگەن ئالتۇن دەۋرنى بېشىدىن كەچۈرگەن. جۇڭگو تۇپرىقى ئارقىلىق يىپەك يولىنى بويلاپ سەپەر قىلىش ئۈچۈن، گوبى چۆلى، تەكلىماكان چۆلى قاتارلىق چەكسىز قۇملۇقلارنى، تەڭرىتاغ، قاراقۇرۇم قاتارلىق ھەيۋەتلىك تاغ تىزمىلىرىنى ۋە جاپالىق ئۆتكەللەرنى بېسىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ.

بۇ دىياردا قىدىرىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان تولىمۇ ئاز ساندىكى ياپونىيىلىك ئېكسپېدىتسىيىچىلەر ئىچىدە خىنو تسۇتومونىڭ نامى ئالاھىدە تىلغا ئېلىنىدۇ. خىنو 1866 - يىلى ھازىرقى ئېھىمې ۋىلايىتىنىڭ كۇماسى كەنتىدە تۇغۇلغان. ئۆگىنىشكە ئىشتىياق باغلىغان خىنو پېداگوگىكا مەكتىپىنى پۈتتۈرۈپ، باشلانغۇچ مەكتەپتە مەلۇم ۋاقىت ئوقۇتقۇچىلىق قىلىدۇ. 1886 - يىلى ئوفىتسېرلار مەكتىپىگە كىرىدۇ ۋە 1889 - يىلى بۇ مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ قۇرۇقلۇق ئارمىيە شتابىدا تاشقى ئىشلارغا مەسئۇل بولۇپ ئىشلەيدۇ. ئەينى چاغدا ياپونىيە ھۆكۈمىتى روسىيە ۋە چىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ مەنپەئەتى بىلەن مۇرەككەپ باغلىنىشتا بولغان چاۋشەن يېرىم ئارىلى بىلەن جۇڭگونىڭ شەرقىي شىمالىنى ھەمدە جۇڭگونىڭ ئومۇمىي ۋەزىيىتىنى كۆزىتىش - تەكشۈرۈشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى.

خىنو خەنزۇ تىلىنى ياخشى ئۆگىنىدۇ، شۇڭا جۇڭگونىڭ ئەھۋالىنى پىششىق بىلىش بىلەن ھەربىيلەر ئىچىدە ئالاھىدە تونۇلىدۇ. 1906 - يىل 7 - ئايدا ھەربىي قىسمىنىڭ مەسلىھەتچىلەر شتابى ئۇنىڭ ئىلى رايونىنى مەركەز قىلىپ، تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىشى توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. خىنونىڭ ۋەزىپىسى شىنجاڭنىڭ يەر شەكلى تۈزۈلۈشىنى تەكشۈرۈش ھەمدە چىڭ ھۆكۈمىتى بىلەن روسىيىنىڭ چېگرا رايونىدىكى پائالىيەتلىرىنى كۆزىتىش ۋە تەتقىق قىلىش ئىدى.

جان تىكىپ گوبى چۆلىنى كېسىپ ئۆتۈش

خىنو بۇيرۇقنى ئالغاندىن كېيىن دەرھال شىنجاڭغا ئائىت ماتېرىياللارنى ئىزدەشكە كىرىشىدۇ. ئۇ چاغدا ياپونىيىدىن شىنجاڭغا ساياھەتكە كېلىدىغانلارمۇ، شىنجاڭغا ئائىت پايدىلىنىش ماتېرىياللىرىمۇ يوق ئىدى. شۇڭا ئۇ ئاۋۋال جۇڭگوغا بېرىپ ئاندىن پىلان

تۇزمەكچى بولدۇ. 9 - ئاينىڭ 7 - كۈنى توكيودىن يولغا چىقىپ 9 - ئاينىڭ 20 - كۈنى بېيجىڭغا يېتىپ باردۇ. بېيجىڭدىكى شىنجاڭنى تەكشۈرگەن نىشى خون گان دىنى مەزھىپىدىكى خولى يوشىئولاردىن ئاخبارات ئىگىلەيدۇ ۋە باۋدىڭدا 24 ياشلىق ئۇئي خاراتايىچى دېگەن يىگىتنىڭ بارلىقىنى بىلىپ، ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىدۇ. 10 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ئۇنىڭ بىلەن بىللە جۇڭگونىڭ ئىچكى قىسمىنى ئايلىنىشقا ئاتلىنىدۇ. ئۇئي خارا ئىسمىنى 原尚之 دەپ ئۆزگەرتىپ، چېچىنىمۇ بەئەينى جۇڭگولۇقلاردەك ياستىپ، تامامەن جۇڭگولۇق سىياقىدا باۋدىڭغا سىڭىپ كەتكەنىدى. شۇڭا خىنونىڭ ۋەزىپىسىنى ئورۇندىشىدا ئۇئي ئەڭ ياخشى سەپەرداش بولالايتتى. باشقىلارغا ئۇنى جۇڭگولۇق دەپ تونۇشتۇراتتى ۋە ئۆزىنىڭ ئىسمىنىمۇ 熙强 دەپ ئۆزگەرتىپ جۇڭگولۇق ساياھەتچىلى قىياپىتىگە كىرىۋالغانىدى. ئۇلار خېنەن ئۆلكىسىنىڭ شەنجۇ دېگەن يېرىدە نىشى خون گان مەزھىپىدىكى ئوتانى (大谷) بىلەن ئۇچرىشىپ قالىدۇ. يىپەك يولى ئېكسپېدىتسىيە پائالىيىتىنىڭ باشلامچىسى ئوتانى خىنوغا قىممەتلىك كۆرسەتمىلەرنى بېرىپلا قالماستىن، فوتو ئاپارات ۋە سائەتنى ئارىيەتكە بېرىدۇ ھەم ئۇنى قەشقەردىكى ئەنگلىيە كونسۇلى ماكارتنىيغا تونۇشتۇرۇپ خەت يېزىپ بېرىدۇ.

ئۇلار لەنجۇغا كېلىپ، ئات، ھارۋا تەييارلاپ، 12 - ئاينىڭ 18 - كۈنى يولغا چىقىدۇ، ئۇلار ياپونىيىلىكلەرنىڭ ئەنئەنىۋى بايرىمى — يېڭى يىلنى 东乐城 دېگەن غېرىبانە يېزىدا كۈتۈۋالىدۇ. 1 - ئاينىڭ 11 - كۈنىدىن باشلاپ كۈندۈزى دەم ئېلىپ كېچىسى سەپىرىنى داۋاملاشتۇرىدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى: 1) كېچىسى يول يۈرسە ئادەممۇ، ئاتمۇ ئۇسساپ كەتمەيدۇ، سۇنى تېجىگىلى بولىدۇ؛ 2) كېچىسى قۇملۇقتا شامال كۈچى ئاجىز بولىدۇ؛ 3) كېچىسى يول يۈرسە كۆپ تەرلەپ كەتمەيدۇ. بۇ تەجرىبە - ساۋاقلارنى ئوتانى ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتىنىڭ ئەزالىرىدىن ئاڭلاپ ئۆگەنگەنىدى. ئۇلار شۇنداق يول يۈرۈپ 18 - كۈنى ئەنشىگە يېتىپ باردۇ. ئەنشىدىن ئۆتۈپ گوبى چۆلىنى كېسىپ شىنجاڭغا بارغىلى بولاتتى. قۇملۇق دېگىنى گوبى چۆللۈكىنىڭ قۇملىرىلا بولۇپ قالماستىن، سېرىق توپا، ئۇششاق شېغىل تاشلارنىڭ چاڭ - توزانلىرى پۇرقۇراپ تۇرغان قاقاسلىق ئىدى. بۇ يوللاردا سۇ تېپىشمۇ تەس، تاپقاندىمۇ تۇزلۇق بولۇپ، ئادەم ۋە ئاتلار ئىچەلمەيتتى. ئۇلار قار - شىۋىرغانلارغا يولۇقۇپ بەش ئېشىكى ئۆلگەن بولسىمۇ، بۇ يولنىڭ يەنىلا سوزۇلۇپ تۈگىمەيۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئۇھ تارتىدۇ. ئىشقىلىپ ئۇلار چۆل سەپىرىنىڭ دەھشىتى ۋە جاپاسىنى راسا تېتىيدۇ. ئاخىرى 1 - ئاينىڭ 31 - كۈنى گوبى چۆلىنى ئامان - ئېسەن كېسىپ قۇمۇلغا چۈشۈپ ئارام ئالىدۇ. پايانسىز قۇم دېڭىزىدا مېڭىۋېتىپ ئوخشاش مەنزىرىدىن زېرىككەن ئادەمنىڭ بىر يۇرتقا كەلگەن چاغدىكى ھېسسىياتىغا، ئۇلارنىڭ خۇشال كەيپىياتىغا نېمىمۇ تەڭ كېلەلىسۇن.

شىنجاڭغا كىرىش ئېغىزى بولغان قۇمۇلنىڭ قوغۇن بىلەن نامى چىققان. ئۇلار قۇمۇلدا ئارامىمۇ ئالماي 2 - ئاينىڭ 4 - كۈنى كۆزلىگەن نىشان تۇرپانغا قاراپ يولغا چىقىدۇ.

2 - ئاينىڭ 14 - كۈنىدىن باشلاپ كۈندۈزى سەپىرىنى داۋاملاشتۇرىدۇ، چۈنكى

گوبى چۆلىنىڭ قىيىن ئۆتكىلىدىن ئۆتۈپ بولغانىدى. نېمە دېگەن بىلەن كۈندۈزدىكى سەپەر كىشىگە تېتىكلىك بېغىشلايدۇ. روھلانغان خىنو ئېتىغا قامچا سېلىپ تولۇپ تاشقان كەيپىياتتا سەپىرىنى داۋاملاشتۇردۇ. ئەتراپى تاغلار بىلەن قورشالغان تۇرپاننىڭ يەر شەكلى كىشىنى ئەجەبلەندۈردۇ. ئايدىڭكۆل دېڭىز يۈزىدىن 154 مېتىر تۆۋەن. بۇ ئويمانلىق شىنجاڭنىڭ مۇھىم قاتناش تۈگۈنلىرىنىڭ بىرى ئىدى. ئۇلار تۇرپانغا 17-كۈنى يېتىپ كېلىپ تۈزۈكرەك دەممۇ ئالمايلا، 20 - كۈنى شىنجاڭنىڭ سىياسىي مەركىزى ئۈرۈمچىگە قاراپ يولغا چىقىدۇ.

تەڭرىتاغ تىزمىلىرى ئارىسىدا ياپونىيىلىك يۈرتدىشى بىلەن ئۇچرىشىش

تۇرپاندىن ئۈرۈمچىگە بېرىش ئۈچۈن تەڭرىتاغ تىزمىلىرىدىن ئۆتۈش كېرەك. بۇ تاغ تىزمىلىرى قەدىمدىن تارتىپ يىپەك يولىدىكى ئەڭ مۇشەققەتلىك قىيىن ئۆتكەل بولۇپ كەلگەنىدى. تەڭرىتاغدىكى ئەڭ ئېگىز چوققا - بوغدا چوققىسىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 7439 مېتىر. ياپونىيىدىن يولغا چىققان چاغدىلا خىنو تەڭرىتاغدىن ئېشىپ، گوبى چۆلىنى كېسىپ ئۆتۈشتەك جاپا - مۇشەققەتنى ئويلاپ يەتكەن ۋە بارچە قىيىنچىلىقلارنى كۆزدە تۇتقانىدى.

بەكمۇ ئەجەبلىنەرلىك ئىش، ئۇلار تەڭرىتاغ تىزمىلىرىنى بويلاپ ماڭسىمۇ داۋانلار ئۇچرىمايدىكەن. تۇرپاندىن چىقىپ كەڭرى كەتكەن تۈزلەڭلىكتە كېتىۋېرىپ تۇيۇقسىزلا چوڭقۇر تاغ ئىچىگە كىرىپ قالغاندەك ھېسسىياتتا بولىدۇ. كۆلىمىنىڭ چوڭلۇقى بىلەن ئارال دۆلىتى ياپونىيىگە ئەسلا ئوخشىمايدىغانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلىدۇ.

ئەشۇ سەپەردە خىنو 2 - ئاينىڭ 24 - كۈنى تەڭرىتاغ تىزمىلىرى ئارىسىدا ياپونىيىلىك خاياشى دې كېنجىرو بىلەن ئۇچرىشىپ قالىدۇ. 24 ياشلىق خاياشى دې 1905 - يىلى شىنجاڭغا كەلگەنىدى. شۇ كۈنى ئۇ ئۈرۈمچىدىن بېيجىڭغا قاراپ كېتىۋاتقانىدى. تۈرلۈك تەھدىتلەرگە ئۇچراپ كۆپ تەجرىبە - ساۋاقلارغا ئىگە بولغان خاياشى دې خىنو ۋە ئۇنىڭ سەپەداشلىرىنىڭ يېنىدىن توختىماي تېز ئۆتۈپ كېتىدۇ. بىر ئازدىن كېيىن بىرسى ئۇنى قوغلاپ كېلىپ قولىغا بىر پارچە خەتنى مۇلايىملىق بىلەن تۇتقۇزۇپ قويىدۇ. خەتتە «قۇرۇقلۇق ئارمىيە ئوفىتسېرى خىنو سىز بىلەن كۆرۈشمەكچى» دېيىلگەنىدى. خەتنى بەرگەن كىشى باۋدىڭدىن بىللە سەپەرگە چىققان ئۇئي خارا ئىدى. خەت ياپونچە باسما ھەرپ بىلەن يېزىلغانىدى. چۈنكى خەنزۇچە يازسا جۇڭگولۇق بولسا بىلىپ قالىدۇ دەپ ئېھتىيات قىلىنغانىدى.

ياپونىيىدىن ناھايىتى يىراقلاردىكى تەڭرىتاغ ئارىسىدا ياپونىيىلىك يۈرتدىشىنى تۇنجى قېتىم ئۇچرىتىش ھەر ئىككىلىسىنى تولىمۇ خۇش قىلىۋەتكەنىدى. بۇ ئۇچرىشىش ئۇلاردا چوڭقۇر يېقىنچىلىق ھېسسىياتىنى تۇغدۇرغانىدى. كېيىن خاياشى دې خىنونىڭ 2 - قىزى بىلەن تويلىشىدۇ. خىنو 2 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىدۇ.

خاياشى دېنىڭ ياردىمىدە خىنونىڭ ئۈرۈمچىدىكى پائالىيىتى تولىمۇ ئوڭۇشلۇق ۋە مەزمۇنلۇق ئۆتىدۇ. چىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئەمەلدارلىرى ۋە روسىيە ۋەكىللىرى بىلەن بولغان ئۇچرىشىشلىرى قۇلايلىق بولىدۇ.

19 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرلىرىدىن 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە، روسىيىنىڭ جەنۇبقا قارىتا كېڭەيمىچىلىك سىياسىتى دۆلەتلەر ئارىسىدا توقۇنۇشلارنى كەلتۈرۈپ چىقارغانىدى يەنى جۇڭگونىڭ شەرقىي شىمالى، چاۋشەن يېرىم ئارىلىدا ياپونىيە بىلەن توقۇنۇشۇپ، روسىيە - ياپونىيە ئۇرۇشى پارتلىغانىدى. روسىيە چىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ زەئىپلەشكەنلىكىدىن پايدىلىنىپ ئىلى رايونىنى قانۇنسىز ئىگىلەپ، خەلقئارالىق باش قېتىمچىلىقنى كەلتۈرۈپ چىقارغانىدى. چىڭ ئەمەلدارلىرى روسىيىگە بولغان دۈشمەنلىك، قارشىلىق كەيپىياتى سەۋەبىدىن خىنونى دوستانە، قىزغىن كۈتۈۋالغان ۋە ئات - ھارۋا تەييارلاش، يول باشلىغۇچى تېپىپ بېرىش ئىشلىرىدا ياردەم قىلىپ خىنونىڭ تەكشۈرۈش خىزمىتىگە، سەپىرىگە نۇرغۇن قولايلىقلارنى يارىتىپ بەرگەنىدى.

خىنو ئۈرۈمچىدە گېنېرال چاڭگىن بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇنىڭ كۆڭلىگە يېقىپ قالىدۇ. ئۇنىڭ ئەكسىچە روسىيە كونسۇلى كىرتوكوف خىنو سالامغا بارغاندا ئۇنى مەنسىتمىگەندەك:

— سىزنىڭ سەپىرىڭىز ياپونىيە ھۆكۈمىتى ئۈچۈنمۇ ياكى چىڭ ھۆكۈمىتى ئۈچۈنمۇ؟ — دەپ سورايدۇ.

خىنو خاتىرجەم ھالدا:

— شەخسىي ساياھەتكە كەلدىم، — دەيدۇ.

كونسۇل ئۇنىڭ جاۋابىغا رازى بولمايدۇ ۋە:

— چېگرىدىكى شەھەر چۆچەككە بېرىش پىلانىڭىز بار ئوخشىمامدۇ؟

— ھەئە!

— ئۇ يەرنىڭ ساياھەتچىنى قىزىقتۇرغۇدەك يېرى يوق، قاقاس جەزىرە، جاپا تارتىپ قالىسىز.

— ئاگاھلاندۇرغانلىقىڭىزغا رەھمەت. قاقاس، جاپالىق دېگەن سۆزلىرىڭىزدىن، ئۇ يەرگە بەكمۇ قىزىقىۋاتىمەن.

خىنو چۆچەكتىن روسىيە ئارقىلىق غۇلجىغا بېرىشنى ئىلتىماس قىلغان بولسىمۇ، ئىلتىماسى قەتئىي رەت قىلىنىدۇ. خىنو شۇ سەۋەبتىن ئۈرۈمچىدە 3 - ئاينىڭ 24 - كۈنىگىچە تۇرۇپ قالىدۇ.

چىڭ ئەمەلدارلىرى ئۆزىتىشقا كېلىپ، ئۇنىڭ چۆچەككە قىينالماي يېتىپ بېرىشى ئۈچۈن، ئۇلار چۈشۈپ كەلگەن ئىككى چاقلىق ئات ھارۋىنىڭ ئورنىغا روسىيە پاسونىدىكى تۆت چاقلىق ئەپچىل ئات ھارۋىسىدىن بىرنى تەييارلاپ بېرىدۇ.

كۆزلىگەن نىشان — ئىلىغا بېرىش

ئۈرۈمچىدىن چىقىپ 30 - كۈنى كەڭرى كەتكەن قۇمۇشلۇق، سازلىقتىن ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ، يەنە يولۋاسقا ئوخشاش يىرتقۇچ ھايۋانلار بار جايلاردىنمۇ ئۆتۈشكە توغرا كېلەتتى. 4 - ئاي كىرىپ يوللار بارغانسېرى يامانلىشىپ، ئېرىگەن قار سۇلىرى يوللارنى پاتقاق قىلىۋەتكەچكە، مېڭىش تولىمۇ تەسكە توختايدۇ، ئۇلار تىزغىچە پاتقاق كېچىپ ئۈچ سائەتتەك يول مېڭىپمۇ ئالغا ئىلگىرىلىيەلمەيدۇ. كۆرمىگەن جاپالارنى چېكىپ ئاخىرى 4- ئاينىڭ 15 - كۈنى چۆچەككە يېتىپ بېرىپ، 21 - كۈنىگىچە تەكشۈرۈش ئېلىپ بارىدۇ. بۇ يەردىكى روسىيە كونسۇلى سوكوفنى زىيارەت قىلىدۇ. كونسۇل يول خېتى بەرمىگەچكە، خىنو كەلگەن يولى بىلەن كەينىگە يېنىپ

ئىلىغا بېرىشنى پىلانلايدۇ. بۇ قېتىمقى سەپەر جاپا - مۇشەققەتلىك بولىدۇ. 5 - ئاي كىرگەن بولسىمۇ، سايرام كۆلىنىڭ مۇز قاپلاپ تۇراتتى. سايرام كۆلى ۋە جەددىي دوقال، ئەگرى - بۈگرى داۋانلاردىن ئېشىپ، ئالۇچا چېچەكلىگەن توقايلىقتىن ئۆتۈپ، قىشنى باھارغا ئالماشقان يىپەك يولىدىكى تەبىئىي غارايىباتلىقنى كۆرۈپ ھەيران قالىدۇ ۋە زوقلىنىپ كېتىدۇ.

5 - ئاينىڭ 11 - كۈنى ئارزۇ قىلغان ئىلى دىيارىغا قەدەم تاشلاپ 13 - كۈنى شەھەر مەركىزىگە يېتىپ كېلىدۇ. ئۇلار ئۆتكەن يىلى 9 - ئايدا ياپونىيەدىن يولغا چىققاندىن بېرى سەككىز ئاي ئۆتكەنلىكى ۋە سەپەر ھاردۇقى يەتكەنلىكىنى ھېس قىلىشىدۇ.

ھازىرقى غۇلجىنى مەركەز قىلغان ئىلى ۋىلايىتى يىپەك يولىنىڭ ئاساسىي لىنىيىسىدىن چەتنىگەن جاي بولۇپ، سۈيى، يېرى مول، شىنجاڭدا سۈيى، يېرى مول، باياشات، مۇنبەتلىكى بىلەن تونۇلغان.

ئۇلار ئىلىدا ئالدى بىلەن چىڭ ئەمەلدارلىرىغا سالامغا بېرىپ، ئاندىن تەكشۈرۈش خىزمىتىنى باشلايدۇ. بۇ يەردە ئۇنىڭغا يەنە ئۈرۈمچىدە خوشلاشقان گېنېرال چاڭگىن بىلەن كۆرۈشۈش نېسىپ بولىدۇ. خىنونىڭ ھەمراھلىرىنى ياقتۇرۇپ قالغان گېنېرال چاڭگىن ئۇلارنى ئىلى ياشلىرىنىڭ تەلىم - تەربىيە خىزمىتىگە ياردەمدە بولۇشقا دەۋەت قىلىدۇ. خىنو ئۇئې خارانى قالدۇرۇپ كېتىشنى قارار قىلىدۇ. بۇنىڭ بەدىلىگە گېنېرال ئۇنىڭغا توختى ئىسىملىك ئەمەلدارنى ۋە ئېسىل ئىلى ئېتىنى قوشۇپ بېرىدۇ. بۇ يەرنىڭ جۇغراپىيىلىك ئەھۋالىدىن تولۇق خەۋەردار توختىنىڭ بىللە بولۇشى سەپەرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا خىنو ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىغا نۇرغۇن قولايلىقلارنى ئېلىپ كېلىدۇ. 5 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ئىلىدىن يولغا چىققاندا، چىڭ ئەمەلدارلىرى ئۇلارنى داغدۇغىلىق ئۇزىتىپ قويىدۇ ۋە تۈرلۈك تەييارلىقلارنى پۇختا قىلىپ، تەرجىمانىنىمۇ سەپلەپ ناھايىتى ئوڭۇشلۇق سەپەر شارائىتى يارىتىپ بېرىدۇ. خىنو ھىندىستان ئارقىلىق جۇڭگونىڭ ئىچكى جايلىرىغا بارغىچە توختى بىلەن بىللە بولىدۇ. خىنو بىلەن توختى چاڭجياڭ دەرياسى ئېغىزىدىكى چوڭ شەھەر — شاڭخەيدە ئايرىلىدۇ.

دۇنيانىڭ ئۆگزىسىگە سەپەر

ئىلىدىن چىقىپ قاراشەھەرگە بارغىچە 2- قېتىم تەڭرىتاغدىن ئۆتۈشكە توغرا كەلگەن بولسىمۇ، بۇ قېتىم ئۇلار يەر تۈزۈلۈشى، ئالاقە - ئۆچۈر، تاماق قاتارلىق جەھەتلەردىن ئانچە قىينالمايدۇ. گېنېرالنىڭ ئورۇنلاشتۇ- رۇشى بىلەن ھەر بىر ئۆتەڭدە چارۋىچىلار يول باشلاپ، قولايلىق يارىتىپ بېرىدۇ. خىنو ياردەمدە بولغانلارغا بېرىدىغان سوۋغات بولمىغاچقا، ناھايىتى تەڭلىكتە قالىدۇ.

ئۇ قاراشەھەردىن تارتىپ كۇچا، ئاقسۇ قاتارلىق قەدىمىي شەھەرلەرنى، تەڭرىتاغ تىزمىلىرىنىڭ جەنۇبىدىكى تەكلىماكان چۆلىنى بويلاپ قەشقەرگە يېتىپ بارىدۇ. بۇ يول يىپەك يولىنىڭ مەركىزىي بەلۋېغى بولۇپ، بۇددا دىنى خارابىلىرى - ئىزنالىرى نۇرغۇن ساقلىنىپ قالغانىدى. ئۇلارنىڭ بۇ سەپىرى 6- ئايدىن 8 - ئايغىچە بولغان ئەڭ ئىسسىق ۋاقىتقا توغرا كەلگەچكە، ماغدۇرسىزلىنىش، پاشا - كۇمۇتىلارغا يەم بولۇش، سۇدىن قىسىلىش قاتارلىق جاپا - مۇشەققەتلەرگە يولۇقىدۇ. كۇندۇزى ئات، ھارۋا بىلەن

يۈرۈشكە بولمىغاچقا، 6 - ئاينىڭ 28 - كۈندىن باشلاپ يەنە بىر نۆۋەت كۈندۈزى ئارام ئېلىپ كەچتە ھاۋا سالقىنلاشقاندا مېڭىشنى قارار قىلدۇ. مارالبېشىغا يېتىپ كەلگەندە بىر يەرلىك ئەمەلدار، سىلەرگە قىممەتلىك سوۋغا كەلتۈرىمەن، دەپ 40 كىلومېتىر يىراقتىكى ئۆستەڭدىن سۇ ئېلىپ كېلىدۇ. سۇنى ئىچىپ راھەتلەنگەن سەپەرداشلار بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇقراق تەملىك سۇ دۇنيادا يوقتۇر دېيىشىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇلار 8 - ئاينىڭ 8 - كۈنى تەڭرىتاغ جەنۇبىي يولىنىڭ ئاخىرقى بېكىتى قەشقەرگە يېتىپ بارىدۇ.

شىنجاڭنىڭ چەت - ياقىسى، پامىر ئېگىزلىكىنىڭ كىرىش ئېغىزى بولغان قەشقەر چىڭ ھۆكۈمىتى، روسىيە، ھىندىستان ئۈچ دۆلەتنىڭ چېگرا بەلۋېغى بولۇپ، بۇ يەردە چىڭ ھۆكۈمىتى ۋە روسىيە ئەمەلدارلىرىدىن باشقا، ئەينى چاغدا ھىندىستاننى مۇستەملىكە قىلغان ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ئەمەلدارلىرىمۇ بار ئىدى. قەشقەرگە يېتىپ بېرىپلا خىنو ئۈچ دۆلەتنىڭ ئەمەلدارلىرىنى زىيارەت قىلىدۇ. 11 - كۈنى ياپونىيىدىكى ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا خەت - چەك ئەۋەتىشكە مۇيەسسەر بولىدۇ ھەم جۇڭگو تۇپرىقىدا ئۇچراشقان ئوتانىغا ئامان - ئېسەن قەشقەرگە يېتىپ كەلدىم دەپ تېلېگرامما بېرىدۇ.

قەشقەردىن باشلانغان پامىر ئېگىزلىكى دۇنيا ئۆگزىسى دەپ ئاتالغان ئېگىز تاغ بەلۋېغى بولۇپ، ياپونىيىدىكى دېڭىز يۈزىدىن 3776 مېتىر ئېگىز بولغان فۇجى تېغىدىنمۇ 4000 مېتىر ئېگىز ئىدى. قەشقەردىن ھىندىستانغا ئۆتۈش ئۈچۈن قانداقلا بولمىسۇن قاراقۇرۇم تاغ تىزمىلىرىدىن ئۆتمەي بولمايدۇ. بۇ تاغ تىزمىلىرى دۇنيادا 2 - نومۇرلۇق ئېگىز چوققا — چوگىر چوققىسى (ئېگىزلىكى 8611 مېتىر) بىلەن تۇتىشاتتى. شۇڭا خىنو بۇ قېتىم بۇ تاغ تىزمىلىرىدىن ئۇنداق ئاسانلىقچە ئۆتكىلى بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلغانىدى.

خىنو دەسلەپتە ئوتانى ھىندىستاندىن شىنجاڭغا كىرگەندە ئۆتكەن غەربىي يول — گىلگىت ئارقىلىق مېڭىشنى پىلانلايدۇ. بىراق ھىندىستان ھۆكۈمىتىدىن رۇخسەت ئالمىغاچقا، ئامالسىز شەرقىي يول — قاراقۇرۇم چوققىلىرىدىن ئۆتۈشنى قارار قىلىدۇ. قاراقۇرۇم چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 5575 مېتىر ئېگىز بولۇپ، شۇ چاغقىچە ياپونىيىلىكلەردىن ھېچكىم بۇ يولدىن مېڭىپ باقمىغانىدى. 8 - ئاينىڭ 24 - كۈنى قەشقەردىن يولغا چىققاندا يەكەننى نىشان قىلىپ، شۇ يەردە قاراقۇرۇمدىن ئۆتۈش تەييارلىقىنى قىلىدۇ.

ئالدى بىلەن ھاۋانىڭ شالاڭلىقىدا ئىدىيىدە تەييارلىق كۆرۈپ قويۇشقا، مۇشەققەتلىك تاغ يولىنى بېسىپ ئۆتۈشكە بىر يېرىم ئاي ۋاقىت كېتىدىغانلىقى ئۈچۈن يۈكلەرنى ئىلاجىنىڭ بارىچە يېنىكلىتىشكە، ئازلىتىشقا توغرا كېلەتتى. يولغا چىققاندىن كېيىن بىرەر زۆرۈر نەرسە ئۇنتۇلۇپ قالسا، سەپەر داۋامىدا ئۇ نەرسىنى تولۇقلاش، تېپىش ئىمكانىيىتى زادىلا يوق ئىدى.

ئاتلارنىڭ سەپەر داۋامىدا ھېرىپ - چارچاپ ماڭالماي قېلىشى ھەتتا ئۆلۈپ قېلىش ئېھتىماللىقى بار ئىدى، شۇڭا زۆرۈر ئات سانىدىن ئارتۇقراق ئات تەييارلاش كېرەك ئىدى. ئاتنىڭ يەم - خەشىكى ئورۇن ئىگىلەيدىغان بولغاچقا، سەپەر ئۈستىدە يول ئۈستىدىكى ئوت - چۆپلەرگە تايىنىش كېرەك ئىدى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

يېقىلغۇ مەسىلىسىدە يولدا ئۇچرىغان دەل- دەرەخ شاخلىرى ۋە ئات تېزىكىنى قالاشقا توغرا كېلەتتى.

سۇنى ئۇچرىغان ئېرىق - ئۆستەڭدىن توشۇپ ئىچىش ياكى تاغ ئارىسىدىكى مۇزلارنى ئېرىتىپ ئىچىشتىن باشقا ئامال يوق ئىدى.

خىنو قاراقۇرۇمدىن ئېشىپ ئۆتۇشكە 12 ئات تەييارلايدۇ. ئات باقار، يول باشلىغۇچىلار قوشۇلۇپ بىر چوڭ ئەترەت بولىدۇ. شۇنداق قىلىپ 9 - ئاينىڭ 15 - كۈنى يەكەندىن يولغا چىقىدۇ.

ھىندىستانغا قاراپ ئاتلىنىش

21 - كۈنى ئۇلار قاراقۇرۇم تاغ تىزمىلىرىنىڭ دەسلەپكى چوققىلىرىغا دۇچ كېلىدۇ. داۋان ئەگرى - توقاي بولغاچقا ئاتلىق مېڭىش تەسكە توختايدۇ. ئاتتىن چۈشۈپ، يۈكلەرنى ئاتلارغا بۆلۈپ ئارتىپ ئىككى سائەتتەك ھەپىلىشىپ ئاران داۋاندىن ئاشىدۇ. ئۇزۇن يۈرمەيلا بىر ئۆستەڭگە يولۇقىدۇ. سۇنىڭ چوڭقۇرلۇقى ئاتنىڭ قورسىقىغا كېلەتتى. 22 - كۈنى چىڭ ھۆكۈمىتىگە تەۋە ئاخىرقى قونالغۇدىن ئۆتۈپ 23 - كۈندىن باشلاپ ئىنسى - جىن يوق تاغ يولىغا كىرىدۇ. 28 - كۈنى ئېگىز تاغ ئۈستىدە ھاۋا شالاڭ بولغاچقا، ئۇماچ قاينىتىشقىمۇ ئىمكان بولماي قالىدۇ. 29 - كۈنى ئېگىز تاغدا كېسەلنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئاتنىڭ، ئادەملەرنىڭ يېمەكلىكىنى كېمەيتىدۇ. 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئادەملەرمۇ، ئاتلارمۇ قىينىلىپ بۇرنىدىن قان كېتىدۇ، شۇنداقتىمۇ ئۇلار شۇ ھالدا قاراقۇرۇم چوققىلىرىغا چىقىدۇ. چوققىنىڭ ئۈستىدە شامال كۈچلۈك بولۇپ، قار - مۇز كۆرۈنمەيتتى.

چوققىدىن ئېشىپ ھىندىستان زېمىنىگە كىرگەندە، ئۇلار تامامەن باشقا دۇنياغا يەنى مۇزلۇق دەرياغا يولۇقىدۇ. تېيىلىپ كەتمەسلىك ئۈچۈن، ئاتتىن چۈشۈپ ھاسا ياساپ، بىر قەدەم - بىر قەدەمدىن ئىلگىرىلەيدۇ. بارا - بارا ھالىدىن كېتىپ ماڭالماي قالىدۇ. يول باشلىغۇچى ئۇلارنى ھاپاش قىلىپ مۇز ئۈستىدىن ئۆتكۈزىدۇ. ئۇلار ئاخىرقى ھېسابتا قاراقۇرۇم يولىنىڭ ھىندىستانغا تۇتىشىدىغان ئاخىرقى بېكىتىگە يېتىدۇ.

ئۇلار كېلىشكە ياپونىيە ئارمىيىسى ئوفىتسېرى يىناگاكى كىچىنىڭ خېتىنى تاپشۇرۇۋالىدۇ. خەتتە، سرىناگاردا ئۇچرىشىشنى ئۈمىد قىلىمەن، كەلگەن ھامان خەۋەر بېرىڭلار، دېيىلگەنىدى.

ئۇلار مۇشەققەتلىك تەكشۈرۈش سەپىرىنى ئاياغلاشتۇرۇپ، ياپونىيە بىلەن ئالاقىلىشىش ئىمكانىيىتى بار يەرگىمۇ يېتىپ كەلگەنىدى. خىنو قاراقۇرۇمدىن ئۆتۈشكە ياللانغان يول باشلىغۇچى ۋە ئاتلارنى جۇڭگو تەرەپكە قايتۇرغاندىن كېيىن، 10 - ئاينىڭ 15 - كۈنى سرىناگارغا قاراپ يولغا چىقىدۇ. يول ئۈستىدە ئىنگلىزلار ياسىغان، لاگېرىغا لايىقلاشتۇرۇلغان چاققان تاغ كەپىلىرى بولغاچقا، سەپەر قىيىنچىلىقلىرى قالمىغانىدى. 27 - كۈنى سرىنگارغا يېتىپ بارىدۇ.

474 كۈن ئايرىلغان ياپونىيىگە قايتىش

سرىنگاردا داڭلىق ئېكسپېدىتسىيىچى

ياك خازبەندنى زىيارەت قىلغاندىن كېيىن، خىنونى قارشى ئېلىشقا كەلگەن يىناگاكى بىلەن بىللە ھىندىستاننىڭ ھەرقايسى جايلىرىنى ئېكسكۇرسىيە ۋە تاماشا قىلغاچ كالكوتتاغا قاراپ ماڭىدۇ.

11 - ئاينىڭ 23 - كۈنى كالكوتتا پورتىدىن يولغا چىقىپ، يول ئۈستىدە سىنگاپور، شاڭخەيلەرگە چۈشۈپ، 1 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ياپونىيىنىڭ كوبې پورتىغا، 25- كۈنى توكيوغا قايتىپ بارىدۇ.

دېمەك، خىنو 1906 - يىل 9 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ياپونىيىدىن يولغا چىققاندىن باشلاپ توپتوغرا 474 كۈندە سەپىرىنى ئوڭۇشلۇق ئاياغلاشتۇرۇپ ياپونىيىگە قايتىپ كېلىدۇ.

خىنو ناھايىتى ئۇزاق داۋاملاشقان قىدىرىپ تەكشۈرۈش سەپىرىنى ئەسلەپ خەنزۇ تىلىدا مۇنداق مىسرالارنى يازىدۇ:

تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇب، شىمالى،
پەرىشتىلەر ماكانى ئىكەن.
مەن زىيارەت قىلدىم،
قارا قۇرۇمدىن ئېشىپ،
بۇددا قوۋۇقىنى چەكتىم،
ئاددىي ئادەممەنغۇ، دەپ،
كۆلدۈم ئۆزۈمچە،
تاشپاقىنىڭ دۈمبىسىگە مىنىپ،
قايتتىم ئېلىمگە.

خىنو تەكشۈرۈش سەپىرىنى يەكۈنلەپ، ئىككى توملۇق «ئىلى خاتىرىسى» دېگەن كىتابنى يېزىپ چىقىدۇ. كىتابتا شىنجاڭنىڭ تارىخ - جۇغراپىيىسى، دىنى، ئىرقى، ئۆرپ- ئادىتى قاتارلىقلار تەپسىلىي تونۇشتۇرۇلغان بولۇپ، ئىنتايىن مۇھىم تارىخىي مەنبە ھېسابلىنىدۇ.

كېيىنكى كۈنلەردە خىنونىڭ بۇ كىتابى ئەڭ ياخشى پايدىلىنىش ماتېرىيالى بولۇپ قالدى. چۈنكى كىتابتىكى مەزمۇنلار ھاۋا، تۇپراق، ئۆرپ - ئادەت قاتارلىق جەھەتلەردە ياپونىيىگە تامامەن ئوخشىمايدىغان شىنجاڭدىكى جاپا - مۇشەققەتلىك، قىزىقارلىق، جەلپ قىلارلىق، ئاجايىپ - غارايىپ ھادىسىلەر ھەققىدىكى بايانلار ئىدى.

تەكشۈرۈش نەتىجىسى باھالىنىپ خىنونىڭ كىتابى نەشر قىلىنغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ھەربىي ئەمەلىمۇ ئۆستۈرۈلىدۇ.

1913 - يىلى ھەربىي ئەمەلى يەنە كۆتۈرۈلگەندە، ھەربىيدىن چېكىنىدۇ ۋە جۇڭگونىڭ چىڭداۋ شەھىرىگە خىزمەتكە ئەۋەتىلىدۇ، بۇ يەردە دىنىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. 1920 - يىل 12 - ئاينىڭ 23- كۈنى 54 يېشىدا ۋاپات بولىدۇ.

بۇ ماقالە خىنو تىسوتومۇنىڭ «ئىلى خاتىرىسى» ۋە كانېئو تامئۇنىڭ 1992 - يىلى نەشر قىلىنغان «ئوتتۇرا ئاسىياغا كەلگەن ياپونىيىلىكلەر» دېگەن كىتابىدىن پايدىلىنىپ رەتلەپ چىقىلغان.

تەرجىمە قىلغۇچى: مەريەم ساقىم
تەھرىرلىگۈچى: ئابلىز ئورخۇن

پائۇل پىللىئوتنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا ئارخېئولوگىيىسىگە دائىر پائالىيىتى ۋە ئۇنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرى

تەلئەت ئوبۇلقاسىم تۇمەن

(شىنجاڭ كۇسەن مىڭئۆي تەتقىقات ئورنىدىن)

پائۇل پىللىئوت دۇنيا بىردەك ئېتىراپ قىلغان خەنزۇشۇناس، شەرق تىللىرى مۇتەخەسسىسى، ئوتتۇرا ئاسىيا ئارخېئولوگى، شۇنداقلا دۇنخۇاڭشۇناسلىق ئىلمىگە ئاساس سالغۇچى ئالىم.

پائۇل پىللىئوت 1878 - يىل 5 - ئاينىڭ 28 - كۈنى پارىژدا بىر سودىگەر ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، فرانسىيە دۆلەتلىك شەرق تىللىرى ئىنستىتۇتىغا كىرىپ خەنزۇ تىلى ئۆگەنگەن. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئېدۋارد چاۋاننىس، سۇلۋائىن لېۋى، ھىنرى كوردىئور قاتارلىق ئالىملاردىن سانسكرىت تىلى، تۈرك تىلى، تىبەت تىلى ۋە قەدىمكى ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيەت تارىخىنى ئۆگەنگەن.

1898 - يىلى 20 ياشلىق پىللىئوت فرانسىيەدىن ئايرىلىپ، ئاسىيادىكى فرانسىيىنىڭ مۇستەملىكىسى بولغان ۋېتنامغا بېرىپ، شۇ يەردە يېڭىدىن قۇرۇلغان ھىندىچىنى قەدىمىي خارابىلىرىنى تەكشۈرۈش جەمئىيىتىدە ئىشلەيدۇ. 1900 - يىلى بۇ جەمئىيەت خانويدا فرانسىيە يىراق شەرق ئىنستىتۇتى قىلىپ تەشكىللىنىدۇ. پىللىئوت

فرانسىيە ئارخېئولوگى پائۇل پىللىئوت

مۇشۇ ئىنستىتۇتنىڭ ئەڭ ياش تەتقىقاتچىسى بولۇپ قالىدۇ.

1900 - يىل 3 - ئاينىڭ 15 - كۈنى فرانسىيە ھىندىچىنى باش ۋالىيسىنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن، فرانسىيە يىراق شەرق ئىنستىتۇتىنىڭ تۇنجى تۈركۈمدىكى

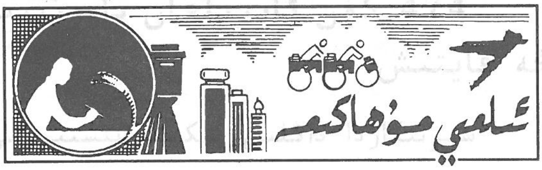

تەكشۈرۈش ئۆمىكىنى باشلاپ بېيجىڭغا بارىدۇ. بۇ ئەترەتنىڭ مەقسىتى خەنزۇ تىلى ئۆگىنىشتىن باشقا، يىراق شەرق ئىنىستىتۇتى كۇتۇپخانىسى ۋە مۇزېيى ئۈچۈن كىتاب ۋە يادىكارلىق سېتىۋېلىش ئىدى. ئۇلار سەككىز دۆلەت بىرلەشمە ئارمىيىسى بېيجىڭغا كىرگەندىكى قالايمىقانچىلىقتىن پايدىلىنىپ، خەنزۇ، تىبەت، موڭغۇل يېزىقىدىكى قولىيازما ۋە رەسىملەرنى قولغا چۈشۈرىدۇ.

1901 - يىل پېللىئوت خانويغا قايتىپ كېلىدۇ. شۇ يىلى 2 - ئاينىڭ 6 - كۈنى فرانسىيە يىراق شەرق ئىنىستىتۇتىنىڭ پروفېسسورلۇقىغا كۆتۈرۈلىدۇ. 1902 - يىل 11 - ئاينىڭ 3 - كۈنىدىن 8 - كۈنىگىچە خانويدا يىراق شەرق تەتقىقاتى بويىچە 1 - قېتىملىق خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى چاقىرىلغاندا پېللىئوت يىغىنىنىڭ كاتىبات باشلىقلىقىنى ئۆتەيدۇ. پېللىئوت 1904 - يىلى ھىندىچىنىدىن ئايرىلىشتىن بۇرۇن ۋېتنام ۋە جۇڭگو مەدەنىيىتىگە دائىر خېلى كۆپ تەتقىقاتلارنى ئىشلەپ ئېلان قىلىدۇ (بۇ ھەقتىكى تەتقىقات نەتىجىسى قىسقارتىلدى).

1904 - يىل 7 - ئايدا پېللىئوت ھىندىچىنى يېرىم ئارىلىدىن فرانسىيىگە قايتىپ كېلىدۇ. بۇ فرانسىيە ھۆكۈمىتى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى-نى بۇلاپ - تالاش نىسۋىسىدىن ئورتاق بەھرىمەن بولۇش ئۈچۈن ئۇ جايلارغا بىر تەكشۈرۈش ئەترىتى ئەۋەتىشنى ئويلىشىۋاتقان چاغ ئىدى. پېللىئوتنىڭ فرانسىيىگە قايتىپ كېلىشى فرانسىيە ھۆكۈمىتىنىڭ بۇ ئەترەت ئۈچۈن مۇۋاپىق، ھەرقايسى جەھەتلەردىن يېتىلگەن ئەترەت باشلىقى تاللاش ئەندىشىسىنى ھەل قىلىدۇ. بۇ ئەترەت پېللىئوت، جۇغراپىيىلىك ئۆلچەش، ئاسترونومىيىلىك تەكشۈرۈش ۋە تەبىئەت تارىخى جەھەتتىكى خىزمەتلەرگە مەسئۇل لۇئىس ۋايلانت، كەسپىي فوتوگراف چارلىز نۇئۇتتىلاردىن ئىبارەت ئۈچ كىشىدىن تەركىب تاپىدۇ. ئۇلار بىر يىلغا يېقىن تەييارلىق قىلىش ئارقىلىق 1906 - يىل 6 - ئاينىڭ 15 - كۈنى يولغا چىقىدۇ. ئۇلار پويىزغا ئولتۇرۇپ 10 كۈندىن كېيىن تاشكەنتكە يېتىپ كېلىدۇ، تاشكەنتتە يۈك - تاقلىرىنى ساقلاپ تۇرۇپ قالىدۇ. پېللىئوت مۇشۇ پۇرسەتتە شەرقىي تۈرك تىلىنى تېخىمۇ پىششىقلايدۇ. يۈك - تاقلىرى كەلگەندىن كېيىن يەنە پويىزغا ئولتۇرۇپ، 8- ئاينىڭ 11 - كۈنى ئەنجانغا 10 كىلومېتىر كېلىدىغان ئوشقا يېتىپ كېلىدۇ ۋە ئۇ يەردىن ئاتلىق قەشقەرگە ئاتلىنىدۇ. ئۇلار 74 ئاتتىن تەركىب تاپقان كارۋان بىلەن يولغا چىقىپ، تالدۇق داۋانىدىن ئۆتۈپ، 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەرگە يېتىپ كېلىدۇ.

قەشقەر پېللىئوتنىڭ قېزىش پائالىيىتىدىكى 1 - نىشانى ئىدى. ئۇلار قەشقەردە ئالتە ھەپتە تۇرىدۇ. بۇ مەزگىلدە ئۇلار قەشقەرنى جۇغراپىيە، ئارخېئولوگىيە ۋە تىلشۇناسلىق نۇقتىسىدىن تەكشۈرۈپ چىقىدۇ. ئۇلار تۇنجى قېتىم ئۈچ مىرىۋان غارىنى تەكشۈرىدۇ①.

پېللىئوت قاتارلىقلار مىڭبىر مۇشەققەتتە غارغا كىرگەندە غارنىڭ ئەڭ بۇرۇنقى كاكىل يۈزىگە سىزىلغان تام رەسىملىرىنىڭ سويۇپ ئېلىۋېتىلىپ، يېڭىدىن كاكىل لاي بېرىلىپ قايتىدىن رەسىم سىزىلغانلىقىنى بايقايدۇ. پېللىئوت بۇ ۋەقەنىڭ 1815 - يىللىرى ئەتراپىدا بولغانلىقىنى دەلىللەيدۇ②. نۇئۇتتى رەسىملەرنى پۈتۈنلەي سۈرەتكە تارتىۋالىدۇ.

www.uyghurkitap.com

پىللىئوت بىلەن ۋايلانت غارنىڭ ئىچىگە، ئوتتۇرا، ئارقا قىسىملىرى بىلەن سول، ئوڭ قىسىملىرىنىڭ ئېگىزلىكى، كەڭلىكى ۋە ئۇزۇنلۇقىنى، تام رەسىملىرىدىكى بېغىشلىمىلارنى تەپسىلىي خاتىرىلەيدۇ.

ئۇلار ئۈچ مىرىۋان خارابىسىنى تەكشۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، ئۈچ مىرىۋاننىڭ ئىككى كىلومېتىرچە شەرقىدىكى چاقماق دەرياسىنىڭ جەنۇبىدىكى تۆگمەن خارابىسىنى تەكشۈرىدۇ. پىلىئوت بۇ خارابىلىكنى كۆزدىن كەچۈرۈۋاتقاندا تاسادىپىيلا بىراھمى يېزىقى يېزىلغان بىر دانە ياغاچ قوزۇق تېپىۋالىدۇ. بۇ پىللىئوتنىڭ قەشقەرگە قەدەم باسقاندىن بۇيان ئۇچراتقان ئەڭ قىممەتلىك يادىكارلىقى ھېسابلىناتتى. پىللىئوت بۇ يەردىن تېخىمۇ كۆپ يادىكارلىق تېپىش مەقسىتىدە 10 نەچچە ئادەم ياللاپ قازىدۇ، بىراق نەتىجە پىللىئوت ئويلىغاندەك بولمايدۇ، ئۇلار بۇ يەردىن نۇرغۇن ساپال بۇيۇم ۋە بىر دانە مىس كولدۇرما تاپىدۇ.

قەشقەرنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى خانئۆي قەشقەردىكى ئەڭ مەشھۇر خارابىلىكنىڭ بىرى بولۇپ، پىللىئوت بۇ يەرنى نۇقتىلىق قازىدۇ. بولۇپمۇ خانئۆي خارابىسىدىكى كەپتەرخانا، ساقالتام، ھاساتام، توققۇزھوجرا خارابىلىرىدىن نۇرغۇن قەدىمىي پۇل، تارشا پۈتۈك ۋە لاي بۇتلارنى قېزىۋالىدۇ. 1906 - يىل 9 - ئاينىڭ 26 - كۈنى خانئۆيدىكى قېزىش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، مورتىم، توپاتىم، توڭكۆل، ئاققاش قاتارلىق جايلارنى تەكشۈرىدۇ. مورتىمنى ئىككى كۈن قېزىش ئارقىلىق قۇلىقى ناھايىتى يوغان بىر ھەيكەل بىلەن نۇرغۇن ساپال بۇيۇم تاپىدۇ. ئاققاشتىكى قىزىلتىم، قاغاتىم بۇددا مۇنارى خارابىسىنىمۇ قازىدۇ. پىللىئوتنىڭ قەشقەر شەھىرى ئەتراپىدىكى بۇددىزم خارابىلىرىدىن تاپقان بۇيۇملىرى ھازىر پارىژدىكى گۈيمېي مۇزېيىدا ساقلانماقتا.

پائۇل پىللىئوت ئارخېئولوگىيە ئەترىتى 1906 - يىل 10 - ئاينىڭ 6 - كۈنى قەشقەردىن ئاتلىنىپ، ئۆردەكلىككە كېلىپ، بۇ يەردىن ناھايىتى ئاز ئۇچرايدىغان قاشتېشى بۇيۇملارنى يىغىۋالىدۇ. 10 - ئاينىڭ 28 - كۈنى مارالبېشىغا، 29 - كۈنى تۇمشۇققا كېلىدۇ. تۇمشۇق خارابىسىنى ئىلگىرى سىۋېن ھېدىن تەكشۈرۈپ، ئۇنى ئىسلامىيەت دەۋرىدىكى خارابىلىك دەپ قاراپ تاشلاپ كەتكەنىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ھېچكىم بۇ يەرگە قەدەم باسمىغانىدى. پىللىئوتمۇ بىر تاسادىپىي پۇرسەتتە، ئۇ يەردە ئازغىنا توختىغان چاغدىلا بۇ خارابىلىكنى ئۇچرىتىپ قالغانىدى. ئۇ قامچىسىنىڭ سېپىدا ئانچە - مۇنچە كوچىلاپ بېقىش بىلەنلا ھەقىقىي قەندىھار ئۇسلۇبىدىكى كىچىك بۇتتىن بىرنى تېپىۋالىدۇ③. بۇ تاسادىپىي بايقاش ئۇنى ناھايىتى خۇش قىلىۋېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن كۆچاغا قاراپ يولغا چىققان پىللىئوت يۈك - تاقلىرىنى چۈشۈرۈپ، تۇمشۇقتا رەسمىي قېزىشنى باشلايدۇ. بۇ خارابىلىك تۇمشۇق كەنتىگە ئانچە يىراق بولمىغان جايدا بولۇپ، يەرلىك خەلقلەر توققۇز ساراي دەپ ئاتايتتى، بىراق پىللىئوت بۇ خارابىلىكنى تۇمشۇق كەنتىنىڭ نامى بىلەن خەلقئاراغا تونۇشتۇرىدۇ.

تۇمشۇقتىكى قېزىشقا 25 — 30 ئادەم ياللىنىدۇ. پىللىئوت خارابىلىكنىڭ تەكشىلىكتىكى كۆرۈنۈش خەرىتىسىنى سىزىپ چىقىدۇ. تۇمشۇقتىن تېپىلغان بۇيۇملار ئاساسەن لاي ھەيكەل، تام رەسىمى، ساپال بۇيۇم، قورال - سايمانلاردىن ئىبارەت بولۇپ،

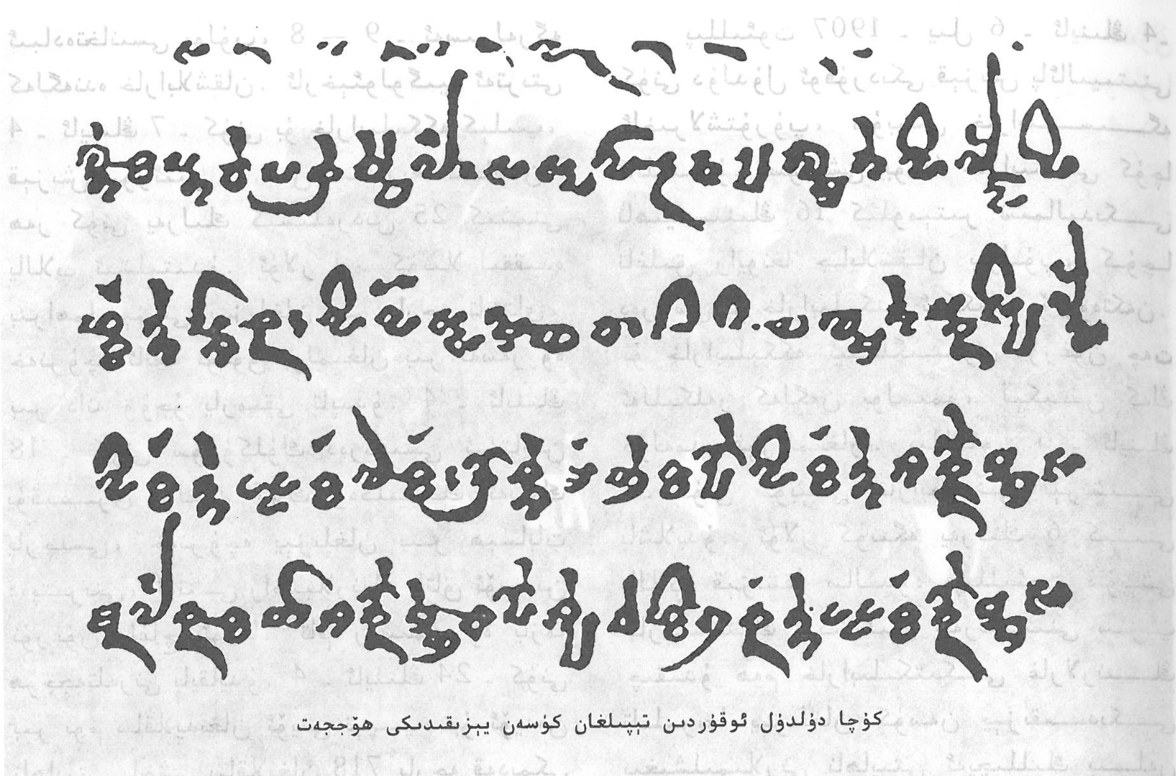

كۇچا دۆلدۆل ئوقۇردىن تېپىلغان كۇسەن يېزىقىدىكى ھۆججەت

سانى كۆپ، تۈرى ھەر خىل ئىدى. لاي ھەيكەللەر شىنجاڭدىكى ئەڭ نادىر ھەيكەلەر بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە بۇت ھەيكىلى، بوتساتىۋا، ئىلاھ، يەرلىك خانلار ۋە پۇقرالارنىڭ ھەيكىلى بار ئىدى. بۇ يادىكارلىقلارنىڭ ھەممىسى پارىژدىكى گۈيتمې مۇزېيىدا ساقلانماقتا.

ئەترەت 1906 - يىل 12 - ئاينىڭ 15- كۈنى تۇمشۇقتىن ئايرىلىپ، 1907 - يىل 1- ئاينىڭ 2 - كۈنى كۇچاغا يېتىپ كېلىدۇ. ئۇ كۇچادىكى مىڭئۆيلەرنىڭ گېرمانىيە، روسسىيە، ياپونىيە ئېكسپېدىتسىيىچىلىرى تەرىپىدىن قۇرۇقدىلىپ بولغانلىقىنى بىلىپ، قېزىش نۇقتىسىنى ئۇلارنىڭ دىققىتى چۈشمىگەن خارابىلەرگە قارىتىدۇ. ھاۋانىڭ سوغۇقلۇقىنى نەزەردە تۇتۇپ، كۇچادىكى تەكشۈرۈش پائالىيىتىنى 4 - ئايدا باشلاشنى ئويلىشىدۇ. ئۇ بۇ ۋاقىتلاردا قىزىل مىڭئۆينى كۆزدىن كەچۈرىدۇ. قىزىل مىڭئۆيدىن كېلىشتە شالدىراڭ ئېقىنىغا جايلاشقان قىزىلقاغا مىڭئۆيدىن قەدىمكى كۇسەن يېزىقى يېزىلغان 200دىن ئارتۇق تارشا پۈتۈك تېپىۋالىدۇ[4].

پېللىئوت قىزىل مىڭئۆي بىلەن قىزىلقاغا مىڭئۆيىدىكى تەكشۈرۈشنى ئاخىرلاشتۇرغاندىن كېيىن، كۆپچىلىككە قېزىش نۇقتىسىنىڭ ئۆگەن دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىدىكى دۆلدۆل ئوقۇر بىلەن كۇچانىڭ شىمالىدىكى سۇبېشى خارابىسى ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇرىدۇ.

دۆلدۆل ئوقۇر خارابىسى (ھازىر بۇ خارابىلىكنى يەرلىك خەلقلەر شاھتۇر، ئۆچتۇر دەپمۇ ئاتىشىدۇ — ئاپتور) ئۆگەن دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىغا جايلاشقان، ئۆگەن دەرياسى بۇ خارابىلىكنى غەرب ۋە شەرقتىن ئىبارەت ئىككى قىسمغا ئايرىۋەتكەن. بۇ خارابىلىك قەدىمكى كۇسەن دۆلىتىنىڭ بۇددا

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئىبادەتخانىسى بولۇپ، 8 — 9 - ئەسىرلەرگە كەلگەندە خارابلاشقان. ئارخېئولوگىيە ئەترىتى 4 - ئاينىڭ 7 - كۈنى بۇ خارابىلىككە كېلىپ، قېزىش سۈرئىتى ۋە ئىش مىقدارىغا ئاساسەن، ھەر كۈنى يەرلىك كىشىلەردىن 25 كىشىنى ياللاپ ئىشلىتىدۇ. ئۇلار 1 - كۈنىلا لىققىدە بىراھما يېزىقى يېزىلغان بىر پارچە تاختاي، خەنزۇچە ئانچە تولۇق بولمىغان بىر ئەسەر ۋە بىر دانە ۋۇجۇ يارمىقى تاپىدۇ. 4 - ئاينىڭ 18 - كۈنى سۇزۇكلۇك دەرىجىسى ئىنتايىن يۇقىرى بولغان كۆك رەڭلىك ئەينەك پارچىسى، خەنزۇچە يېزىلغان بىر ھېسابات دەپتىرىنى، ئەتىسى راھىبلارنىڭ ياتاق ئۆيىدىن نۇرغۇن ياغاچ ئويما، تام رەسىمى ۋە يازما ھۆججەتلەرنى بايقايدۇ. 4 - ئاينىڭ 24 - كۈنى بىر نوم ساقلايدىغان ئۆينى تېپىپ، بۇ ئۆيدىن ناھايىتى ياخشى ساقلانغان 718 پارچە قەدىمكى بىراھمى يېزىقىدىكى ئەسەرنى قېزىپ چىقىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا كەمتۈك ئەسەرلەر ۋە ياغاچ قۇلۇپنىڭ ئاچقۇچىغا يېزىلغان تارشا پۈتۈكلەرنىڭ سانى تېخىمۇ كۆپ ئىدى. بۇ ھۆججەتلەر بىراھمى يېزىقىدا يېزىلغىنى بىلەن بەت سانى قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغانىدى[5]. ئۇلار 4 - ئاينىڭ 26 - كۈنى بىر ئەخلەت دۆۋىسىدىن بىر دانە مىس كۈزگۈ، 3 دانە تۆمۈر تامغا، شىر سۈرىتى ۋە بۆكەن سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن قاشتېشى تامغا تاپىدۇ. 5 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ھەجىمى چوڭ ھەم ياخشى ساقلانغان بىراھمى يېزىقىدىكى بىر ئەسەرنى تاپىدۇ. يەنە بىر خارابىلىكتىن قاتار ئولتۇرغان بۇددىنىڭ ھەيكىلى قاپارتما قىلىپ ئويۇلغان تۆت چاسا تاختاينى تېپىۋالىدۇ. پېللىئوت بۇ بۇيۇمنى بۇددا ھەيكەللىرىنى كۆپەيتىپ باسىدىغان بۇيۇم ئىكەن دەيدۇ[6].

پېللىئوت 1907 - يىل 6 - ئاينىڭ 4- كۈنى دۇلدۇل ئوقۇردىكى قېزىش پائالىيىتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، سۇبېشى خارابىسىگە ئاتلىنىدۇ. سۇبېشى بۇددا خارابىسى كۇچا ناھىيىسىنىڭ 16 كىلومېتىر شىمالىدىكى تاغلىق رايونغا جايلاشقان بولۇپ، كۇچا دەرياسى بۇ خارابىلىكنى ئىككىگە بۆلۈۋەتكەن. بۇ خارابىلىككە ئىلگىرى نۇرغۇن چەت ئەللىكلەر كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن كەڭ كۆلەمدە قېزىلمىغان. پېللىئوت 6 - ئاينىڭ 6- كۈنى سۇبېشى خارابىسىنى قېزىشنى باشلايدۇ. ئۇلار كۈنىگە يەرلىك 6 كىشىنى ياللاپ قېزىشقا سالىدۇ. پېللىئوت سۇبېشى خارابىسىنىڭ تەكشىلىك خەرىتىسىنى سىزىپ چىقىدۇ ھەم خارابىلىكتىكى غارلارنىڭ تاملىرىغا يېزىلغان كۇسەن يېزىقىدىكى بېغىشلىمىلارنى ناھايىتى ئەپچىللىك بىلەن كېسىۋالىدۇ. 6 - ئاينىڭ 12 - كۈنى بىر مۇنارنىڭ ئاستىدىن نەپىس رەسىملەر سىزىلغان، چىدىر شەكىللىك جەسەت كۆلى قۇتىسىدىن 30نى تېپىۋالىدۇ. يەنە بىر ئىبادەتخانا خارابىسىدىن بىر تەرىپىگە بىراھمى يېزىقى يەنە بىر تەرىپىگە قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى يېزىلغان بىر ئەسەر، بىراھمى يېزىقىدا يېزىلغان ئىككى پارچە ئەسەر، بىراھمى يېزىقى چۈشۈرۈلگەن نۇرغۇن تارشا پۈتۈك تېپىۋالىدۇ[7]. پېللىئوت ھەر كۈنى دېگۈدەك ئارخېئولوگىيىلىك قېزىش ئەھۋالىنى خاتىرىلەپ قويىدۇ. نۇئۇتتى سۇبېشى مىڭئۆيىدە نۇرغۇن سۈرەت تارتىدۇ. سۇبېشى مىڭئۆيىدىكى تام رەسىملىرى ھازىر يامغۇر ۋە كۈن نۇرى سەۋەبىدىن بۇزۇلۇپ كەتكەن بولۇپ، پەقەت نۇئۇتتى تارتقان سۈرەتلەرلا ئارخىپ سۈپىتىدە ساقلىنىپ كەلمەكتە.

سۇ بېشى بۇددا خارابىسىنى قېزىشتا ياللانغان يەرلىك كىشىلەر

سۇبېشى خارابىسىدىكى قېزىش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئۇلار كۇچانىڭ شىمالىدىكى تاغلىقتا تەكشۈرۈشتە بولىدۇ. ئۇلار 1907 - يىل 7 - ئاينىڭ 24 - كۈنىدىن 8 - ئاينىڭ 6 - كۈنىگىچە كۇچانىڭ شىمالىدىكى مىس كان، كۆمۈر كانلارنى تەكشۈرىدۇ. پېللىئوت ئۆزى كۇچادىن يۇلتۇز ۋادىسىدىكى موڭغۇللار تەرەپكە بارىدىغان يولنى تەكشۈرۈپ چىقىدۇ. ئۇ 8 - ئاينىڭ 24 - كۈنى تەڭرىتاغدىكى يوللارنى تەكشۈرۈشنى ئاخىرلاشتۇرۇپ كۇچاغا قايتىپ كېلىدۇ. ئەترەت 1907 - يىل 9 - ئاينىڭ 3 - كۈنى كۇچادىن ئايرىلىپ، 10 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىدۇ. ئۈرۈمچىدىكى بەزى ئۇقۇمۇشلۇق زاتلار پېللىئوتقا دۈنخۇاڭدىن تېپىلغان رەسىم، قوليازمىلارنى سوۋغا قىلىدۇ. پېللىئوت ئوتتۇرا ئەسىرگە ئائىت بۇ قوليازمىلارنى كۆرۈپ، ئۈرۈمچىدە ئۇزۇن تۇرۇشنى خالىماي، 12 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ئۈرۈمچىدىن دۈنخۇاڭغا ئاتلىنىدۇ. تۇرپان، قۇمۇل، شاجۇلارنى بېسىپ ئۆتۈپ، 1908 - يىل 2 - ئاينىڭ 14 - كۈنى دۈنخۇاڭغا يېتىپ كېلىدۇ. ئۇلار دۈنخۇاڭ مىڭئۆيىدىكى 182 غارغا نومۇر سېلىپ چىقىدۇ. غارلاردىكى قەدىمكى يېزىقتا يېزىلغان بېغىشلىمىلارنى كۆچۈرۈۋالىدۇ. نۇئۇتتى 2000 پارچىدىن ئارتۇق سۈرەت تارتىدۇ. پېللىئوت خەنزۇ تىلى بىلەن ۋاڭ راھىبنى قايىل قىلىپ، 3 - ئاينىڭ 3 - كۈنى دۈنخۇاڭدىكى نوم ساقلاش غارىغا كىرىدۇ. ئۇنىڭ مۆلچەرلىشىچە غاردىكى قول يازما 15 — 20 مىڭ پارچە ئەتراپىدا كېلەتتى. پېللىئوت شام يورۇقىدىن

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرلىكى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

پايدىلىنىپ، كىچىككىنە بىر يەردە ئۈچ ھەپتە ۋاقىتنى خۇددى نەزەربەنتكە چۈشۈپ قالغان ئادەمدەك قورقۇنچلۇق كەيپىيات ئىچىدە چاڭ-توزان ئاستىدا قالغان قول يازمىلارنى كۆرۈش بىلەن ئۆتكۈزىدۇ⑧. ئۇ خەنزۇ تىلىدىن باشقا ئوتتۇرا ئاسىيادىكى قەدىمكى مىللەتلەر تىل-يېزىقىدا يېزىلغان ھۆججەت توغرىسىدىكى ھەرقانداق نەرسىنى قويۇۋەتمەسلىك ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئالدىم، دەيدۇ⑨. ئۇ شۇ غاردا ساقلىنىۋاتقان 500 كىلوگرام كېلىدىغان تىبەتچە ھۆججەتلەرنىڭ ھەممىسىنى يۆتكەپ كېتىشكە ئامال قىلالمايدۇ، لېكىن شۇ ھۆججەتلەر ئىچىدىكى ئەڭ نادىرلىرىنى ۋە 11 توملۇق «گەنجۇر» نومىنى ئېلىپ كېتىدۇ. پېللىئوت غاردىكى ھۆججەت ئىچىدىن 6000 پارچىدىن كۆپرەك ھۆججەتنى، ئۇلاردىن باشقا تاڭ دەۋرىگە ئائىت رەسىم، تۇغ-ئەلەملەرگە سىزىلغان رەسىم، تۇقۇلما بۇيۇم، ياغاچ بۇيۇمدىن 200 نەچچىنىمۇ تالىۋالىدۇ.

پېللىئوت قاتارلىقلار 1908 - يىل 3-ئاينىڭ 27 - كۈنى نوم ساقلاش غارىدىكى پائالىيىتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، دۇنخۇاڭ مىڭئۆيىنى قايتا تەكشۈرۈشكە كىرىشىپ، 6-ئاينىڭ 8 - كۈنى خىزمىتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، شاجۇدىن ئايرىلىپ، بېيجىڭ ئارقىلىق فرانسىيىگە قايتىدۇ.

ئۇلار قىسقىغىنە ئىككى يىلدا شىنجاڭ ۋە دۇنخۇاڭدا كىشىلەر تەسەۋۋۇر قىلىپ باقمىغان دەرىجىدە نەتىجىگە ئېرىشىپ، ئېكىسپېدىتسىيە پائالىيىتىنى ئاخىرلاشتۇرىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، پېللىئوتنىڭ تەتقىقات ھاياتىدا ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقاتى ئۇنىڭ تەتقىقات نىشانى بولۇپ قالىدۇ.

1911 - يىل فرانسىيە دۆلەتلىك شەرق تىللىرى ئىنستىتۇتى پېللىئوتنى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ تىل، تارىخ ۋە ئارخېئولوگىيەسىدىن لېكسىيە سۆزلىگۈچى پروفېسسورلۇققا تەكلىپ قىلىدۇ. ئۇ چاغدا ئۇ ئەمدىلا 33 ياشقا كىرگەنىدى. بىراق 1 - دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە ئۇنىڭ تەتقىقاتى توختاشقا مەجبۇر بولىدۇ، چۈنكى 1914 - يىلى پېللىئوت ئەسكەرلىككە يىغىۋېلىنىپ، فرانسىيىنىڭ بېيجىڭدا تۇرۇشلۇق كونسۇلىنىڭ ھەربىي ئەمەلدارى قىلىپ ئەۋەتىلىدۇ. 1918 - يىلى سىبىرىيىنى تەكشۈرۈشكە قاتنىشىدۇ. 1921-يىللا فرانسىيە شەرق تىللىرى ئىنستىتۇتىغا قايتىپ كېلىپ تەتقىقاتىنى داۋاملاشتۇرىدۇ. ئۇ تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىش بىلەن بىرگە شەرقشۇناسلىق ساھەسىدىكى مەشھۇر ژۇرنال «تۇڭپاۋ»⑩ (Tong — pao) نىڭ باش مۇھەررىرلىكىنى ئۈستىگە ئالىدۇ.

پائۇل پېللىئوت 1945 - يىل 10 - ئاينىڭ 26 - كۈنى راك كېسىلى بىلەن 67 يېشىدا پارىژدا ۋاپات بولدى. غەرب ئىلىم ساھەسىدىكى ئەربابلارنىڭ ئۇنىڭغا بەرگەن باھاسى كۈندىن كۈنگە ئېشىپ باردى. ئۇ 20-ئەسىردىكى ئەڭ ئۇلۇغ جۇڭگوشۇناس، ئىنسانىيەت تارىخىدىكى ئەڭ تالانتلىق شەرق تىللىرى مۇتەخەسسىسى دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا سازاۋەر بولىدۇ. چۈنكى ئۇ ياۋروپادىكى ئاساسلىق تىللارغا پۇختا بولغاندىن سىرت، يەنە خەنزۇ تىلى، سانسكرىت تىلى، تىبەت تىلى، تۈرك تىلى، موڭغۇل تىلى، پارس تىلى، قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى، سوغدى تىلى، كۇسەن تىلى، تاڭغۇت تىلى ۋە ھىندى تىللىرىنى پىششىق بىلەتتى. دوۋىندا پېللىئوتنىڭ ۋاپاتىغا ئاتاپ «تۇڭپاۋ» نىڭ

1948 - يىللىق ساندا ئېلان قىلغان «پائۇل پېللىئوت» دېگەن ماقالىسىدە: «2 - دۇنيا ئۇرۇشى كەلتۈرۈپ چىقارغان بالايىئاپەتلەرگە سۆڭدىشىپ پائۇل پېللىئوتنىڭ ئالەمدىن ئۆتۈشى يىراق شەرق تەتقىقات ساھەسىدىكى ئەڭ چوڭ يوقىتىش بولدى. ئۇ دائىرىسى كەڭ بولغان جۇڭگوشۇناسلىقنىڭ ھەربىر ساھەسىدە ھەممىنى بېسىپ چۈشىدىغان ئۇستاز ئىدى. . . . »[11] دەيدۇ.

پائۇل پېللىئوتنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى تەتقىقات ساھەلىرى ھىندىچىنى، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە جۇڭگوغا مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، كۆپلىگەن تەتقىقاتى ماقالە شەكلىدە ئېلان قىلىنغان.

1. ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقاتىغا دائىر ماقالىلىرى

1) «ئىدىقۇت، خېجۇ (和州)، قوچۇ (火州) ۋە قاراخوجا ئۇستىدە تەتقىقات»، «ئاسىيا ئىلمىي ژۇرنىلى» 1912 - يىللىق سانى.

2) «تاڭ، يۈەن سۇلالىرى دەۋرلىرىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شەرقىي ئاسىيادىكى خىرىستىيان مۇرتلىرى» («تۇڭپاۋ»، 1910 - يىلى).

3) «شاجۇ تۇتۇق مەھكىمىسىنىڭ خەرىتىسى ۋە پۇچاڭخەيدىكى كانجۇت خەلقلىرى»، «ئاسىيا ئىلمىي ژۇرنىلى» 1916 - يىل.

4) «مانى دىنىنىڭ جۇڭگوغا تارقىلىشى توغرىسىدا تەتقىقات» (چاۋاننىس بىلەن بىرلىكتە يازغان)، «ئاسىيا ئىلمىي ژۇرنىلى» 1911 — 1913 - يىللىرى.

5) «خەنزۇچە مەنبەلەردىن تۈرك نامىنىڭ كېلىپ چىقىشى ئۇستىدە ئىزدىنىش»، «تۇڭپاۋ» 1915 - يىلى.

6) «كۇمانلار»، «ئاسىيا ئىلمىي ژۇرنىلى» 1920 - يىلى، 1 - توم.

7) «ۋېي سۇلالىسى تەپسىراتى. غەربىي رۇڭلار ھەققىدە قىسسە، دىكى دانا تۇتۇق تۇڭ جىفۇ»، «ئاسىيا ئىلمىي ژۇرنىلى» 1920 - يىلى.

8) «ئوتتۇرا ئاسىيادىكى قەدىمىي مىللەت — سۇبى»، «تۇڭپاۋ» 1921 - يىلى.

9) «تۇيغۇنلار موڭغۇل تىللىق خەلق دېگەن قاراش ھەققىدە»، «تۇڭپاۋ» 1923 - يىلى.

10) «كۇچا، ئاقسۇ، ئۇچتۇرپانلارنىڭ قەدىمكى نامى توغرىسىدا»، «تۇڭپاۋ» 1923-يىلى.

11) «ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخ - جۇغراپىيەسى توغرىسىدا ئومۇمىي تەتقىقات»، «تۇڭپاۋ» 1928 — 1929 - يىللار.

12) «جۇڭگو ۋەسىقىلىرىدىكى باميان» («باميياندىكى بۇددىزم خارابىلىرى» دېگەن مەجمۇئەگە بېسىلغان)، 1928 - يىلى.

13) «باميان تەتقىقاتىغا قوشۇمچە ئىزاھ»، «تۇڭپاۋ» 1929 - يىلى.

14) «شۈەنزاڭ خاتىرىسىدىكى مىڭبۇلاق»، «تۇڭپاۋ» 1930 - يىلى.

15) «ساك تىلىدىكى ھۆججەتلەردە كۆرۈلگەن غەربىي يۇرت يەر ناملىرى»، «تۇڭپاۋ» 1931 - يىلى.

16) «قەدىمكى ئۇيغۇرچە ۋەسىقىلەردە كۆرۈلگەن يەر نامىلىرى»، «تۇڭپاۋ» 1931 - يىلى.

17) «توخار تىلى ۋە كۇچا تىلى»، «ئاسىيا ئىلمىي ژۇرنىلى» 1934 - يىلى.

18) «توخار تىلى تەتقىقاتى»، «تۇڭپاۋ»

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

1936 ـ يىلى.

2 . پائۇل پېللىئوتنىڭ 1906 — 1909 ـ يىللاردا ئوتتۇرا ئاسىيا ئېكسپېدىتسىيىسى توغرىسىدا يازغان خاتىرىلىرى[12]

1) «ئېگىزلىك ئاسىيادىكى ئۈچ يىللىق ئېكسپېدىتسىيە خاتىرىسى»، «فرانسىيىگە قاراشلىق ئاسىيا كومىتېتى ژۇرنىلى» 1910 ـ يىلى.

2) «شىنجاڭنىڭ ئاھالىسى توغرىسىدىكى تەكشۈرۈش دوكلاتى»، «فرانسىيە سودا جۇغراپىيىسى ئىلمىي جەمئىيىتى ھىندىچىنى تارماق بۆلۈمىنىڭ يىللىق مەجمۇئەسى» 1909 ـ يىلى.

3) «ئېگىزلىك ئاسىيانىڭ تارىخ ـ جۇغراپىيىسى ھەققىدە تەكشۈرۈش»، پائۇل پېللىئوتنىڭ 1930 ـ يىل نەشر قىلىنغان «ئېگىزلىكتىكى ئاسىيا» دېگەن ئەسىرىگە كىرگۈزۈلگەن.

4) «قەشقەر ۋە تۇمشۇقتىكى ئارخېئولو ـ گىيە خاتىرىسى»، بۇ ئەسەر 1964 ـ يىل پارىژدا نەشر قىلىنغان «تۇمشۇق» دېگەن ئەسەرنىڭ 2 ـ تومىغا كىرگۈزۈلگەن.

5) «قەشقەردىكى ئۈچ مىرىۋان خارابىسىنى تەكشۈرۈش خاتىرىسى»، 1906 ـ يىلى قەشقەردە يېزىلغان.

6) «كۇچادىكى ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش خاتىرىسى»، بۇ ماقالە 1982 ـ يىلى فرانسىيە ئىنستىتۇتى نەشر قىلغان «دۇلدۇل ئوقۇر ۋە سۇبېشى» دېگەن ئەسەرنىڭ 2 ـ تومىغا بېسىلغان.

7) «قوم دېڭىزىدىكى سەپەر خاتىرىسى — قۇمۇلدىن دۇنخۇاڭغا بېرىش»، «جۇغراپىيە ئىلمىي ژۇرنىلى» 17 ـ جىلد، 1908 ـ يىل 6 ـ ئاي.

8) «دۇنخۇاڭ نوم ساقلاش ئۆيىنى زىيارەت قىلىش خاتىرىسى»، فرانسىيە يىراق شەرق ئىنستىتۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى» 1908 ـ يىل.

3 . جۇڭگو — چەت ئەل مۇناسىۋەت تارىخىغا دائىر تەتقىقات ماقالىلىرى

(18 پارچە، قىسقارتىلدى)

4 . موڭغۇللار ۋە يۈەن سۇلالىسى تارىخى توغرىسىدىكى تەتقىقاتلىرى

(8 پارچە، قىسقارتىلدى)

5 . پائۇل پېللىئوت ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ خانىمى گۇيتىمې مۇزېيىغا تەقدىم قىلغان ئەسەرلەر[13]

(27 پارچە، 11 پارچىسى قىسقارتىلدى)

1) «شىنجاڭنىڭ قەدىمدىن ھازىرغىچە بولغان جۇغراپىيىلىك ئەھۋالىغا دائىر خاتىرە»، 69 بەت، فرانسىيە يىراق شەرق ئىنستىتۇتىدا يېزىلغان.

2) «تىبەت»، 187 بەت.

3) «تاڭ دەۋرىدىكى تۇرپان رايونىدىكى يوللار»، 168 بەت، 2000 ـ يىلى فرانسىيە ئىنستىتۇتى نەشرى.

4) «بۇتساتۋا ۋە ئاۋالوكىسۋارا ئىسىملىرىنىڭ ئەڭ قەدىمكى ترانسكرىپسىيىسى»، 11 بەت.

5) «‹ئاسىيانىڭ كىندىكى› دېگەن ئەسەردىكى غەربىي يۇرتنىڭ (تارىخ ـ جۇغراپىيىسى»، 92 بەت.

6) «جۇڭگو مەتبەچىلىك تېخنىكىسىنىڭ كېلىپ چىقىشى»، 181 بەت، 1953 ـ يىل فرانسىيە ئىنستىتۇتى نەشرى.

7) «بىرقانچە كىشى ۋە خەلق نامىنىڭ

تۈركچە ئاتىلىشى»، 50 بەت.

8) «سانسكرت تىلىدىكى Arya ۋە Arje»، 4 بەت.

9) «هۇنلاردىكى بىر ئەمەل نامى توغرىسىدا»، 8 بەت.

10) «كۇسەن، قاراشەھەر، رائۇرۇكا (Rauruka)»، بۇ ئەسەرنىڭ بەت سانى 1 — 5، 39 — 182 بەت دېيىلگەن.

11) «14 - ئەسىرگە دائىر ئەرەبچە - موڭغۇلچە ۋە خەنزۇچە - موڭغۇلچە سۆزلۈك»، 287 بەت.

12) «تارىخى رەشىدىنىڭ تەرجىمىسى»، 105 بەت.

13) «ئالتۇن ئوردا خانلىقى تارىخىدىن خاتىرىلەر»، 151 بەت، 9 بەت ئىزاھات بار، 1953 - يىل فرانسىيە ئىنستىتۇتى نەشرى.

14) «قالماق تارىخىنىڭ شەرھىيسى»، 1919 - يىلى بادىلىسىنىڭ ئەسىرگە يازغان باھاسى، 746 بەت، قوشۇمچە ئىزاھات، 7 پارچە رەسىم ۋە جەدۋەل بار. 1960 - يىل فرانسىيە ئىنستىتۇتى نەشرى.

15) «موڭغۇل تىلىدىكى — bagul kokul، تۈرك تىلىدىكى — bogtaq boqta، خەنزۇ تىلىدىكى 蔻蔻 لەر توي قىلغان خانىملارنىڭ باتىلىۋالغان چېچىنى كۆرسىتىدۇ»، 29 بەت، قوشۇمچە ئىزاھات بار.

16) «موڭغۇللارنىڭ مەخپىي تارىخى»، خەنزۇچە تەلەپپۇزىغا ئاساسەن موڭغۇل تىلىغا ئايلاندۇرۇلغان نۇسخىسى، فرانسىيە يىراق شەرق ئىنستىتۇتى 1949 - يىل نەشرى.

ئۇ پۈتۈن ھاياتىدا دۇنيا ئىلىم ساھەسىنى ھەيران قالدۇرغۇدەك نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى، ئوتتۇرا ئاسىياغا دائىر تارىخ، مەدەنىيەت، تىل، ئارخېئولوگىيە تەتقىقاتىنى يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈپ، كېيىنكى تەتقىقاتلار ئۈچۈن يېڭىچە ئۇسۇل ۋە ئاساس ھازىرلاپ بەردى. ئۇنىڭ تەتقىقات ئۇسۇلى، بىلىم قابىلىيىتى ۋە مەسىلىلەرگە تۇتقان ئەستايىدىللىق پوزىتسىيىسى كەڭ تەتقىقاتچىلار ئۈچۈن ئىلھام بولغۇسى.

قوشۇمچە

پائۇل پېللىئوتنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا ئېكسپېدىتسىيە خاتىرىلىرىنىڭ رەتلىنىش ۋە تەتقىق قىلىنىش ئەھۋالى

پائۇل پېللىئوتنىڭ غەربىي يۇرت ۋە دۇنخۇاڭشۇناسلىق تەتقىقاتىدىكى ئەڭ مۇھىم تۆھپىلىرى ئۇ يېزىپ ئېلان قىلغان ئەسەرلىرى بولماستىن، ئۇ ئوتتۇرا ئاسىيادىن ئېلىپ كەتكەن نادىر سەنئەت بۇيۇملىرى، دىنىي بۇيۇملار، قول يازما ۋە ئۇنىڭ ئارخېئولوگىيە خاتىرىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇ ھايات چېغىدا بۇلارنى ئىلىم ساھەسىگە بىلدۈرۈشكە ئۈلگۈرمىگەنىدى. شۇڭا ئۇلارنى رەتلەش، ئېلان قىلىش ئىشلىرى ئۇنىڭ شاگىرتلىرى بىلەن ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ زىممىسىگە يۈكلەنگەن بولغاچقا، بۇ خىزمەت تا ھازىرغىچە ئىشلەنمەكتە. بىر قىسمى نەشر قىلىنىپ دۇنيا جامائەتچىلىكى بىلەن يۈز كۆرۈشتى. بۇ خىزمەتلەرنى تۆۋەندىكى ئىككى باسقۇچقا ئايرىشقا بولىدۇ.

1. «پائۇل پېللىئوت ئوتتۇرا ئاسىيا ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتىنىڭ ماتېرىياللىرى بىلەن ئارخېئولوگىيە بۇيۇملىرىنى رەتلەش باسقۇچى.

2 - دۇنيا ئۇرۇشى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، پېللىئوت ئوتتۇرا ئاسىيادىن يىغىپ كەلگەن يادىكارلىقلار ساقلىنىۋاتقان گۈيمېي

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكىتى
www.uyghurkitap.com

مۇزېيىنىڭ مۇدىرى گېئورگى سار بۇ يادىكارلىقلارنى رەتلەش، ئۇلارغا دائىر ماتېرىياللارنى نەشر قىلىش ئىشلىرىنى پېللىئوتنىڭ يېتۇك شاگىرتى لوئىس ھامبىسقا ھاۋالە قىلغان. بۇ خىزمەت فرانسىيە دۆلەتلىك پەن تەتقىقات مەركىزى بىلەن فرانسىيە شەرق ئىنستىتۇتى ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقات مەركىزىنىڭ ياردىمىگە ئېرىشتى. ھازىر «پائۇل پېللىئوت ئارخېئولوگىيە مەجمۇئەسى» دېگەن نامدا ئۇنىڭ ئىلمىي ئەمگىكىنىڭ ئۈچتىن بىر قىسمى ئېلان قىلىندى. «مەجمۇئە» 27 تومغا ئايرىلغان، ئۇلارنىڭ نامى تۆۋەندىكىچە[14] (بىر قىسىملىرىنىڭ نەشر قىلىنغان ۋاقتى كۆرسىتىلدى):

1 - توم: «تۇمشۇق . رەسىم قىسمى» فرانسىيە ئىنستىتۇتى، 1961 - يىل نەشرى.

2 - توم: «تۇمشۇق . يېزىق قىسمى» فرانسىيە ئىنستىتۇتى، 1964 - يىل نەشرى.

3 - توم: «كۇچادىكى خارابىلىك — دۇلدۇل ئوقۇر ۋە سۇبېشى» (رەسىم قىسمى)، فرانسىيە ئىنستىتۇتى، 1967 - يىل نەشرى.

4 - توم: «كۇچادىكى ئىبادەتخانا قۇرۇلۇشى: دۇلدۇل ئوقۇر ۋە سۇبېشى» (يېزىق قىسمى)، فرانسىيە ئىنستىتۇتى، 1982 - يىل نەشرى.

5 - توم: «كۇچا مىڭئۆيلىرى» (رەسىم قىسمى).

6 - توم: «كۇچا مىڭئۆيلىرى» (يېزىق قىسمى).

7 - توم: «كۇچا سۇرەتلىرى ۋە نەققاش بېزەكلىرى».

8 - توم: «كۇچادا بايقالغان قەدىمكى كۇسەن يېزىقىدىكى ۋەسىقىلەر (ئاساسلىقى ياغاچ تارشا پۈتۈك) ۋە تامغا يېزىلغان بېغىشلىمىلار»، فرانسىيە ئىنستىتۇتى، 1987 - يىل نەشرى.

9 - توم: «كۇچا رەسىمچىلىكى».

10 - توم: «دۇنخۇاڭ ئارىلىقىدا».

11 - توم: «دۇنخۇاڭ مىڭئۆي خاتىرىلىرى: بېغىشلىما ۋە تام رەسىمى» (بۇ ئەسەر 6 قىسىمغا ئايرىلىپ ئايرىم - ئايرىم نەشر قىلىنغان).

12 - توم: «دۇنخۇاڭ تەزكىرىسى ۋە ئابىدىلەر».

13 - توم: «گۇيتمىي مۇزېيى ۋە دۆلەتلىك كۇتۇپخانىدا ساقلانغان دۇنخۇاڭ يىپەك توقۇلما بۇيۇملىرى» فرانسىيە ئىنستىتۇتى، 1970 - يىل نەشرى.

14 - توم: «گۇيتمىي مۇزېيىدا ساقلانغان دۇنخۇاڭ كىمخاپ تۇغ - ئەلەمگە سىزىلغان رەسىملەر» (يېزىق قىسمى)، فرانسىيە ئىنستىتۇتى، 1974 - يىل نەشرى.

15 - توم: «گۇيتمىي مۇزېيىدا ساقلانغان دۇنخۇاڭ كىمخاپ تۇغ - ئەلەمگە سىزىلغان رەسىملەر» (رەسىم قىسمى) فرانسىيە ئىنستىتۇتى، 1976 - يىل نەشرى.

16 - توم: «گۇيتمىي مۇزېيىدا ساقلانغان دۇنخۇاڭ كىمخاپ تۇغ - ئەلەمگە سىزىلغان رەسىملەر: بېغىشلىما ۋە خەرىتە».

17 - توم: «گۇيتمىي مۇزېيىدا ساقلانغان دۇنخۇاڭ كىمخاپ تۇغ - ئەلەمگە سىزىلغان رەسىملەر: ھەيكەللەر».

18 - توم: «گۇيتمىي مۇزېيىدا ساقلانغان دۇنخۇاڭ كىمخاپ تۇغ - ئەلەمگە سىزىلغان رەسىملەرنىڭ ئۇسلۇبى».

19 - توم: «دۇنخۇاڭ تاش ئويما رەسىملىرى».

20 - توم: «دۇنخۇاڭ ھەيكەلتاراشلىقى».

21 -، 22 -، 23 - توم: «دۇنخۇاڭ تام رەسىملىرى» (رەسىم قىسمى).

24 -، 25 -، 26 - توم: «دۇنخۇاڭ تام رەسىملىرى» (يېزىق قىسمى).

27 - توم: «دۇنخۇاڭ توقۇلما بۇيۇملىرى» (رەسىم قىسمى).

2. پائۇل پېللىئوت ئېلىپ كەتكەن قەدىمكى قولىيازمىلارنى رەتلەش.

پېللىئوت ئېلىپ كەتكەن قەدىمكى قولىيازمىلار ھازىر فرانسىيە دۆلەتلىك كۇتۇبخانا شەرق قولىيازمىلىرى بۆلۈمىدە ساقلانماقتا.

1) خەنزۇ تىلىدىكى قولىيازمىلار. قولىيازمىلار ئىچىدە خەنزۇ تىلىدىكىسى بىرقەدەر كۆپ بولۇپ، كۆپىنچىسى دۇنخۇاڭدىن ئېلىپ كېتىلگەن. بۇ ھەقتىكى تەتقىقات 1955 - يىلى باشلانغان. فرانسىيە ئىنىستىتۇتى «فرانسىيە دۆلەتلىك كۇتۇبخانىدا ساقلىنىۋاتقان پائۇل پېللىئوت دۇنخۇاڭ خەنزۇچە قولىيازمىلار كاتولوگى» دېگەن نامدا 5 توملۇق قىلىپ نەشر قىلدى، ئۇنىڭدا جەمئىي 4040 پارچە قولىيازما بار.

2) دۇنخۇاڭدىن ئېلىپ كېتىلگەن تىبەتچە قولىيازمىلار. بۇلارنى ماركېللىي لالۇ خانىم «فرانسىيە دۆلەتلىك كۇتۇبخانىدا ساقلىنىۋاتقان پائۇل پېللىئوت دۇنخۇاڭ تىبەتچە قولىيازمىلار كاتولوگى» دېگەن نامدا 3 توملۇق قىلىپ 1961 - يىلى نەشر قىلدۇردى، ئۇنىڭدا جەمئىي 2216 پارچە تىبەتچە ھۆججەت بار.

3) قەدىمكى ئۇيغۇرچە قولىيازمىلار. پېللىئوت ئېلىپ كەتكەن قەدىمكى ئۇيغۇرچە قولىيازمىلارغا جەمئىي 25 نومۇر سېلىنغان بولۇپ، بۇ ۋەسىقىلەرنى خامىلتون رەتلەپ تەرجىمە قىلىپ ئېلان قىلدۇرغان. 1986 - يىلى فرانسىيە پېتىر نەشرىياتى 2 توملۇق «9 - 10 - ئەسىرلەردىكى دۇنخۇاڭ قەدىمكى ئۇيغۇرچە ۋەسىقىلەر توپلىمى»نى نەشر قىلدى. بۇ توپلامغا پېللىئوت دۇنخۇاڭدىن ئېلىپ كەتكەن 24 پارچە قەدىمكى ئۇيغۇرچە ۋەسىقە بىلەن سىتەيىن دۇنخۇاڭدىن ئېلىپ كەتكەن 12 پارچە ھۆججەتمۇ كىرگۈزۈلگەن.

4) پېللىئوت دۇنخۇاڭدىن ئېلىپ كەتكەن سوغدىچە ھۆججەت 30 پارچە بولۇپ، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسىنى خامىلتون بىلەن ئەنگلىيىلىك شىمىس ۋىليام ئېلان قىلدى.

5) پېللىئوت دۇلدۇل ئوقۇر ۋە سۇبېشىدىن ئېلىپ كەتكەن سانسكرىتچە ھۆججەتلەرنىڭ بىر قىسمىنى فرانسىيىلىك ئالىم ب. پائۇلى سىستېمىلىق رەتلەپ، «پائۇل پېللىئوت غەربىي يۇرتتىن تاپقان سانسكرىتچە ۋەسىقىلەر» دېگەن نامدا ئېلان قىلدى (بۇ ماقالە «ئاسىيا ئىلمىي ژۇرنىلى»نىڭ 1957 — 1966 - يىلغىچە بولغان سانلىرىدا ئۇلاپ ئېلان قىلىندى).

6) پېللىئوت دۇلدۇل ئوقۇردىن ئېلىپ كەتكەن كۇسەن يېزىقىدىكى ۋەسىقىلەرنى فرانسىيىلىك كۇسەن تىلى مۇتەخەسسىسى گېئورگىي پىنائۇلىتنىڭ رەتلىشىچە 2000 پارچىدىن ئاشىدىكەن.

ئىزاھلار:

① پېللىئوت 1906 - يىلى قەشقەردە تۇرغان چاغلىرىدا مەدداھلاردىن ئۈچ مىرىۋان ھەققىدىكى رىۋايەتنى ئاڭلاپ خاتىرلىۋالغان. بۇ رىۋايەتنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى مۇنداق: «رىۋايەت قىلىنىشىچە، ھارۇن بۇغراخان يالغۇزلارغا يار، سالدۇرسا، قىزىنىڭ دۆ جىبقىي ئۆلىدىغانلىقى، مەلۇم بويىتۇ. ھارۇن بۇغراخان [بۇ

بەختسىزلىكتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن] چىندىن تاشچى كەلتۈرۈپ، ئۇلارغا تاغ قىياسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا بىر تاش ئۆي قېزىشنى ئەمر قىپتۇ. تاشچىلار ئۈچ مىرىۋاننىڭ ئىچىگە بىر - بىرىگە تۇتىشىدىغان 41 ئېغىز ئۆي سايتۇ. قاغان مەلىكىنى ئۇ يەرگە ئاپىرىپ قويۇپتۇ. مەلىكىنىڭ ئۈزۈم يىگۈسى كەپتۇ. قاغان قول ئاستىدىكىلەرگە ئۈچ مىرىۋاندىن بەشكىرەمدىكى خانچالاغىچە ئۈزۈن بىرسەپ بولۇپ، قولىدا ئۈزۈم يەتكۈزۈپ بېرىشكە بۇيرۇپتۇ. مەلىكە كېنىزەكلىرى بىلەن ئۈچ مىرىۋاندا ئارام ئېلىۋاتقاندا، بىر كىشى بىر سېۋەت ئۈزۈمنى ئۇلارغا سۇنۇپتۇ. مەلىكە ئۈزۈمنى ئاپتۇ ۋە كېنىزەكلىرىگە: قىزلار ئۈزۈم يەڭلار، دەپتۇ. ئۆزى بىرتال ئۈزۈمنى ئاغزىغا سايتۇ، بىراق ئۈزۈم ئىچىگە يوشۇرۇنىۋالغان بىر دۆ مەلىكىنىڭ تىلىنى چېقىۋاپتۇ، شۇنىڭ بىلەن مەلىكە ۋاپات بوپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۈچ مىرىۋان خەلقنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچراپتۇ ھەم ھەرقانداق بىركىشى ئۇ يەرگە كېلىشكە پېتىنالماپتۇ. ھارۇن بۇغراخان دەۋرىدە ئۇ يەرگە چىقىپ چۇشىدىغان شوتا بار بولۇپ، تەيپۇنەن زامانىدا ئۇستۇن ئاتۇشتىكىلەر شوتىنى ئېلىپ كېتىپ، ئۇ يەرگە ئوت قويۇۋېتىپتۇ. شوتا ئېلىپ كېتىلگەندىن كېيىن، كىشىلەر ئاياغ باسماپتۇ» (پىللىئوت: «ئۈچ مىرىۋان غارى، تۇگمەن خارابىسىنى تەكشۈرۈش»، 1906 - يىل 10 - ئاينىڭ 10 - كۈنى).

بۇ رىۋايەتنىڭ باشقا بىر ۋارىيانتىنى 1894 - يىلى قەشقەردە دىن تارقىتىش بىلەن شۇغۇللانغان شۋېتسىيىلىك ئىرك لارس فوگبېرك تۈنجى قېتىم خاتىرىلىگەن. شىنجاڭدا بۇنىڭغا ئوخشاش رىۋايەتلەر خېلى كۆپ.

②⑨ گېڭ شىڭ: «پائۇل پىللىئوت غەربىي يۇرت ئېكسپېدىتسىيىسى ۋە جۇڭگو يادىكارلىقلىرىنىڭ سىرتقا ئېقىشى» (دۇنخۇاڭدا چاقىرىلغان نوم ساقلاش ئۆيى بايقالغانلىقىنىڭ 100 يىللىقى توغرىسىدىكى خەلقئارالىق يىغىندا ئوقۇلغان ماقالە)، 4 -، 13 - بەتلەر.

③⑧ پېتىر خوپكىرك: «يىپەك يولىدىكى ئەجنەبىي ئالۋاستىلار»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ئۇيغۇرچە نەشرى، 1993 - يىل 11 - ئاي 2 - بېسىلىشى، 289 -، 292 - بەتلەر.

④ بۇ تارشا پۈتۈك ۋە قىسمەن قولىيازمىلارنىڭ تەتقىقاتى ئۈچۈن گېئورگى پىنائولىت قاتارلىقلار تۈزگەن «پائۇل پىللىئوتنىڭ كۇچا رايونىدىكى ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش خاتىرىسى» نىڭ 8 - تومىغا قاراڭ. 1987- يىل پارىژ.

⑤⑥⑦⑫ «پائۇل پىللىئوت: «پائۇل پىللىئوت غەربىي يۇرت ئېكسپېدىتسىيە خاتىرىسى»، گېڭ شىڭ خەنزۇچىگە تەرجىمە قىلغان، يۈننەن خەلق نەشرىياتى 2001 - يىل نەشرى، 232 -، 243 -، 245- بەتلەر.

⑩ «تۇڭپاۋ» ژۇرنىلى 1890 - يىلى گوللاندىيە لېدىن ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تۈنجى خەنزۇشۇناس ئالىمى گۇستاۋ سكلېگېل بىلەن فرانسىيىلىك خەنزۇشۇناس ھېنرى كوردىئېر چىقارغان نوپۇزلۇق ژۇرنال. پائۇل پىللىئوت ۋاپات بولغاندىن كېيىن 4 يىل چىقىشتىن توختاپ، 1948 - يىلى ئاندىن يەنە چىقىشقا باشلىغان. ھازىرغا قەدەر 100 يىلدىن ئارتۇق تارىخنى بېشىدىن كەچۈردى.

⑪⑭ لو فۇچېڭ، گو فېڭ: «جۇڭگو - چەت ئەللەردىكى مەشھۇر دۇنخۇاڭشۇناسلارنىڭ تەرجىمىھالى» گەنسۇ مائارىپ نەشرىياتى 1989 - يىل نەشرى، 27 - بەت.

⑬ لوئىس هامبىس: «فرانسىيە موگغۇلشۇناسلىقىنىڭ پىشىۋاسى — پائۇل پىللىئوت»، 456 ، 457- بەتلەر.

تەھرىرلىگۈچى: ئەخمەت روزى توغرۇل

新疆地方志

（季刊）

目　录

2005 年第一期

总第七十期

顾　问
乌依古尔·沙依然
伊敏·图尔逊
努尔穆罕默德·多莱提
沙比尔·艾力

主　编
迪木拉提·木沙

副主编
阿不都肉甫·艾力
艾合买提·肉孜·托格如力

编　委
（姓氏以维吾尔文字母为序）
阿不都肉甫·艾力
阿不都守库尔·图尔地
阿不都克优木·霍加
阿不来提·努尔东
阿不来提·伊敏
热米拉
沙比尔·艾力
吾甫尔·吾守尔·尼亚孜
霍加阿合买提·优努斯
哈德尔·阿皮孜
哈斯木·霍加
库尔班·马木提

责任编辑
艾合买提·肉孜·托格如力

目　　录

文献辑录

自治区地方志编委会 2005 年工作要点 …… 1
2004 年新疆地方志工作大事记 …… 4

历史资料

阿勒泰起义与乌斯曼 …… 努尔穆罕默德·多莱提　阿不都热依木·牙克甫 10
没被记载的事 …… 马合木提·伊力亚斯 26

说古道今

柯尔克孜人迁居西合休的原因及其经过 …… 阿不力孜·马木提 35

回忆录

铭记不忘的真挚友情 …… 马合木提·再依德 39

小常识

历经磨难穿越中亚及喀喇昆仑山脉 …… 44

学术讨论

伯希和在中亚的考古活动及其研究成果 …… 特来提·乌不力卡斯木·土门 52

封一　库车杜里杜尔阿库尔佛教遗址出土的释迦牟尼木雕立像

特来提　提供

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

新疆地方志 维吾尔文(季刊)

办:新疆维吾尔自治区地方志编纂委员会
新疆维吾尔自治区地方志学会
辑出版:《新疆地方志》编辑部
址:乌鲁木齐市南湖路西一巷 12 号
刷:新疆金版印务有限公司

内统一刊号 CN65—1128/K—W
话:4640715 邮政编码:830063
价:3.00 元

شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى (پەسىللىك ژۇرنال)

باشقۇرغۇچى: ش ئۇ ئا ر تەزكىرە كومىتېتى
ش ئۇ ئا ر تەزكىرە ئىلمىي جەمئىيىتى
تۈزگۈچى ۋە نەشر قىلغۇچى: «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» تەھرىر بۆلۈمى
ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى يېڭىكۆل يولى غەربىي 1 - كوچا 12 - نومۇر
باسقۇچى: شىنجاڭ جىنبەن مەتبەئە چەكلىك شىركىتى

مەملىكەت ئىچىدىكى بىر تۇتاش نومۇرى: CN65—1128 / K—W
تېلېفون نومۇرى: 4640715 پوچتا نومۇرى: 830063
باھاسى: 3.00 يۈەن